

هو
١٢١

ڪلستان

شيخ مصلح الدين سعدي

دیباچه

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

مُنْتَ خدای را عز و جل که طاعتش موجب قربتست و به شکر اندرش مزید نعمت هر نفسی که فرو می روید ممدّ حیاتست و چون بر می آید مفرّح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجودست و بر هر نعمت شکری واجب

از دست و زبان که برآید
کز عهده شکرش به در آید

إِعْمَلُوا آلَ دَاوَدَ شَكْرًا وَ قَلِيلًّا مِنْ عَبَادَى الشَّكُور
بِنَدِه همان به که ز تقصیر خویش عذر به درگاه خدای آورد
ورنه سزاوار خداوندیش کس نتواندکه به جای آورد

باران رحمت بی حسابش همه را رسیده و خوان نعمت بی دریغش همه جا کشیده پرده ناموس بندگان
به گناه فاحش ندرد و وظیفه روزی خواران به خطای منکر نبرد
ای کریمی که از خزانه غیب گبر و ترسا وظیفه خور داری
دوستان را کجا کنی محروم توکه با دشمنان نظر داری

فراش باد صبا را گفته تا فرش زمرّدین بگسترد و دایه ابر بهاری را فرموده تا بنات نبات را در مهد زمین
بپرورد درختان را به خلعت نوروزی قبای سبز ورق در برکرده و اطفال شاخ را به قدوم موسم ربيع کلاه
شکوفه بر سر نهاده عصاره نالی به قدرت او شهد فایق شده و تخم خرمایی به تربیتش نخل باسق گشته
ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری
همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار شرط انصاف نباشدکه تو فرمان نبری

در خبرست از سرورکاینات و مفخر موجودات و رحمت عالمیان و صفوت آدمیان و تتمه دور زمان
محمد مصطفی(ص)

شَفِيعُ مطاعُ نبیٰ كَرِيمٌ قَسِيمُ جَسِيمٌ بَسِيمٌ وَسِيمٌ
چه غم دیوار امّت را که دارد چون تو پشتیبان چه باک از موج بحر آن را که باشد نوح کشته بان
بلغَ الْعَلَى بِكِمالِهِ كَشْفَ الدُّجُجِ بِجَمَالِهِ حَسْنَتْ جَمِيعُ خِصَالِهِ صَلَوَا عَلَيْهِ وَآلِهِ

هرگاه که یکی از بندگان گنه کار پریشان روزگار دست انابت به امید اجابت به درگاه خداوند برآرد ایزد

تعالی در او نظر نکند بازش بخواند دگر باره اعراض کند بازش به تصریع و زاری بخواند حق سبحانه و
تعالی فرماید

یا ملائكتی قد استحییتُ مِنْ عَبْدِی و لَیْسَ لَهُ غَیرِی فَقَدْ غَفَرْتَ لَهُ

دعوتش را اجابت کردم و حاجتش برآوردم که از بسیاری دعا و زاری بnde همی شرم دارم.
کرم بین و لطف خداوندگارگنه بnde کرده است و او شرمسار

عاكفان كعبه جلالش به تقصير عبادت معترف که ما عبدناك حق عبادتك و واصfan جمالش به تحير
منسوب که ما عَرَفَنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ
گرکسی وصف او ز من پرسد بیدل از بی نشان چگوید باز
عاشقان کشتگان معشوقدن بر نیاید ز کشتگان آواز

یکی از صاحبدلان سر به جیب مراقبت فرو برد و در بحر مکاشفت مستغرق شده حالی که از این
معامله باز آمد یکی از دوستان گفت ازین بستان که بودی ما را چه تحفه کرامت کرده گفت به خاطر
داشتم که چون به درخت گل رسم دامنی پرکنم هدیه اصحاب را چون برسیدم بوى گلم چنان مست کرد
که دامن از دست برفت.

ای مرغ سحر عشق ز پروانه بیاموز کان سوخته را جان شد و آواز نیامد
این مدعیان در طلبش بی خبرانند کانرا که خبر شد خبری باز نیامد
ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم وز هر چه گفته اند و شنیدیم و خوانده ایم
مجلس تمام گشت و به آخر رسید عمر ما همچنان در اوّل وصف تو مانده ایم

ذکر جمیل سعدی که در افواه عوام افتاده است وصیت سخنیش که در بسیط زمین رفته و قصب الجیب
حدیشش که همچون شکر می خورند و رقعه منشأتش که چون کاغذ زر می برند برکمال فضل و بلاعث
او حمل نتوان کرد بلکه خداوند جهان و قطب دایره زمان و قایم مقام سلیمان و ناصر اهل ایمان اتابک
اعظم مظفر الدنیا و الدین ابوبکر بن سعد بن زنگی ظل الله تعالی فی ارضه رب ارض عنة و ارضه
بعین عنایت نظرکرده است و تحسین بلیغ فرموده و ارادت صادق نموده لاجرم کافه انام از خواص و
عوام به محبت او گراینده اندکه الناس علی دین ملوکهم
زانگه که ترا بر من مسکین نظر است آثارم از آفتاب مشهور ترست
گر خود همه عیب ها بدین بnde درست هر عیب که سلطان بپسند هنرست
گلی خوشبوی در حمام روزی رسید از دست محبوی به دستم
بدو گفتم که مشکی یا عیرى که از بوی دلاویز تو مستم
بگفتا من گلی ناچیز بودم و لیکن مدّتی با گل نشستم
کمال همنشین در من اثرکرد و گرنه من همان خاکم که هستم

اللَّهُمَّ مَنِعِ الْمُسْلِمِينَ بِطُولِ حَيَاةِهِ وَ ضَاعِفَ جَمِيلَ حَسْنَاتِهِ وَ ارْفَعْ دَرْجَةَ أَوْدَائِهِ وَ وُلَّتِهِ وَ دَمِرْ عَلَى أَعْدَائِهِ
 وَ شَنَّا تِهِ بِمَا تَلَى فِي الْقُرْآنِ مِنْ آيَاتِهِ اللَّهُمَّ آمِنْ بِلَدَهُ وَ احْفَظْ وَلَدَهُ
 لَقَدْ سَعَ الدُّنْيَا بِهِ دَامْ سَعْدُهُ وَ ايَّدَهُ الْمَوْلَى بِالْوَلْوَى النَّصْرِ
 كَذَلِكَ يَنْشَأْلِيْنَهُ هُوَ عِرْقُهَا وَ حُسْنُ نَبَاتِ الْأَرْضِ مِنْ كَرْمِ الْبَدْرِ
 اقْلِيمَ پَارِسَ رَا غَمَّ ازْ آسِيبَ دَهْرَ نِيَسْتَ تَأْبِيرَ سَرْشَ بُودَ چَوْ تَوْيَيِّ سَايِهِ خَدَا
 امْرُوزْ كَسَ نَشَانَ نَدَهَدَ درْ بَسِطِ خَاكَ مَانَدَ آسْتَانَ درَتَ مَاءِنَ رَضا
 بَرْ تَسْتَ پَاسَ خَاطِرَ بِيَچَارَگَانَ وَ شَكْرَ بَرْ ماَ وَ بَرْ خَدَائِيَّ جَهَانَ آفَرِينَ جَزاَ
 يَا رَبَّ زَبَادَ فَتَنَهَ نَگَهَدارَ خَاكَ پَارِسَ چَنَدانَ كَهَ خَاكَ رَا بَودَ وَ بَادَ رَا بَقاَ

يَكَ شَبَّ تَأْمِلَ اِيَامَ گَذَشْتَهِ مَىَ كَرْدَمَ وَ بَرْ عَمَرَ تَلْفَ كَرْدَهِ تَأْسِفَ مَىَ خَورَدَمَ وَ سَنَگَ سَراَچَهِ دَلَّ بَهِ
 الْمَاسَ آَبَ دَيَدَهِ مَىَ سَفَتَمَ وَ اِيَنَ بَيَتَهَا مَنَاسِبَ حَالَ خَوَدَ مَىَ گَفَتَمَ
 هَرَ دَمَ ازَ عَمَرَ مَىَ روَدَ نَفْسَيِّ چَونَ نَگَهَ مَىَ كَنَمَ نَمَانَدَهِ بَسَىِ
 اَيَ كَهَ پِنْجَاهَ رَفَتَ وَ درَ خَوابِيَّ مَكَرَ اِيَنَ پِنْجَ رَوْزَهِ درِيَابِيَّ
 خَجَلَ آَنَكَسَ كَهَ رَفَتَ وَ كَارَ نَسَاخَتَ كَوسَ رَحْلَتَ زَدَنَدَ وَ بَارَ نَسَاخَتَ
 خَوَابَ نَوْشِينَ بَامَدَادَ رَحِيلَ بازَ دَارَدَ پِيَادَهَ رَا زَسِيلَ
 هَرَكَهَ آَمَدَ عَمَارَتَيِّ نَوَ سَاخَتَ رَفَتَ وَ مَنَزَلَ بَهِ دِيَگَرِيَّ پِرَداَخَتَ
 وَانَ دَگَرَ پَختَ هَمَچَنِينَ هَوْسَيِّ وَينَ عَمَارَتَ بَسَرَ نَبَرَدَكَسَىِ
 يَارَ نَأَيَادَارَ دَوَسَتَ مَدارَ دَوَسَتَيِّ رَا نَشَادَ اِيَنَ غَدَارَ
 نَيَكَ وَ بدَ چَونَ هَمَىِ بَيَادَ مَرَدَ خَنَكَ آَنَكَسَ كَهَ گَوَىِ نَيَكَىِ بَرَدَ
 بَرَگَ عَيَشَىِ بَهَ گَورَ خَوَيَشَ فَرَسَتَ كَسَ نَيَارَدَ زَپَسَ توَپَشَ فَرَسَتَ
 عَمَرَ بَرَفَسَتَ وَ آَفَتَابَ تَمَوزَ اَنَدَكَىِ مَانَدَهَ خَواَجَهَ غَرَّهَ هَنَوزَ
 اَيَ تَهَىِ دَسَتَ رَفَتَهَ درَ بازَارَ تَرَسَمَتَ پَرَ نَيَاوَرِيَ دَسَتَارَ
 هَرَكَهَ مَزَرُوعَ خَوَدَ بَهَ خَورَدَ بَخَرِيدَ وَقَتَ خَرَمَشَ خَوشَهَ بَايدَ چَيدَ

بَعْدَ از تَأْمِلِ اِيَنِ مَعْنَى مَصْلَحَتَ چَنانَ دَيَدَمَ كَهَ درَ نَشِيمَنَ عَزْلَتَ نَشِيمَنَ وَ دَامَنَ صَحْبَتَ فَرَاهَمَ چَينَمَ وَ
 دَفَتَرَ از گَفَتَهَايِّ پَريَشَانَ بَشَويَمَ وَ منَ بَعْدَ پَريَشَانَ نَگَويَمَ
 زَيانَ بَرِيدَهَ بَكَنجَىِ نَشَستَهَ صَمَّ بَكَمَ بَهَ از گَسَىِ كَهَ نَبَاشَدَ زَيانَشَ انَدرَ حَكمَ

تَا يَكَىِ از دَوَستانَ كَهَ درَ كَجاَوهَ اَنيَسَ مَنَ بَودَ وَ درَ حَجَرَهَ جَليَسَ بَرَسَمَ قَديَمَ از درَ درَآَمَدَ چَنَدانَكَهَ
 نَشَاطَ مَلاَعِبَتَ كَرَدَ وَ بَسَاطَ مَدَاعِبَتَ گَسَترَهَ جَوابَشَ نَگَفَتَمَ وَ سَرَ از زَانَوَيِّ تَعَبَّدَ بَرَ نَگَرَفَتَمَ رَنجِيدَهَ نَگَ
 كَرَدَ وَ گَفتَ

كَنَوْنَتَ كَهَ امَكَانَ گَفَتَارَ هَسَتَ بَگَوَ اَيَ بَرَادَرَ بَهَ لَطَفَ وَ خَوشَىِ
 كَهَ فَرَداَ چَوَپَيَكَ اَجلَ درَ رسَيدَ بَهَ حَكمَ ضَرُورَتَ زَيانَ درَكَشَىِ

كَسَىِ از مَتَعَلِقَانَ منَشَ بَرَ حَسَبَ وَاقِعَهَ مَطَلَعَ گَرَدانِيدَكَهَ فَلانَ عَزَمَ كَرَدَهَ اَسَتَ وَ نَيَتَ جَزمَ كَهَ بَقِيتَ عَمَرَ

معتکف نشیند و خاموشی گزیند تو نیز اگر توانی سر خویش گیر و راه مجانب پیش گفتا به عزت عظیم
و صحبت قدیم که دم بر نیارم قدم بر ندارم مگر آنگه که سخن گفته شود به عادت مألوف و طریق
معروف که آزردن دوستان جهله است و کفارت یمین هل و خلاف راه صوابست و نقص رای اولوالاباب
ذوالفقار علی در نیام و زبان سعدی در کام
زبان در دهان ای خردمند چیست کلید در گنج صاحب هنر
چو در بسته باشد چه داند کسی که جواهر فروشست یا پیله ور
اگر چه پیش خردمند خامشی ادبست به وقت مصلحت آن به که در سخن کوشی
دو چیز طیره عقلست دم فروبستن به وقت گفتن و گفتن به وقت خاموشی

فی الجمله زبان از مکالمه او در کشیدن قوت نداشت و روی از محاوره او گردانیدن مروت ندانستم که
یار موافق بود و ارادت صادق
چو جنگ آوری با کسی برستیز که از وی گزیرت بود یا گریز

به حکم ضرورت سخن گفتم و تفرج کنان بیرون رفتم در فصل ریع که صولت برد آرمیده بود و ایام
دولت ورد رسیده
پیراهن برگ بر درختان چون جامه عید نیکبختان
اول اردی بهشت ماه جلالی بلبل گوینده بر منابر قضبان
برگل سرخ از نم او فتاده لالی همچو عرق بر عذر شاهد غضبان

شب را به بوستان با یکی از دوستان اتفاق میت افتاد موضعی خوش و خرم و درختان درهم گفتی که
خرده مینا بر خاکش ریخته و عقد ثریا از تاکش آویخته
روضهٔ ماءُ نهرها سلسلال دوحةٌ سجعُ طیرها موزون
آن پُر از لالها رنگارنگ وین پر از میوه های گوناگون
باد در سایه درختانش گسترانید فرش بوقلمون

بامدادان که خاطر باز آمدن بر رای نشستن غالب آمد دیدمش دامنی گل و ریحان و سنبلا و ضیمران
فراهم آورده و رغبت شهرکرده گفتم گل بستان را چنانکه دانی بقایی و عهد گلستان را وفا یی نباشد و
حکما گفته اند هر چه نپاید دلبستگی را نشاید گفتا طریق چیست گفتم برای نزهت ناظران و فسحت
حاضران کتاب گلستان توانم تصنیف کردن که باد خزان را بر ورق او دست تطاول نباشد و گردش زمان
عیش ریبعش را بطیش خریف مبدل نکند
بچه کار آیدت زگل طبقی از گلستان من ببر ورقی
گل همین پنج روز و شش باشد وین گلستان همیشه خوش باشد

حالی که من این بگفتم دامن گل بریخت و در دامنم آویخت که الکریم اذا وعد وفا فصلی در همان روز
اتفاق بیاض افتاد در حسن معاشرت و آداب محاورت در لباسی که متکلمان را به کار آید مترسان را

بلغت بیفزاید فی الجمله هنوز ازگل بستان بقیّتی موجود بود که کتاب گلستان تمام شد و تمام آنگه شود به حقیقت که پسندیده آید در بارگاه شاه جهان پناه سایه کردگار و پرتو لطف پروردگار ذخر زمان کهف امان المؤید من السماء المنصور على الاعداء عضُّ الدولةِ القاهرةِ سراجُ الملةِ الباهرةِ جمالُ الانامِ مفخرُ الاسلامِ سعدُ بنُ الاتابکِ الاعظمِ شاهنشاهِ المعظمِ مولیٰ ملوکِ العربِ و العجمِ سلطانِ البرِ و البحرِ وارثِ ملکِ سليمانِ مظفرِ الدینِ ابی بکرِ بنِ سعدِ بنِ زنگی ادامِ اللهِ اقبالَهُما و ضاعفَ جَلَالَهُما وَ جَعَلَ إِلَى كُلِّ خَيْرٍ مَآلَهُما وَ بَكْرَشَمَه لَطْفَ خَدَاوَنْدِي مَطَالِعَه فَرَمَى
گر التفات خداوندیش بیاراید نگارخانه چینی و نقش ارتگیست
امید هست که روی ملال در نکشد ازین سخن که گلستان نه جای دلتگیست
علی الخصوص که دیباچه همایونش به نام سعد ابوبکر سعد بن زنگیست

دیگر عروس فکر من از بی جمالی سر بر نیارد و دیده یأس از پشت پای خجالت بر ندارد و در زمره صاحبدلان متجلی نشود مگر آنگه که متحلّی گردد به زیور قبول امیرکبیر عالم عادل مؤید مظفر منصور ظهیر سریر سلطنت و مشیر تدبیر مملکت کهف الفقرا ملاذ الغربا مرتبی الفضلا محبُّ الاتقیا افتخار آل فارس یمینُ الملک ملک الخواص فخر الدولة والدين غیاث الاسلام و المسلمين عمدة الملوك و السلاطین ابوبکر بن ابی نصر اطال الله عمره و اجل قدره و شرح صدره و ضاعف اجره که ممدوح اکابر آفاقست و مجموع مکارم اخلاق
هرکه در سایه عنایت اوست گنهش طاعتست و دشمن دوست

بهر یک از سایر بندگان و حواشی خدمتی معین است که اگر در ادای برخی از آن تهاون و تکاسل روا دارند در معرض خطاب آیند و در محل عتاب مگر برین طایفه درویشان که شکر نعمت بزرگان واجبست و ذکر جمیل و دعای خیر و اداء چنین خدمتی در غیبت اولیتر است که در حضور که آن بتصنع نزدیک است و این از تکلف دور
پشت دوتای فلک راست شد از خرمی تا چو تو فرزند زاد مادر ایام را
حکمت محض است اگر لطف جهان آفرین خاص کند بند ای مصلحت عام را
دولت جاوید یافت هرکه نکونام زیست کز عقبش ذکر خیر زنده کند نام را
وصف ترا گرکنند ور نکنند اهل فضل حاجت مشاطه نیست روی دلارام را

تقصیر و تقاعدي که در مواظبت خدمت بارگاه خداوندی می رود بنابر آنست که طایفه ای از حکماء هندوستان در فضایل بزرجمهر سخن می گفتند به آخر جز این عیش ندانستند که در سخن گفتن بطء است یعنی درنگ بسیار می کند و مستمع را بسی منتظر باید بودن در تقریر سخنی کند بزرجمهر بشنید و گفت اندیشه کردن که چه گوییم به از پشیمانی خوردن که چرا گفتم
سخنداں پروردہ پیرکهن بیندیشد آنگه بگوید سخن
مزن تا توانی بگفتار دم نکوگویی اگر دیرگویی چه غم
بیندیش و آنگه برآور نفس و زان پیش بس کن که گویند بس
به نطق آدمی بهتر است از دواب دواب از تو به گر نگویی صواب

فکیف در نظر اعیان حضرت خداوندی عزّ نصره که مجتمع اهل دلست و مرکز علمای متبحر اگر در
 سیاق سخن دلیری کنم شوختی کرده باشم و بضاعت مزجا به حضرت عزیز آورده و شبه در جوهریان
 جوی نیزد و چرا غ پیش آفتاب پرتوی ندارد و مناره بلند بر دامن کوه الوند پست نماید
 هر که گردن به دعوی افزاد خویشن را بگردان اندزاد
 سعدی افتاده ایست آزاده کس نیاید به جنگ افتاده
 اول اندیشه و آنگه‌ی گفتار پای بست آمده است و پس دیوار
 نخل بندم ولی نه در بستان شاهدم من ولی نه در کنعان

لقمان را گفتند حکمت از که آموختی گفت از نایینایان که تا جای نبینند پای ننهند

قدم الخروج قبل اللوح مردیت بیازمای وانگه زن کن
 گرچه شاطر بود خروس به جنگ چه زند پیش باز روئین چنگ
 گربه شیر است در گرفتن موش لیک موش است در مصاف پلنگ

اما به اعتماد سمعت اخلاق بزرگان که چشم از عوایب زیرستان بپوشند در افشاری جرائم کهتران
 نکوشند کلمه ای چند به طریق اختصار از نوادر و امثال و شعر و حکایات و سیر ملوک ماضی رحمهم
 الله درین کتاب درج کردیم و برخی از عمرگرانمایه برو خرج موجب تصنیف کتاب این بود و بالله
 التوفیق

بماند سال ها این نظم و ترتیب ز ما هر ذره خاک افتاده جایی
 غرض نقشیست کر ما باز ماندکه هستی را نمی بینم بقایی
 مگر صاحبدلی روزی به رحمت کند در کار درویشان دعایی

امعان نظر در ترتیب کتاب و تهذیب ابواب ایجاز سخن مصلحت دید تا بر این روضه غنا و حدیقه علیا
 چون بهشت هشت باب اتفاق افتاد از آن مختصر آمد تا به ملال نینجامد.

باب اول:	در سیرت پادشاهان
باب دوم:	در اخلاق درویشان
باب سوم:	در فضیلت قناعت
باب چهارم:	در فواید خاموشی
باب پنجم:	در عشق و جوانی
باب ششم:	در ضعف و پیری
باب هفتم:	در تأثیر تربیت

باب هشتم: در آداب صحبت

در این مدت که ما را وقت خوش بود
ز هجرت ششصد و پنجاه و شش بود
مراد ما نصیحت بود و گفتیم
حوالت با خدا کردیم و رفتیم

باب اول در عربت پادشاهان

حکایت

در یکی از جنگها، عده‌ای را اسیر کردند و نزد شاه آوردند. شاه فرمان داد تا یکی از اسیران را اعدام کنند. اسیر که از زندگی ناامید شده بود، خشمگین شد و شاه را مورد سرزنش و دشناخ خود قرار داد که گفته‌اند: هر که دست از جان بشوید، هر چه در دل دارد بگوید.

وقت ضرورت چو نماند گریز

دست بگیرد سر شمشیر تیز

ملک پرسید: این اسیر چه می‌گوید؟

یکی از وزیران نیک محض رگفت: ای خداوند همی‌گوید:

والکاظمین الغیظ و العافین عن الناس

ملک را رحمت آمد و از سر خون او درگذشت. وزیر دیگر که ضد او بود گفت: این بنا جنس مارا نشاید در حضرت پادشاهان جز راستی سخن گفت. این ملک را دشناخ داد و ناسزا گفت. ملک روی ازین سخن درهم آمد و گفت: آن دروغ پسندیده تر آمد مرا زین راست که تو گفتی که روی آن در مصلحتی بود و بنای این بر خبی. چنانکه خردمندان گفته‌اند: دروغ مصلحت آمیز به ز راست فتنه انگیز هر که شاه آن کند که او گوید
حیف باشد که جز نکو گوید

و بر پیشانی ایوان کاخ فریدون شاه، نیشه بود:

جهان ای برادر نماند به کس

دل اندر جهان آفرین بند و بس

مکن تکیه بر ملک دنیا و پشت

که بسیار کس چون تو پرورد و کشت

چو آهنگ رفتن کند جان پاک

چه بر تخت مردن چه بر روی خاک

حکایت

یکی از ملوک خراسان، محمود سبکتکین را در عالم خواب دید که جمله وجود او ریخته بود و خاک شده مگر چشمان او که همچنان در چشمخانه همی‌گردید و نظر می‌کرد. سایر حکما از تاویل این فرو مانندند مگر درویشی که بجای آورد و گفت: هنوز نگران است که ملکش با دگران است.

بس نامور به زیر زمین دفن کرده اند

کر هستیش به روی زمین یک نشان نماند

وان پیر لاشه را که نمودند زیر خاک

خاکش چنان بخورد کزو استخوان نماند

زنده است نام فرخ نوشیروان به خیر

گرچه بسی گذشت که نوشیروان نماند

خیری کن ای فلان و غنیمت شمار عمر
زان پیشترکه بانگ بر آید فلان نماند

حکایت

ملک زاده ای را شنیدم که کوتاه بود و حقیر و دیگر برادران بلند و خوبروی. باری پدر به کراحت و استحقار درو نظر می کرد. پسر بفراست استیصار بجای آورد و گفت: ای پدر، کوتاه خردمند به که نادان بلند. نه هر چه بقامت مهتر به قیمت بهتر. اشاه نظیفة و الفیل جیفیه.

اقل جبال الارض طور و انه
لاعظم عندالله قدرا و متزا
آن شنیدی که لاغری دانا
گفت بار به ابلهی فربه
اسب تازی و گر ضعیف بود
همچنان از طویله خر به

پدر بخندید و ارکان دولت پسندید و برادران بجان برنجیدند
تا مرد سخن نگفته باشد
عیب و هنرشن نهفته باشد
هر بیشه گمان مبر نهالی
شاید که پلنگ خفته باشد

شنیدم که ملک را در آن قرب دشمنی صعب روی نمود. چون لشکر از هردو طرف روی درهم آوردند
اول کسی که به میدان درآمد این پسر بود. گفت:

آن نه من باشم که روز جنگ بینی پشت من
آن منم گر در میان خاک و خون بینی سری
کان که جنگ آرد به خون خویش بازی می کند
روز میدان وان که بگریزد به خون لشکری

این بگفت و بر سپاه دشمن زد و تنی مردان کاری بینداخت. چون پیش پدر آمد زمین خدمت ببوسید و
گفت:

ای که شخص منت حقیر نمود
تا درشتی هنر نپنداری
اسب لاخر میان، به کار آید
روز میدان نه گاو پرواری

آورده اند که سپاه دشمن بسیار بود و اینان اندک. جماعتی آهنگ گریز کردند. پسر نعره زد و گفت: ای
مردان بکوشید یا جامه زنان بپوشید. سواران را به گفتن او تهور زیادت گشت و بیکبار حمله آوردند.
شنیدم که هم در آن روز بر دشمن ظفر یافتند. ملک سر و چشمش ببوسید و در کارگرفت و هر روز نظر
بیش کرد تا ولیعهد خویش کرد. برادران حسد بردنده و زهر در طعامش کردند. خواهر از غرفه بدید،
دریچه بر هم زد. پسر دریافت و دست از طعام کشید و گفت: محال است که هنرمندان بمیرند و بی

همنان جای ایشان بگیرند.

کس نیابد به زیر سایه بوم

ور همای از جهان شود معدوم

پدر را از این حال آگهی دادند. برادرانش را بخواند و گوشمالی بجواب بداد. پس هریکی را از اطراف بلاد حصه معین کرد تا فتنه و نزاع برخاست که: ده درویش در گلیمی بخسبند و دو پادشاه در اقلیمی نگنجند.

نیم نانی گر خورد مرد خدا

بذل درویشان کند نیمی دگر

ملک اقلیمی بگیرد پادشاه

همچنان در بند اقلیمی دگر

حکایت

طایفه‌ی دزدان عرب بر سرکوهی نشسته بودند و منفذ‌کاروان بسته و رعیت بلدان از مکاید ایشان مروع و لشکر سلطان مغلوب. بحکم آنکه ملاذی منیع از قله‌ی کوهی گرفته بودند و ملجاء و ماوای خود ساخته. مدبران ممالک آن طرف در دفع مضرات ایشان مشاورت همی کردند که اگر این طایفه هم برین نسق روزگاری مداومت نمایند مقاومت ممتنع گردد.

درختی که اکنون گرفته است پای

به نیروی مردی برآید ز جای

و گر همچنان روزگاری هلی

به گردونش از بیخ بر نگسلی

سر چشم‌ه شاید گرفتن به بیل

چو پر شد نشاید گذشتن به پیل

سخن بر این مقرر شد که یکی به تجسس ایشان برگماشتند و فرصت نگاه داشتند تا وقتی که بر سر قومی رانده بودند و مقام خالی مانده، تنی چند مردان واقعه دیده‌ی جنگ ازموده را بفرستادند تا در شعب جبل پنهان شدند. شب‌نگاهی که دزدان باز آمدند سفرکرده و غارت آورده سلاح از تن بگشادند و رخت و غنیمت بنها دند، نخستین دشمنی که بر سر ایشان تاختن آورده خواب بود. چندانکه پاسی از شب درگذشت،

قرص خورشید در سیاهی شد

یونس اندر دهان ماهی شد

دلاور مردان از کمین بدر جستند و دست یکان برکتف بستند و بامدادان به درگاه ملک حاضر آوردن. همه را به کشتن اشارت فرمود. اتفاقا در آن میان جوانی بود میوه‌ی عنفوان شبابش نورسیده و سبزه‌ی گستان عذارش نودمیده. یکی از وزرا پای تخت ملک را بوسه داد و روی شفاعت بر زمین نهاد و گفت: این پسر هنوز از باغ زندگانی برخورده و از ریعان جوانی تمنع نیافته. توقع به کرم و اخلاق خداوندیست که به بخشیدن خون او بربنده منت نهد.. ملک روی از این سخن درهم کشید و موافق رای بلندش نیامد و گفت:

پرتو نیکان نگیرد هر که بنیادش بد است
تربیت نااهل را چون گردکان برگنبد است

بهتر این است که نسل این دزدان قطع و ریشه کن شود و همه آنها را نابود کردند، چرا که شعله آتش را
فرو نشاندن ولی پاره آتش رخشنده را نگه داشتن و مار افعی را کشتن و بچه او را نگه داشتن از خرد به
دور است و هرگز خردمندان چنین نمی کنند:

ابر اگر آب زندگی بارد
هرگز از شاخ بید بر نخوری
با فرومایه روزگار مبر
کز نی بوریا شکر نخوری

وزیر، سخن شاه را طوعاً وکرها پسندید و بر حسن رای ملک آفرین گفت و عرض کرد: رای شاه دام
ملکه عین حقیقت است، چرا که همنشینی با آن دزدان، روح و روان این جوان را دگرگون کرده و
همانند آنها نموده است. ولی، امید آن را دارم که اگر او مدتی با نیکان همنشین گردد، تحت تأثیر
تربیت ایشان قرار می گیرد و دارای خوی خردمندان شود، زیرا او هنوز نوجوان است و روح ظلم و
تجاوز در نهاد او ریشه ندوانده است و در حدیث هم آمده:
کل مولود یولد علی الفطرة فابواه یهودانه او ینصرانه او یمجسانه.

پسر نوح با بدان بنشست
خاندان نبوت شگم شد
سگ اصحاب کهف روزی چند
پی نیکان گرفت و مردم شد

گروهی از درباریان نیز سخن وزیر را تاء کیدند و در مورد آن جوان شفاعت نمودند. ناچار شاه آن
جوان را آزاد کرد و گفت: بخشیدم اگر چه مصلحت ندیدم.

دانی که چه گفت زال با رستم گرد
دشمن نتوان حقیر و بیچاره شمرد
دیدیم بسی، که آب سرچشمه خرد
چون بیشتر آمد شتر و بار ببرد

فی الجمله پسر را بناز و نعمت براوردن و استادان به تربیت همگان پسندیده آمد. باری وزیر از شمايل
او در حضرات ملک شمه ای می گفت که تربیت عاقلان در او اثرکرده است و جهل قدیم از جلت او
بدر برده. ملک را تبسم آمد و گفت:

عقابت گرگ زاده گرگ شود
گرچه با آدمی بزرگ شود

سالی دو بین برآمد. طایفه ای او باش محلت بدو پیوستند و عقد موافقت بستند تا به وقت فرصت وزیر
و هر دو پرسش را بکشت و نعمت بی قیاس برداشت و در مغازه ای دزدان بجای پدر نشست و عاصی
شد. ملک دست تحریر به دندان گزیدن گرفت و گفت:

شمیشیز نیک از آهن بد چون کندکسی؟
ناکس به تربیت نشود ای حکیم کس

باران که در لطافت طبعش خلاف نیست
در باغ لاله روید و در شوره زار خس
زمین شوره سبل بر نیاورد
در او تخم و عمل ضایع مگردان
نکویی با بدان کردن چنان است
که بدکردن بجای نیکمردان

* * *

حکایت

رهنگ زاده ای را بر در سرای اغلمش دیدم که عقل و کیاستی و فهم و فراستی زایدالوصف داشت، هم
از عهد خردی آثار بزرگی در ناصیه‌ی او پیدا.
بالای سرش ز هوشمندی
می‌تاft ستاره بلندی

فی الجمله مقبول نظر افتادکه جمال صورت و معنی داشت و خردمندان گفته اند توانگری به هنر است
نه به مال، بزرگی به عقل است نه به سال.
ابنای جنس او بر منصب او حسد بردنده و به خیانتی متهم کردند و در کشتن او سعی بی فایده نمودند.
دشمن چه زند چو مهر باشد دوست؟ ملک پرسیدکه موجب خصمی اینان در حق تو چیست؟ گفت: در
سایه‌ی دولت خداوندی دام ملکه همگنان را راضی کردم مگر حسود را که راضی نمی‌شود الا به
زوال نعمت من و اقبال و دولت خداوند باد.

توانم آن که نیازارم اندرون کسی
حسود را چه کنم کو ز خود به رنج در است
بمیر تا برهی ای حسود کین رنجی است
که از مشقت آن جز به مرگ نتوان رست
شوریختان به آرزو خواهند
مغلان را زوال نعمت و جاه
گر نبیند به روز شب پره چشم
چشم‌هه آفتاب را چه گناه؟
راست خواهی هزار چشم چنان
کور، بهترکه آفتاب سیاه

* * *

حکایت

یکی از ملوک عجم حکایت کنندکه دست تطاول به مال رعیت درازکرده بود و جور و اذیت آغاز
کرده، تا بجایی که خلق از مکاید فعلش به جهان برفتند و از کربت جورش راه غربت گرفتند. چون
رعیت کم شد ارتفاع ولایت نقصان پذیرفت و خزانه تهی ماند و دشمنان زور آوردند.

هر که فریدرس روز مصیبت خواهد
گو در ایام سلامت به جوانمردی کوش

بنده حلقه به گوش از نتواری برود
لطف کن که بیگانه شود حلقه به گوش

باری، به مجلس او در، کتاب شاهنامه همی خواندند در زوال مملکت ضحاک و عهد فریدون. وزیر ملک را پرسید: هیچ توان دانستن که فریدون که گنج و ملک و حشم نداشت چگونه بر او مملکت مقرر شد؟ گفت: آن چنان که شنیدی خلقی برو به تعصب گرد آمدند و تقویت کردند و پادشاهی یافت.
گفت: ای ملک چو گرد آمدن خلقی موجب پادشاهی است تو مر خلق را پریشان برای چه می کنی مگر سر پادشاهی کردن نداری؟

همان به که لشکر به جان پروری
که سلطان به لشکر کند سروری

ملک گفت: موجب گرد آمدن سپاه و رعیت چه باشد؟ گفت: پادشاه را کرم باید تا برو گرد آیند و رحمت تا در پناه دولتش ایمن نشینند و تو را این هر دو نیست.

نکند جور پیشه سلطانی
که نیاید زگرگ چوپانی
پادشاهی که طرح ظلم افکند
پای دیوار ملک خویش بکند

ملک را پند وزیر ناصح، موافق طبع مخالف نیامد. روی ازین سخن درهم کشید و به زندانش فرستاد. بسی بر نیامد که بنی غم سلطان بمنازعت خاستند و ملک پدر خواستند. قومی که از دست تطاول او بجهان آمده بودند و پریشان شده، بر ایشان گرد آمدند و تقویت کردند تا ملک از تصرف این بدر رفت و بر آنان مقرر شد.

پادشاهی کو روا دارد ستم بر زیر دست
دوستدارش روز سختی دشمن زورآور است
با رعیت صلح کن وز جنگ ایمن نشین
زانکه شاهنشاه عادل را رعیت لشکر است

حکایت

پادشاهی با غلامی عجمی در کشتی نشست و غلام، دیگر دریا را ندیده بود و محنت کشتی نیاز موده، گریه و زاری درنهاد و لرزه براند امش اوقتاد. چندانکه ملاطفت کردند آرام نمی گرفت و عیش ملک ازو منغض بود، چاره ندانستند. حکیمی در آن کشتی بود، ملک را گفت: اگر فرمان دهی من او را به طریقی خامش گردانم. گفت: غایت لطف و کرم باشد. بفرمود تا غلام به دریا انداختند. باری چند غوطه خورد، مویش را گرفتند و پیش کشتی آوردند به دو دست در سکان کشتی آویخت. چون برآمد به گوشه ای بنشست و قرار یافت. ملک را عجب آمد. پرسید: درین چه حکمت بود؟ گفت: از اول محنت غرقه شدن ناچشیده بود و قدر سلامتی نمی دانست، همچنین قدر عافیت کسی داند که به مصیبته گرفتار آید.

ای پسر سیر ترا نان جوین خوش ننمایند
معشوق منست آنکه به نزدیک تو زشت است

حوران بهشتی را دوزخ بود اعراف
از دوزخیان پرس که اعراف بهشت است
فرق است میان آنکه یارش در بر
با آنکه دو چشم انتظارش بر در

* * *

حکایت

هرمز را گفتند: وزیران پدر را چه خطای دیدی که بند فرمودی؟ گفت: خطای معلوم نکردم، ولیکن دیدم
که مهابت من در دل ایشان بی کران است و بر عهد من اعتمادکلی ندارند، ترسیدم از بیم گزند خویش
آهنگ هلاک من کنند پس قول حکما را کار بستم که گفته اند:

از آن کز تو ترسد بترس ای حکیم
و گر با چو صد بر آیی بجنگ
از آن مار بر پای راعی زند
که برسد سرش را بکوبد به سنگ
نبینی که چون گربه عاجز شود
برآرد به چنگال چشم پلنگ

* * *

حکایت

یکی از ملوک عرب رنجور بود در حالت پیری و امید زندگانی قطع کرده که سواری از درآمد و بشارت
دادکه فلاں قطعه را به دولت خداوندگشادیم و دشمنان اسیر آمدند و سپاه رعیت آن طرف بجملگی
مطیع فرمان گشتند. ملک نفسی سرد برآورد و گفت: این مژده مرا نیست دشمنانم راست یعنی وارثان
ملکت.

بدین امید به سر شد، دریغ عمر عزیز
که آنچه در دلم است از درم فراز آید
امید بسته، برآمد ولی چه فایده زانک
امید نیست که عمر گذشته باز آید
کوس رحلت بکوفت دست اجل
ای دو چشم ! وداع سر بکنید
ای کف دست و ساعد و بازو
همه تودیع یکدیگر بکنید
بر من اوفتاده دشمن کام
آخر ای دوستان حذر بکنید
روزگارم بشد به نادانی
من نکردم شما حذر بکنید

* * *

حکایت

بر بالین تربت یحیی پیغمبر علیه السلام معتکف بودم در جامع دمشق که یکی از ملوک عرب که به بی انصافی منسوب بود اتفاقاً به زیارت آمد و نماز و دعا کرد و حاجت خواست.

درویش و غنی بنده این خاک و درند
آنان که غنی ترن محتاجترند

آنگه مرا گفت: از آنجا که همت درویشان است و صدق معاملت ایشان، خاطری همراه من کنند که از دشمنی صعب اندیشنا کم. گفتمش: بر رعیت ضعیف رحمت کن تا از دشمن قوی رحمت نبینی.

به بازوan توانا و فتوت سر دست

خطا است پنجه مسکین ناتوان بشکست
نترسد آنکه بر افتادگان نبخاید؟

که گر ز پای در آید، کشش نگیرد دست
هر آنکه تخم بدی کشت و چشم نیکی داشت

دماغ بیهده پخت و خیال باطل بست
زگوش پنه برون آر و داد و خلق بده

و گر تو می ندهی داد، روز دادی هست
بنی آدم اعضای یکدیگرند

که در آفرینش زیک گوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار

دگر عضوها را نماند قرار
توکز محنت دیگران بی غمی
نشاید که نامت نهند آدمی

حکایت

درویشی مستجاب الدعوه در بغداد پدید آمد. حاجج یوسف را خبر کردند، بخواندش و گفت: دعای خیری بر من کن. گفت: خدایا جانش بستان. گفت: از بهر خدای این چه دعاست؟ گفت: این دعای خیرست تو را و جمله مسلمانان را.

ای زبردست زیر دست آزار
گرم تاکی بماند این بازار؟
به چه کار آیدت جهانداری
مردنت به که مردم آزاری

حکایت

یکی از ملوک بی انصاف، پارسایی را پرسید: از عبادتها کدام فاضل تر است؟ گفت: تو را خواب نیم روز تا در آن یک نفس خلق را نیازاری.

ظالمی را خفته دیدم نیم روز
گفتم: این فتنه است خوابش برده به

و آنکه خوابش بهتر از بیداری است
آن چنان بد زندگانی، مرده، به

* * *

حکایت

یکی از ملوک را دیدم که شی در عشت روزگرده بود و در پایان مستی همی گفت:
ما را به جهان خوشتراز این یکدم نست
کرنیک و بد اندیشه و ازکس غم نیست
درویشی به سرما برون خفته و گفت:
ای آنکه به اقبال تو در عالم نیست
گیرم که غمت نیست، غم ما هم نیست

ملک را خوش آمد، صره ای هزار دینار از روزن برون داشت که دامن بدارای درویش. گفت: دامن از کجا آرم که جامه ندارم. ملک را بر حال ضعیف او رقت زیاد شد و خلعتی بر آن مزید کرد و پیشش فرستاد. درویش مر آن نقد و جنس را به اندک زمان بخورد و پریشان کرد و باز آمد.
قرار برکف آزادگان نگیرد مال
نه صبر در دل عاشق نه آب در غربال

در حالتی که ملک را پروای او نبود حال بگفتند: بهم برآمد و روی ازو درهم کشید. و زینجا گفته اند اصحاب فطنت و خبرت که از حدث و سورت پادشاهان برحدز باید بودن که غالب همت ایشان به معظمات امور مملکت متعلق باشد و تحمل ازدحام عوام نکند.

حرامش بود نعمت پادشاه
که هنگام فرصت ندارد نگاه
مجال سخن تا نیابی ز پیش
به بیهوده گفتن مبر قدر خویش

گفت: این گدای شوخ مبذر را که چندان نعمت به چندین مدت برانداخت برانید که خزانه‌ی بیت المال لقمه مساکین است نه طعمه‌ی اخوان الشاطین.

ابله‌ی کو روز روشن شمع کافوری نهد

زود بینی کش به شب روغن نباشد در چراغ

یکی از وزرای ناصح گفت: ای خداوند، مصلحت آن بینم که چنین کسان را وجه کفاف بتفاریق مجری دارند تا در نفقه اسراف نکنند اما آنچه فرمودی از زجر و منع، مناسب حال ارباب همت نیست یکی را بلطف امیدوار گردانید و باز به نومیدی خسته کردن.

به روی خود در طماع باز نتوان کرد

چو باز شد، به درشتی فراز نتوان کرد

کس نبیند که تشنگان حجاز

به سر آب شور گرد آیند

هر کجا چشم‌های بود شیرین

مردم و مرغ و مور گرد آیند

* * *

حکایت

یکی از شاهان پیشین، در رعایت مملکت سستی کردی و لشکر بسختی داشتی. لاجرم دشمنی صعب روی نهاد، همه پشت بدادند.

چو دارندگنج از سپاهی دریغ
دریغ آیدش دست بردن به تیغ

یکی از آنان که غدر کردند با من دم دوستی بود. ملامت کردم و گفتم دون است و بی سپاس و سفله و ناحق شناس که به اندک تغیر حال از مخدوم قدیم برگردد و حقوق نعمت سالها درنوردد. گفت: از بکرم معذور داری شاید که اسبم درین واقعه بی جور بود و نمد زین بگرو و سلطان که به زر بر سپاهی بخیلی کند. با او به جان جوانمردی نتوان کرد.

زر بدہ سپاهی را تا سر بنهد
و گرش زرنده‌ی، سر بنهد در عالم

* * *

حکایت

یکی از وزرا معزول شد و به حلقه‌ی درویشان درآمد. اثر برکت صحبت ایشان در او سرایت کرد و جمعیت خاطرش دست داد. ملک بار دیگر براو دل خوش کرد و عمل فرمود قبولش نیامد و گفت:

معزولی به نزد خردمندان بهترکه مشغولی.

آنان که کنج عافیت بنشستند
دندان سگ و دهان مردم بستند
کاغذ بدریدند و قلم بشکستند
وز دست و زبان حرف گیران پرستند

ملک گفتا: هر آینه ما را خردمندی کافی باید که تدبیر مملکت را شاید. گفت: ای ملک نشان خردمندان کافی جز آن نیست که به چنین کارها تن ندهد.

همای بر همه مرغان از آن شرف دارد
که استخوان خورد و جانور نیازارد

* * *

حکایت

سیه گوش را گفتند تو را ملازمت صحبت شیر به چه وجه اختیار افتاد؟ گفت: تا فضله‌ی صیدش می خورم و از شر دشمنان در پناه صولت او زندگانی می کنم. گفتندش اکنون که به ظل حمایتش درآمدی و به شکر نعمتش اعتراف کردی چرا نزدیکتر نیایی تا به حلقه‌ی خاصان درآرد و از بندگان مخلصت شمارد؟ گفت: همچنان از بطش او ایمن نیستم.

اگر صد سال گبر آتش فروزد
اگر یک دم در او افتاد بسوزد

افتند که ندیم حضرت سلطان را زربیاید و باشد که سر برود و حما گفته اند از تلوں طبع پادشاهان برحدر باید بود که وقتی به سلامی برنجند و دیگر وقت به دشnamی خلعت دهنند و آورده اند که ظرافت بسیار

کردن هنر ندیمان است و عیب حکیمان.

تو بر سر قدر خویشتن باش و وقار

بازی و ظرافت به ندیمان بگذار

حکایت

یکی از رفیقان شکایت روزگار نامساعد به نزد من آورد که کفاف اندک دارم و عیال بسیار و طاقت فاقه نمی آرم و بارها در دلم آمد که به اقلیمی دیگر نقل کنم تا در هر آن صورت که زندگی کرده وشد کسی را بر نیک و بد من اطلاع نباشد.

بس گرسنه خفت و کس ندانست که کیست
بس جان به لب آمد که بر او کس نگریست

باز از شماتت اعدا برآندیشم که بطعمه در قفای من بخندند و سعی مرا در حق عیال بر عدم مروت حمل کنند و گویند:

میمن آن: بی حمیت را که هرگز
نخواهد دید روی نیکبختی
که آسانی گزیند خویشتن را
زن و فرزند بگذارد بسختی

و در علم محاسبت چنانکه معلوم است چیزی دانم و گر به جاه شما جهتی معین شود که جمعیت خاطر باشد بقیت عمر از عهده شکر آن نعمت برون آمدن نتوانم. گتفم: عمل پادشاه ای برادر دو طرف دارید: امید و بیم، یعنی امید نان و بیم جان و خلاف رای خردمندان باشد بدان امید متعرض این بیم شدن.

کس نیاید به خانه درویش
که خراج زمین و با غ بده
یا به تشویش و غصه راضی باش
یا جگربند، پیش زاغ بنه

گفت: این مناسبت حال من نگفتی و جواب سوال من نیاوردی. نشنیده ای که هر که خیانت ورزد پشتش از حساب بлерزد؟

راستی موجب رضای خدا است
کس ندیدم که گم شد از ره راست

و حکما گویند، چارکس از چارکس به جان برنجند. حرامی از سلطان و دزد از پاسبان و فاسق از غماز و روپی از محتسب و آن که حساب پاک است از محاسب چه باک است؟

مکن فراخ روی در عمل اگر خواهی
که وقت رفع تو باشد مجال دشمن تنگ
تو پاک باش و مدار از کس ای برادر، باک
زند جامه ناپاک گازران بر سنگ

گتفم: حکایت آن رویاه مناسب حال توست که دیدنش گریزان و بی خویشتن افتان و خیزان. کسی

گفتش چه آفت است که موجب مخافت است؟ گفتا: شنیده ام که شتر را بسخره می گیرند. گفت: ای سفیه شتر را با تو چه مناسب است و تو را بدو چه مشابه است؟ گفت: خاموش که اگر حسودان بغرض گویند شتر است و گرفتار آیم که را غم تخلیص من دارد تا تفیش حال من کند؟ و تا تریاق از عراق آورده شود مارگزیده مرد بود. تو را همچنین فضل است و دیانت و تقوا و امانت اما متعنتان در کمین اند و مدعیان گوش نشین. اگر آنچه حسن سیرت توست بخلاف آن تقریر کنند و در معرض خطاب پادشاه افتی در آن حالت مجال مقالت باشد پس مصلحت آن بینم که ملک قناعت را حرast کنی و ترک ریاست گویی.

به دریا در منافع بی شمار است
اگر خواهی، سلامت در کنار است

رفیق این سخن بشنید و بهم برآمد و روی از حکایت من در هم کشید و سخنهای رنجش آمیز گفتن گرفت کین چه عقل و کفايت است و فهم و درایت؟ قول حکما درست آمد که گفته اند: دوستان به زندان بکار آیند که بر سفره همه دشمنان دوست نمایند.

دوست مشمار آنکه در نعمت زند

لاف یاری و برادر خواندگی

دوست آن دانم که گیرد دست دوست

در پریشان حالی و درماندگی

دیدم که متغیر می شود و نصیحت به غرض می شنود. به نزدیک صاحب دیوان رفتم، به سابقه‌ی معرفتی که در میان ما بود و صورت حالش بیان کردم و اهلیت و استحقاقش بگفتم تا به کاری مختصر ش نصب کردن. چندی بین برآمد، لطف طبعش را بدیدند و حس تدبیرش را پسندیدند و کارش از آن درگذشت و به مرتبی والاتر از آن ممکن شد. همچنین نجم سعادتش در ترقی بود تا به اوج ارادت بر سید و مقرب حضرت و مشارالیه و معتمد علیه گشت. بر سلامت حالش شادمانی کردم و گفتم:

زکار بسته میندیش و در شکسته مدار

که آب چشم‌های حیوان درون تاریکی است

منشین ترش از گردش ایام که صبر

تلخ است ولیکن بر شیرین دارد

در آن قربت مرا با طایفه‌ای یاران اتفاق افتاد. چون از زیارت مکه بازآمدم دو متزلم استقبال کرد. ظاهر حالش را دیدم پریشان و در هیات درویشان. گفتم: چه حالت است؟ گفت: آن چنانکه تو گفتی طایفه‌ای حسد بر دند و به خیانت منسوب کردند و ملک دام ملکه در کشف حقیقت آن استصقا نفرمود و یاران قدیم و دوستان حمیم از کلمه‌ی حق خاموش شدند و صحبت دیرین فراموش کردند.

نبینی که پیش خداوند جاه

نیایش کنان دست بر بر نهند

اگر روزگارش درآورد ز پای

همه عالمش پای بر سر نهند

فی الجمله به انواع عقوبات گرفتار بودم تا درین هفته که مژده‌ی سلامت حاجج بر سید از بندگانم خلاص کرد و ملک موروثم خاص. گفتم: آن نوبت اشارت من قبول نیامد که گفتم عمل پادشاهان

چون سفر دریاست خطرناک و سودمند یا گنج برگیری یا در طلسم بمیری.
 یا زر به هر دو دست کند خواجه در کنار
 یا موج، روزی افکندش مرده برکنار
 مصلحت ندیدم از این بیش ریش درونش به ملامت خراشیدن و نمک پاشیدن. بدین کلمه اختصار
 کردیم.

ندانستی که بینی بند بر پای
 چو در گوشت نیامد پند مردم؟
 دگر ره چون نداری طاقت نیش
 مکن انگشت در سوراخ کژدم

حکایت

تنی چند از روندگان در صحبت من بودند. ظاهر ایشان به صلاح آراسته و یکی را از بزرگان در حق
 این طایقه حسن ظنی بلیغ و ادراری معین کرده، تا یکی ازینان حرکتی کرده نه مناسب حال درویشان.
 ظن آن شخص فاسد شد و بازار اینان کاسد. خواستم تا به طریقی کفاف یاران مستخلص کنم. آهنگ
 خدمتش کردم، دربانم رها نکرد و جفا کرد و معذورش داشتم که لطیفان گفته اند:

در میر و وزیر و سلطان را
 بی وسیلت مگرد پیرامن
 سگ و دربان چو یافتند غریب
 این گریبانش گیرد، آن دامن

چندان که مقربان حضرت آن بزرگ بر حال من وقوف یا و با اکرام دراوردن و برتر مقامی معین کردند
 اما بتواضع فروتر نشستم. و گفتم:
 بگذار که بنده کمین
 تا در صف بندگان نشینم

آن بزرگمرد گفت: الله الله چه جای این گفتار است؟

گر بر سر چشم ما نشینی
 بارت بکشم که نازنینی

فی الجمله بنشتم و از هر دری سخن پیوستم تا حدیث زلت یاران در میان آمد و گفتم:
 چه جرم دید خداوند سابق الانعام
 که بنده در نظر خویش خوار می دارد
 خدای راست مسلم بزرگواری و لطف
 که جرم بیند و نان برقرار می دارد

حاکم این سخن عظیم بپسندید و اسباب معاش یاران فرمود تا بر قاعده‌ی ماضی مهیا دارند و موونت
 ایام تعطیل وفا کنند. شکر نعمت بگفتم و زمین خدمت بیوسیدم و عذر جسارت بخواستم و در وقت
 برون آمدن گفتم.

چو کعبه قبله حاجت شد از دیار بعد

روند خلق به دیدارش از بسی فرسنگ
تو را تحمل امثال ما بباید کرد
که هیچکس نزند بر درخت بی برو، سنگ
* * *

حکایت

ملک زاده ای گنج فراوان از پدر میراث یافت. دست کرم برگشاد و داد سخاوت بداد و نعمت بی
دریغ بر سپاه و رعیت بریخت.

نیاساید مشام از طبله عود
بر آتش نه که چون عنبر ببoid
بزرگی بایدت بخشندگی کن
که دانه تا نیفشنانی نرود

یکی از جلسای بی تدبیر نصیحتش آغاز کرد که ملوک پیشین مرین نعمت ار به سعی اندوخته اند و برای
مصلحتی نهاده، دست ازین حرکت کوتاه کن که واقعه ها در پیش است و دشمنان از پس، نباید که وقت
حاجت فروماني.

اگر گنجی کنی بر عامیان بخش
رسد هر کد خدایی را برنجی
چرا نستانی از هر یک جوی سیم
که گرد آید تو را هر وقت گنجی

ملک روی ازین سخن بهم آورد و مرو را زجر فرمود و گفت: مرا خداوند تعالی مالک این مملکت
گردانیده است تا بخورم و بیخش نه پاسیان که نگاه دارم.

قارون هلاک شد که چهل خانه گنج داشت
نوشین روان نمرد که نام نکو گذاشت

* * *

حکایت

آورده اند که نوشین روان عادل را در شکارگاهی صید کباب کردند و نمک نبود. غلامی به روستا رفت
تا نمک آرد. نوشیروان گفت: نمک به قیمت بستان تا رسمی نشد و ده خراب نگردد. گفتند ازین قدر
چه خلل آید؟ گفت: بنیاد ظلم در جهان اول اندکی بوده است هر که آمد بر او مزیدی کرده تا بدین
غایت رسیده.

اگر ز با غ رعیت ملک خورد سبی
برآورند غلامان او درخت از بیخ
به پنج بیضه که سلطان ستم روا دارد
زنند لشکریانش هزار مرغ به سیخ

* * *

حکایت

غافلی را شنیدم که خانه ی رعیت خراب کردی تا خزانه سلطان آباد کند، بی خبر از قول حکیمان که

گفته اند هرکه خدای را عز و جل بیازارد تا دل خلقی به دست آرد خداوند تعالی همان خلق را براو
 گمارد تا دمار از روزگارش برآرد.
 آتش سوزان نکند با سپند
 آنچه کند دود دل دردمند
 سرجمله حیوانات گویند که شیرست و اذل جانوران خر و باتفاق خر بار بار به که شیر مردم در.
 مسکین خر اگر چه بی تمیز است
 چون بار همی برد عزیز است
 گاوان و خران بار بردار
 به زآدمیان مردم آزار
 باز آمدیم به حکایت وزیر غافل. ملک را ذمائم اخلاق او به قرائن معلوم شد. در شکنجه کشید و به
 هنواع عقوبت بکشت.
 حاصل نشود رضای سلطان
 تا خاطر بندگان نجوبی
 خواهی که خدای بر تو بخشد
 با خلق خدای کن نکویی
 آورده اند که یکی از ستم دیدگان بر سر او بگذشت و در حال تباہ او تامل کرد و گفت:
 نه هرکه قوت بازوی منصبی دارد
 به سلطنت بخورد مال مردمان به گراف
 توان به حلق فرو برد استخوان درشت
 ولی شکم بدرد چون بگیرد اندر ناف
 نماند ستمکار بد روزگار
 بماند بر او لعنت پایدار
 * * * *

حکایت

مردم آزاری را حکایت کنند که سنگی بر سر صالحی زد. درویش را مجال انتقام نبود سنگ را نگاه
 همی داشت تا زمانی که ملک را بر آن لشکری خشم آمد و در چاه کرد. درویش اندر آمد و سنگ در
 سرش کوفت. گفت: تو کیستی و مرا این سنگ چرا زدی؟ گفت: من فلانم و این همان سنگ است که در
 فلان تاریخ بر سر من زدی. گفت: چندین روزگار کجا بودی؟ گفت: از جاهت اندیشه همی کردم،
 اکنون که در چاهت دیدم فرصت غنیمت دانستم.
 ناسازی را که بینی بخت یار
 عاقلان تسليم کردند اختیار
 چون نداری ناخن درنده تیز
 با ددان آن به، که کم گیری ستیز
 هرکه با پولاد بازو، پنجه کرد
 ساعد مسکین خود را رنجه کرد

باش تا دستش بینند روزگار
پس به کام دوستان مغزش برآر
* * *

حکایت

یکی از ملوک مرضی هایل گرفت که اعادت ذکر آن ناکردنی اولی. طایفه حاکمان یونان متفق شدند که مرین درد را دوایی نیست مگر زهره آدمی به چندین صفت موصوف. بفرمود طلب کردن. دهقان پسری یافتند بر آن صورت که حکیمان گفته بودند. پدرش و مادرش را بخواند و به نعمت بیکران خشنود گردانیدند و قاضی فتوا داد که خون یکی از رعیت ریختن سلامت پادشه را روا باشد. جلال قصد کرد. پسر سر سوی آسمان برآورد و تبسیم کرد. ملک پرسیدش که در این حالت چه جای خنده دن است؟ گفت ناز فرزندان بر پدر و مادران باشد و دعوی پیش قاضی بردن و داد از پادشه خواهد. اکنون پدر و مادر به علت حطام دنیا مرا به خون در سپرند و قاضی به کشتن فتوا دهد و سلطان مصالح خویش اندر هلاک من همی بیند بجز خدای عزوجل پناهی نمی بینم.

پیش که برآورم ز دست فریاد؟

هم پیش تو از دست توگر خواهم داد

سلطان را دل ازین سخن بهم برآمد و آب در دیده بگردانید و گفت: هلاک من اولی تراست از خون بی گناهی ریختن. سر و چشم بوسید و در کنار گرفت و نعمت بی اندازه بخشید و آزاد کرد و گویند هم در آن هفته شفا یافت.

همچنان در فکر آن بیتم که گفت:

پیل بانی بر لب دریای نیل

زیر پایت گر بدانی حال مور

همچو حال تو است زیر پای پیل

* * *

حکایت

یکی از بندگان عمر و لیث گریخته بود. کسان در عقبش برفتند و باز آوردن. وزیر را با وی غرضی بود و اشارت به کشتن فرمود تا دگر بندگان چنین فعل روا ندارند. بنده پیشه عمر و سر بر زمین نهاد و گفت: هر چه رود بر سرم چون تو پسندی رواست بنده چه دعوی کند، حکم خداوند رواست

اما به موجب آنکه پروردۀ نعمت این خاندانم، نخواهم که در قیامت به خون من گرفتار آیی، اجازت فرمای تا وزیر بکشم آنگه قصاص او بفرمای خون مرا ریختم تا بحق کشته باشی. ملک را خنده گرفت،

وزیر را گفت: چه مصلحت می بینی؟ گفت: ای خداوند جهان از بهر خدای این شوخ دیده را به صدقات گور پدر آزاد کن تا مرا در بلایی نیفکنی. گناه از من است و قول حکما معتبر که گفته اند:

چوکردی با کلوخ انداز پیکار

سر خود را به نادانی شکستی

چو تیر انداختی بر روی دشمن

چین دان کاندر آماجش نشستی

* * *

حکایت

ملک وزن را خواجه ای بود کریم النفس، نیک محضرکه همگان را در مواجهه خدمت کردی، و در غیبت نکویی گفتی. اتفاقا ازو حرکتی در نظر سلطان ناپسند آمد. مصادره فرمود و عقوبت کرد و سرهنگان ملک به سوابق نعمت او معترف بودند و به شکر آن مرتهن. در مدت توکیل او رفق و ملاطفت کردندی و زجر و معافیت روا نداشتندی.

صلاح با دشمن اگر خواهی هرگه که تو را

در قفا عیب کند در نظرش تحسین کن

سخن آخر به دهان می گذرد موذی را

سخنش تلخ نخواهی دهنش شیرین کن

آن چه مضمون خطاب ملک بود از عهده بعضی بدر آمد و به بقیتی در زندان بماند. آورده اند که طکی از ملوک ناحی در خفیه پیامش فرستادکه ملوک آن طرف قدر چنان بزرگوار ندانستند و بی عزتی کردند. اگر رای عزیز فلان احسن الله خلاصه به جانب ما التفاتی کند در رعایت خاطرش هر چه تمامتر سعی کرده شود و اعیان ای «ملک به دیدار او مفتقرند و جواب این حرف را منتظر خواجه برین وقوف یافت و از خطر اندیشیدن و در حال جوابی مختصر چنان که مصلحت دید بر قاعی ورق نبشت و روان کرد. یکی از متعلقان واقف شد و ملک را اعلام کرد که فلان را که حبس فرمودی با ملوک نواحی مراسه دارد. ملک بهم برآمد و کشف این خبر فرمود قاصد را بگرفت و رسالت بخوانند. نبشه بود که حسن ظن بزرگان بیش از فضیلت ماست و تشرطف قبولی که فرمودند بند را امکان اجابت نیست بتحکم آنکه پروردۀ نعمت این خاندان است و به اندک مایه تغیر با ولی نعمت بی وفایی نتوان کرد چنانکه گفته اند:

آن را که به جای تو است هر دم کرمی

عذرش بنه ارکند به عمری ستمی

ملک را سیرت حق شناسی او پسند آمد و خلعت و نعمت بخشید و عذر خواست که خطا کردم تو را بی جرم و خطا آزرن. گفت: ای خداوند بند درین حالت مر خداوند را خطا نمی بیند. تقدیر خداوند تعالی بود که مرین بند را مکروهی برسد پس به دست تو اولیترکه سوابق نعمت برین بند داری و ایادی منت و حکما گفته اند:

گرگزندت رسد ز خلق مرنج

که نه راحت رسد ز خلق نه رنج

از خدا دان خلاف دشمن و دوست

کین دل هردو در تصرف اوست

گرچه تیر از کمان همی گذرد

از کماندار بیند اهل خرد

* * *

حکایت

یکی از ملوک عرب شنیدم که متعلقان را همی گفت مرسوم فلان را چندانکه هست مضاعف کنید. که

ملازم درگاه است و مترصد فرمان دیگر خدمتکاران به لهو و لعب مشغول اند و در ادای خدمت متهاون. صاحبدلی بشنید و فریاد و خروش از نهادش برآمد. پرسیدندش چه دیدی؟ گفت: مراتب بندگان به درگاه خداوند تعالی همین مثال دارد.

دو بامدادگر آید کسی به خدمت شاه

سیم هر آینه در وی کند بلطف نگاه

مهتری در بول فرمان است

ترك فرمان دلیل حرمان است

هر که سیما راستان دارد

سر خدمت برآستان دارد

حکایت

ظالمی را حکایت کنند که هیزم درویشان خریدی بحیف و توانگران را دادی بطرح. صاحبدلی بر او گذر کرد و گفت:

ماری توکه کرا ببینی بزنی

یا بوم که هر کجت نشینی نکنی

زورت از پیش می روید با ما

با خداوند غیب دان نرود

زورمندی مکن بر اهل زمین

تا دعایی برآسمان برود

حاکم از گفتن او برنجید و روی از نصیحت او درهم کشید و بر او التفات نکرد تا شبی که آتش مطبخ در انبار هیزم افتاد وس ایر املاکش بسوخت و زبستر نرمش به خاکستر نرم نشاند. اتفاقا همان شخص بر او گذشت و دیدش که با یاران همی گفت: ندانم این آتش از کجا در سرای من افتاد؟ گفت: از دل درویشان.

حدر کن ز درد درونهای ریش

که ریش درون عاقبت سرکند

بهم بر مکن تا توانی دلی

که آهی جهانی به هم برکند

و بر تاج کیخسرو نبشه بود:

چه سالهای فراوان و عمرهای دراز

که خلق بر سر ما بر زمین بخواهد رفت

چنانکه دست به دست آمده است ملک به ما

به دستهای دگر همچنین بخواهد رفت

حکایت

کشتی گیری در فن کشتی گیری سرآمده بود و سیصد و شصت بند فاخر بدانستی مگرگوشه‌ی خاطرش

با جمال یکی از شاگردان میلی داشت. سیصد و پنجاه و نه بندش درآموخت مگر یک بندکه در تعلیم آن دفع انداختی و تاخیرکردی. فی الجمله پسر در قوت و صنعت سرآ» د و کسی را در زمان او با او امکان مقومت نبود تا بحدی که پیش ملک آن روزگارگفته بود: استاد را فضیلتی که بر من است از روی بزرگیست و حق تربیت و گرنه به قوت ازو کمتر نیست و به صنعت با او برابرم. ملک را این سخن دشخوار آمد. فرمود تا مصارعه کننتد. مقامی متسع ترتیب کردند و ارکان دولت و اعیان حضرت و زورآوران روی زمین حاضر شدند. پسر چون پیل مست اندرا آمد بصدقمنی که اگرکوه روین تن بودی از جای برکندي. استاد دانست که جوان به قوت ازو برتر است. بدان بند غریب که از وی نهان داشته بود با او درآویخت. پسر دفع ندانست بهم برآمد. استا به دو دست از زمینش بالای سر برد و کوفت. غریو از خلق برخاست. ملک فرمود استاد را خلعت و نعمت دادن و پسر را زجر و ملامت کرد که با پروردۀ خویش دعوی مقومت کردی و بسر نبردی. گفت: ای پادشاه روی زمین، به زورآوردی بر من دست نیافت بلکه مرا از علم کشتی دقیقه ای مانده بود و مه عمر از من دریغ همی داشت، امروز بدان دقیقه بر من غالب آمد. گفت: از بهر چنین روزی که زیرکان گفته اند: دوست را چندان قوت مده که دشمنی کند. نشنیده ای که چه گفت آنکه از پروردۀ خویش جفا بدید.

یا مگرکس در این زمانه نکرد
کس نیاموخت علم تیر از من
که مرا عاقبت نشانه نکرد

* * *

حکایت

فقیری وارسته و آزاده، در گوشه ای نشسته بود. پادشاهی ازکنار او گذشت. آن فقیر بر اساس اینکه آسایش زندگی را در قناعت دیده بود، در برابر شاه برنخاست و به او اعتنا نکرد. ۱۰ پادشاه به خاطر غرور و شوکت سلطنت، از آن فقیر وارسته رنجیده خاطر شد و گفت: این گروه خرقه پوشان لباس پروصله پوش همچون جانوران بی معرفتندکه از آدمیت بی بهره می باشند. وزیر نزدیک فقیر آمد و گفت: ای جوانمرد! سلطان روی زمین ازکنار تو گذر کرد، چرا به او احترام نکردی و شرط ادب را در برابر شن بجا نیاوردی؟

فقیر وارسته گفت: به شاه بگو ازکسی توقع خدمت و احترام داشته باش که از تو توقع نعمت دارد. وانگهی شاهان برای نگهبانی ملت هستند، ولی ملت برای اطاعت از شاهان نیستند.

پادشه پاسبان درویش است
گرچه رامش به فر دولت او است
گوسبند از برای چوپان نیست
بلکه چوپان برای خدمت او است
یکی امروز کامران بینی
دیگری را دل از مجاهده ریش
روزگی چند باش تا بخورد
خاک مغز سر خیال اندیش
فرق شاهی و بندگی برخاست

چون قضای نوشه آمد پیش
گرکسی خاک مرده بازکند
نماید توانگر و درویش

سخن آن فقیر وارسته مورد پسند شاه قرارگرفت، به او گفت: حاجتی از من بخواه تا برآورده کنم.
فقیر وارسته پاسخ داد: حاجتم این است که بار دیگر مرا زحمت ندهی.
شاه گفت: مرا نصیحت کن.
فقیر وارسته گفت:

دریاب کنون که نعمت هست به دست
کین دولت و ملک می رود دست به دست

حکایت

یکی از وزرا پیش ذالنون مصری رفت و همت خواست که روز و شب به خدمت سلطان مشغولم و به
خیرش امیدوار و از عقوبتش ترسان. ذالنون بگریست و گفت: اگر من خدای را عزوجل چنین
پرستیدمی که تو سلطان را، از جمله صدیقان بودمی.
گرنه امید و بیم راحت و رنج
پای درویش بر فلك بودی
ور وزیر از خدا بترسیدی
همچنان کز ملک، ملک بودی

حکایت

پادشاهی به کشن بی گناهی فرمان داد. گفت: ای ملک بموجب خشمی که تو را بر من است آزار
خود مجوی که این عقوبت بر من به یک نفس بسر آید و بزه آن بر تو جاوید بماند.
دوران بقا چو باد صحرا بگذشت
تلخی و خوشی و زشت و زیبا بگذشت
پنداشت ستمگر که ستم بر ما کرد
در گردن او بماند و بر ما بگذشت
ملک را نصیحت او سودمند آمد و از سر خون او برخاست.

حکایت

وزرای انوشیروان در مهمی از مصالح مملکت اندیشه همی کردند و هریکی از ایشان دگرگونه رای همی
زدند و ملک همچنین تدبیری اندیشه کرد. بزرجمهر را رای ملک اختیار آمد. وزیران درنهانش گفتند:
رای ملک را چه مزیت دیدی بر فرک چندین حکیم؟ گفت: بموجب آنکه انجام کارها معلوم نیست و
رای همگان در مشیت است که صواب آید یا خطأ پس موافقت رای ملک اولیتر است تا اگر خلاف
صواب آید بعلت متابعت، از متعابعت، از متعابعت ایمن باشم.
خلاف رای سلطان راعی جستن

به خون خویش باشد دست شستن
اگر خود روز را گوید: شب است این
باید گفتن، آنک ماه و پروین

حکایت

شیادی گیسوان بافت یعنی علویست و با قافله حجاز به شهری در آه که از حج همی آیم و قصیده ای پیش ملک برد که من گفته ام. نعمت بسیارش فرمود و اکرام کرد تا یکی از ندیمان حضرت پادشاه که در آن سال از سفر دریا آمده بود گفت: من او را عید اضحی در بصره دیدم. معلوم شد که حاجی نیست. دیگری گفت: پدرش نصرانی بود در ملطیه پس او شریف چگونه صورت بند؟ و شعرش را به دیوان انوری دریافتند. ملک فرمود تا بزنندش و نفی کنند تا چندین دروغ درهم چرا گفت. گتف: ای خداوند روی زمین یک سخت دیگر در خدمت بگوییم اگر راست نباشد به هر عقوبت که فرمایی سزاوارم. گفت: بگو تا آن چیست. گفت:

غريبی گرت ماست پيش آورد
دو پيمانه آبست و يك چمچه دروغ
اگر راست می خواهی از من شنو
جهان دیده، بسيار گويد دروغ

ملک را خنده گرفت و گفت: ازین راست رت سخن تا عمر او بوده باشد نگفته است. فرمود تا آنچه مامول اوست مهیا دارند و بخوشی برود.

حکایت

یکی از وزرا به زیر دستان رحم کردی و صلاح ایشان را بخیر توسط نمودی. اتفاقا به خطاب ملک گرفتار آمد. همگنان در مواجب استخلاص او سعی کردند و موکلان در معاقبیش ملاطفت نمودند و بزرگان شکر سیرت خوبش به افواه گفتند تا ملک از سرعتاب او درگذشت. صاحبدلی برین اطلاع یاتف و گفت:

تا دل دوستان به دست آری

بوستان پدر فروخته به

پختن دیگ نیکخواهان را

هر چه رخت سر است سوخته به

با بداندیش هم نکویی کن

دهن سگ به لقمه دوخته به

حکایت

یکی از پسران هارون الرشید پیش پدر باز آمد خشم آلد که فلان سرهنگ زاده مرا دشنام مادر داد. هارون ارکان دولت را گفت: جزای چنین کس چه باشد؟ ی: اشاره به کشتن کرد و دیگری به زبان بریدن و دیگری به مصادره و نفی. هارون گفت: ای پسرم کرم آن است که عفو کنی و اگر نتوانی تو

نیزش دشنام مادر ده، نته چندانکه انتقام از حد درگذرد آنگاه ظلم از طرف ما و دعوی از قبل خصم.
نه مرد است آن به نزدیک خردمند
که با پیل دمان پیکار جوید
بلی مرد آنکس است از روی محقیق
که چون خشم آیدش باطل نگوید
* * * *

حکایت

با طایفه بزرگان به کشتی در نشسته بودم. کشتی کوچکی در پی ما غرق شد. دو برادر از آن کشتی کوچک، در گردابی در حال غرق شدن بودند. یکی از بزرگان به کشتیان گفت: این دوان را از بگیر که اگر چنین کنی، برای هر کدام پنجاه دینارت دهم.

ملاح خود به آب افکند و به سراغ آنها رفت و یکی از آنها را نجات داد، آن دیگری هلاک شد. ملاح را گفت: لابد عمر او به سر آمده بود، از این رو این یکی نجات یافت و آن دیگر به خاطر تاء خیر دستیابی تو به او، هلاک گردید. ختیید و گفت: آنچه تو گفتی قطعی است که عمر هر کسی به سر آمد، قابل نجات نیست، ولی علت دیگری نیز داشت و آن اینکه: میل خاطرم به نجات این یکی بیشتر از آن هلاک شده بود، زیرا سالها قبل، روزی در بیابان مانده بودم، این شخص به سر رسید و مرا بر شترش سوار کرد و به مقصد رسانید، ولی در دوران کودکی از دست آن برادر هلاک شده، تازیانه ای خورده بودم.

گفتم: صدق الله، من عمل صالحًا فلنفسه و من اساء فعلیها:
تا توانی درون کس متراش
کاندر این راه خارها باشد
کار درویش مستمند برأر
که تو را نیزکارها باشد
* * * *

حکایت

دو برادر یکی خدمت سلطان کردی و دیگر به زور بازو نان خوردی. باری این توانگر گفت درویش را که چرا خدمت نکنی تا از مشقت کار کردن برهی؟ گفت: تو چرا کار نکنی تا از مذلت خدمت رهایی یابی؟ که خردمدان گفته اند: نان خود خوردند و نشستن به که کمر شمشیر زرین بخدمت بستن.

به دست آهک تفته کردن خمیر
به از دست بر سینه پیش امیر
عمرگرانمایه در این صرف شد
تا چه خورم صیف و چه پوشم شتا
ای شکم خیره به نانی بساز
تا نکنی پشت به خدمت دو تا
* * * *

حکایت

کسی مژده پیش انوشیروان برد گفت: شنیدم که فلاں دشمن تو را خدای عزوجل برداشت. گفت: هیچ
شنیدی که مرا بگذاشت؟

اگر بمرد عدو جای شادمانی نیست
که زندگانی ما نیز جاودانی نیست

* * *

حکایت

گروهی حکما به حضرت انوشیروان همی گفتند و بزرگمهرکه مهتر ایشان بود خاموش. گفتندش: جرا
با ما د راین بحث نگویی؟ گفت: وزیران بر مثال ابطال اند و طبیب دارو ندهد جز سقیم را. پس چون
بینم که رای شما برصواب است مرا بر سر آن سخن گفتن حمت نباشد.

چوکاری بی فضول من برآید
مرا در وی سخن گفتن نشاید
و گر بینم که نایینا و چاه است
اگر خاموش بنشینم گناه است

* * *

حکایت

هارون الرشید را چون بر سرزمین مصر، مسلم شد گفت: برخلاف آن طاغوت فرعون که بر اثر غرور
تسلط بر سرزمین مصر، ادعای خدایی کرد، من این کشور را جز به خسیس ترین غلامان نبخشم.
از این رو هارون را غلامی سیاه به نام خصیب بود بسیار نادان بود، او را طلبید و فرمانروایی کشور
مصر را به او بخشید. گویند: آن غلام سیاه به قدری کودن بود که گروهی از کشاورزان مصر نزد او آمدند
و گفتند: پنه کاشته بودیم، باران بی وقت آمد و همه آن پنه ها تلف و نابود شدند.

غلام سیاه در پاسخ گفت: می خواستید پشم بکارید!

اگر دانش به روزی در فزوی
ز نادان تنگ روزی تر نبودی
به نادانان چنان روزی رساند
که دانا اندر آن عاجز بماند

بخت و دولت به کارданی نیست
جز بتاء بید آسمانی نیست

او فتاده است در جهان بسیار
بی تمیز ارجمند و عاقل خوار
کیمیا گر به غصه مرده و رنج
ابله اندر خرابه یافته گنج

* * *

حکایت

کنیزکی از اهالی چین را برای یکی از شاهان به هدیه آوردند. شاه در حال مستی خواست با او آمیزش
کند. او تمکین نکرد. شاه خشمگین شد و او را به غلام سیاهی بخشید.

آن غلام سیاه به قدری بدقياphe بود که لب بالايش از دو طرف بینيش بالاتر آمده بود و لب پايسش به گريانش فرو افتاده بود، آن چنان هيکلى درشت و ناهنجار داشت که صخرالجن از ديدارش مى رميد و عين القطر از بوی بد بغلش مى گندید:

توگويي تا قيامت زشتوري

بر او ختم است و بر يوسف نكوي

چنانكه شوخ طبعان لطيفه گو مى گويند:

شخصي نه چنان كريه منظر

کر زشتى او خبر توان داد

آنکه بغلی نعوذ بالله

مردار به آفتاب مرداد

این غلام سیاه که در آن وقت هوسباز و پرشهوت بود، همان شب با آن کنیز آميزش کرد. صبح آن شب، شاه که از مستى بیرون آمده بود، به جستجوی کنیز پرداخت. او را نیافت. ماجرا را به او خبر دادند. او خشمگین شد و فرمان داد که غلام سیاه را با کنیز محکم بینند و بر بالای بام کوشک ببردن و از آنجا به قعر دره گود بیفکند.

يکی از وزیران پاک نهاد دست شفاعت به سوی شاه درازکرد و گفت: غلام سیاه بدخت را چندان خطایي نیست که درخور بخشش نباشد، با توجه به اينکه همه غلامان و چاکران به گندشت و لطف شاه، خوگرفته اند.

شاه گفت: اگر غلام سیاه يك شب همبستری با کنیز را، تاء خیر می انداخت چه می شد؟ که اگر چنین می کرد، من خاطر او را به عطاي بيش از قيمت کنیز، شاد می نمودم.

وزير گفت: اي پادشاه روی زمين ! آيا نشنide اي که:

تشته سوخته در چشمها روشن چو رسيد

تو مپنداركه از پيل دمان انديشد

ملحدگرسته در خانه حالی برخوان

عقل باور نکندکر رمضان انديشد

شاه از اين لطيفه فرح بخش وزير، خوشش آمد و به او گفت: اکنون غلام سیاه را بخشیدم، ولی کنیز را چه کنم؟

وزير گفت: کنیز را نيز به غلام سیاه ببخش، زيرا نيم خورده او شايسته و سزاوار او است.

هرگز آن را به دستي مپسند

که رود جاي ناپسندide

تشنه را دل نخواهد آب زلال

نيم خورده دهان گندیده

حکایت

اسکندر رومی را پرسيدند: ديار مشرق و مغرب به چه گرفتی که ملوک پيشين را خزاين و عمر و ملك و لشکر بيش ازین بوده است و ايشان را چنین فتحی ميسر نشده؟ گفتا: به عنون خدای عزوجل، هر

مملکتی را که گرفتم رعیتش نیازردم و نام پادشاهان جز بنکویی نبردم.
بزرگش نخوانند اهل خرد
که نام بزرگان به زشتی برد

باب دوم: در اخلاق پارسایان

حکایت

یکی از بزرگان گفت: پارسایی را چه گویی در حق فلان عابد که دیگران در حق وی بطعنه سخنها گفته
اند؟ گفت بر ظاهرش عیب نمی بینم و در باطنش غیب نمی دانم.

هر که را، جامه پارسا بینی
پارسا دان و نیک مرد انگار
ورندانی که در نهانش چیست
محتسب را درون خانه چکار؟

* * *

حکایت

درویشی را دیدم سر بر آستان کعبه همی مالید و می گفت: یا غفور و یا رحیم - تو دانی که از ظلوم و
جهول چه آید؟

عذر قصیر خدمت آوردم
که ندارم به طاعت استظهار
عاصیان از گناه توبه کنند
عرفان از عبادت استغفار

عبدان جزای طاعت خواهند و باز رگانان بهای بضاعت. من بندۀ امید آورده ام نه طاعت بدريوزه آمده
ام نه بتجارت. اصنع بی ما انت اهله.

بر درکعبه سائلی دیدم
که همی گفت و می گرستی خوش
من نگویم که طاعتم بپذیر
قلم عفو بر گناهم کش

* * *

حکایت

عبدال قادر گیلانی را رحمه الله علیه، در حرم کعبه روی بر حصبا نهاده همی گفت:
خدایا! ببخشای، وگر هر آینه مستوجب عقوبتم در روز قیامت نایینا برانگیز تا در روی نیکان شرمسار
نشوم.

روی بر خاک عجز می گوییم
هر سحرگه که باد می آید
ای که هرگز فراموشت نکنم
هیچت از بندۀ یاد می آید؟

* * *

حکایت

دزدی به خانه‌ی پارسایی درآمد. چندان که جست چیزی نیافت. دلتنگ شد. پارسا خبر شد، گلیمی که بر آن خفته بود در راه دزد انداخت تا محروم نشود.

شنیدم که مردان راه خدای
دل دشمنان را نکردند تنگ

تو را کی میسر شود این مقام
که با دوستان خلافت و جنگ

مودت اهل صفا چه در روی و چه در قفا. نه چنان که پست عیب گیرند و پیشت بیش میرند.

هر که عیب دگران پیش تو آورد و شمرد
بی گمان عیب تو پیش دگران خواهد بر

حکایت

تنی چند از روندگان متفق سیاحت بودند و شریک رنج و راحت. خواستم تا مراجعت کنم موافقت نکردند. این از کرم اخلاق بزرگان بدیع است روی از مصاحب مسکینان تافتن و فایده و برکت دریغ داشتن که من در نفس خویش این قدرت و سرعت می‌شناسم که در خدمت مردان یار شاطر باشم نه بار خاطر.

یکی زان میان گفت: ازین سخن که شنیدی دل تنگ مدارکه درین روزها دزدی بصورت درویشان برآمده، خود را در سلک صحبت ما منتظم کرد.

چه داند مردان که در خانه کیست؟

نویسنده داندکه در نامه چیست؟

از آنجا که سلامت حال درویشان، است گمان فضولش نبرند و به یاری قبولش کردند.

صورت حال عارفان دلق است

این قدر بس که روی در خلق است

در عمل کوش و هر چه خواهی پوش

تاج بر سر نه و علم بر دوش

در قژاکند مرد باید بود

بر مخت سلاح جنگ چه سود؟

روزی تا به شب رفته بودیم و شبانگه به پای حصار خفته که دزد بی توفیق ابریق رفیق برداشت که به طهارت می‌رود و به غارت می‌رفت.

پارسا بین که خرقه در برکرد

جامه کعبه را جل خرکرد

چندانکه از نظر درویشان غایب شد به برجی رفت و درجی بدزدید. تا روز روشن شد آن تاریک مبلغی راه رفته بود و رفیقان بی گناه خفته. بامدادان همه را به قلعه درآوردن و بزدند و به زندان کردند. از آن تاریخ ترک صحبت گفتیم و طریق عزلت گرفتیم و اسلامة فی الوحدة.

چو از قومی، یکی بی دانشی کرد

نه که را متزلت ماند نه مه را

شنیدستی که گاوی در علف خوار

بیالاید همه گاوان ده را

گفتم سپاس و منت خدای را عزوجل که از برکت درویشان محروم نماندم. گرچه بصورت از صحبت وحید افتادم. بدین حکایت که گفتی مستفیدگشتم و امثال مرا همه عمر اطن نصیحت به کار آید.

به یک ناتراشیده در مجلسی

برنجد دل هوشمندان بسی

اگر برکه ای پرکنند از گلاب

سگی در وی افتد، کند منجلاب

حکایت

Zahedi مهمن پادشاه شد، چون به طعام بنشستند کمتر از آن خوردکه ارادت او بود و چون به نماز برخاستند بیش از آن کرد که عادت او تا ظن صلاحیت در حق او زیادت کنند.

ترسم نرسی به کعبه ای اعرابی

کاین ره که تو می روی به ترکستان است

چون به مقام خویش آمد سفره خواست تا تناولی کند. پسری صاحب فراست داشت گفت: ای پدر

باری به مجلس سلطان در طعام نخوردی؟ گفت: در نظر ایشان چیزی نخوردم که بکار آید. گفت: نماز را هم قضا کن که چیزی نکردی که بکار آید.

ای هنرها گرفته برکف دست

عیها برگرفته زیر بغل

تا چه خواهی گرفتن ای مغورو

روز درماندگی به سیم دغل

حکایت

یاد دارم که ایام طفولیت، بسیار عبادت می کردم و شب را با عبادت به سر می آوردم. در زهد و پرهیز جدیت داشتم. یک شب در محضر پدرم نشسته بودم و همه شب را بیدار بوده و قرآن می خواندم، ولی

گروهی در کنار ما خوابیده بودند، حتی با مداد برای نماز صبح برخاستند. به پدرم گفتمن: از این

حفتگان یک نفر برخاست تا دور رکعت نماز بجای آورده، به گونه ای در خواب غفلت فرو رفته اندکه گوبی خوابیده اند بلکه مرده اند.

پدرم به من گفت: عزیزم! تو نیز اگر خواب باشی بهتر از آن است که به نکوهش مردم زبان گشایی و به غیبت و ذکر عیب آنها بپردازی.

نبیند مدعا جز خویشن را

که دارد پرده پندار در پیش

گرت چشم خدا بینی بیخشند

نبینی هیچ کس عاجزتر از خویش

حکایت

یکی از بزرگان را به محفلی اندر همی ستدند و در اوصاف جمیلش مبالغه می کردند. سربرآورد و گفت: من آنم که من دانم.

شخص به چشم عالمیان خوب منظر است
وز خبث باطنم سر خجلت فتاده پیش
طاووس را به نقش و نگاری که هست خلق
تحسین کنند او خجل از پای زشت خویش

حکایت

یکی از صلحای لبنان که مقامات او میان عرب به مشهور، به جامع دمشق درآمد، برکه حوض کلاسه رفت طهارت همی ساخت، ناگاه پایش لغزید و به داخل آب افتاد و با رنج بسیار از آب نجات یافت. مشغول نماز شد، پس از نماز یکی از اصحاب نزدش آمد و گفت: مشکلی دارم، اجازت دهی.

مرد صالح گفت: آن چیست؟

او گفت: به یاد دارم که شیخ بر روی دریای روم راه رفت و قدمش تر نشد، ولی برای تو در حوض کوچک حالتی پیش آمد؟ نزدیک بود به هلاکت بررسی؟

مرد صالح پس از فکر و تأمل بسیار به او گفت: آیا نشنیده ای که خواجه عالم، سرور جهان رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود:

لی مع الله وقت لا یسعنی فيه ملک مقرب ولا نبی مرسل:
مرا با خدا وقتی هست که در آن وقت آن چنان یگانگی وجود دارد که فرشته ویژه و پیامبر مرسل در آن نگنجند.

ولی نگفت علی الدوام همیشه بلکه فرمود: وقتی از اوقات. آن حضرت در یک وقت چنین فرمود که جبرئیل و میکائیل به حالت او راه ندارند ولی در وقت دیگر با همسران خود حفصه و زینب، دمساز شده، خوش می گفت: و می شنید.

مشاهده البار بین التجلى و الاستثار:

مشاهده و دیدار نیکان، بین آشکاری و پوشیدگی است.

مشاهده البار بین التجلى و الاستثار. می نماید و می رباشد.

دیدار می نمایی و پرهیز می کنی

بازار خویش و آتش ما تیز می کنی

اشاهد من اهوی بغیر وسیله

فیلحقنی شان اضل طریقا

حکایت

یکی پرسید: از آن گم کرده فرزند
که ای روشن گهر پیر خردمند

ز مصروف بُوی پیراهن شنیدی
چرا در چاه کنعانش ندیدی؟
بگفت: احوال ما برق جهان است
چرا در چاه کنعانش ندیدی؟
گهی بر طارم اعلی نشینیم
گهی بر پشت پای خود نبینیم
اگر درویش در حالی بماندی
سر و دست از دو عالم بر فشاندی

حکایت

در جامع بعلبک بودم. یک روز چند کلمه به عنوان پند و اندرز برای جماعتی که در آنجا بودند، می‌گفتم، ولی آن جماعت را پژمرده دل و دل مرده و بی بصیرت یافتم که آن چنان در امور مادی فرو رفته بودند که در وجود آنها راهی به جهان معنویت نبود. دیدم که سخن در آنها بی فایده است و آتش سوز دلم، هیزم تر آنها را نمی‌سوزاند. تربیت و پرورش آدم نماهای حیوان صفت و آینه‌گردانی در کوی کورهای بی بصیرت، برایم، دشوار شد، ولی همچنان به سخن ادامه می‌دادم و در معنویت باز بود. سخن از این آیه به میان آمد که خداوند می‌فرماید:

و نحن اقرب الیه من جبل الورید:
و ما از رگ گردن، به انسان نزدیکتریم.
دوست نزدیکتر از من به من است
وین عجیترکه من از روی دورم
چه کنم با که توان گفت که دوست
در کنار من و من مهجورم

من از شرا باین سخن مست و فضاله قدح در دست که رونده ای برکنار مجلس گذر کرد و دور آخر در او اثر کرد و نعره ای زد که دیگران به موافقت او در خروش آمدند و خامان مجلس بجوش. گفتم:
ای سبحان الله! دوران باخبر، در حضور و نزدیکان بی بصر، درو!

فهم سخن چون نکند مستمع
قوت طبع از متکلم مجوى
فسحت میدان ارادت بیار
تا بزند مرد سخنگوی گوی

حکایت

شبی در بیابان مکه از بی خوابی پای رفتم نماند. سرینهادم و شتریان را گفتم: دست بدار از من.
پای مسکین پیاده چند رود؟
کر تحمل ستوده شد بختی
تا شود جسم فربهی لاغر

لاغری مرده باشد از سختی

ساربان گفت: ای برادر! حرم در پیش است و حرامی در پس. اگر رفتی، بردی و گر خفتی مردی.
خوش است زیر مغیلان به راه بادیه خفت
شب رحیل، ولی ترک جان بباید گفت

حکایت

پاسایی را دیدم برکنار دریا که زخم پلنگ داشت و به هیچ دارو به نمی شد. مدت‌ها در آن رنجور بود و شکر خدای عز وجل علی الدوام گفتی. پرسیدندش که شکر چه می گویی؟ گفت: شکر آنکه به مصیبتی گرفتار نه به معصیتی.

اگر مرا زار به کشن دهد آن یار عزیز
تا نگویی که در آن دم غم جانم باشد
گوییم از بنده مسکین چه گنه صادر شد
کو دل آزده شد از من غم آنم باشد

حکایت

درویشی را ضرورتی پیش آمد، گلیمی را از خانه یکی از پاک مردان دزدید. قاضی فرمود تا دستش بدر کنند.

صاحب گلیم شفاعت کرد که من او را بحل کردم.
قاضی گفت: به شفاعت تو حد شرع فرو نگذارم.

صاحب گلیم گفت: اموال من وقف فقیران است، هر فقیری که از مال وقف به خودش بردارد از مال خودش برداشته، پس قطع دست او لازم نیست.

قاضی از جاری نمودن حد دزدی منصرف شد، ولی دزد را مورد سرزنش قرار داد و به او گفت: آیا جهان بر تو تنگ آمده بود که فقط از خانه چنین پاک مردی دزدی کنی؟!

دزد گفت: ای حاکم! مگر نشنیده ای که گویند: خانه دوستان بربوب ولی حلقه در دشمنان مکوب.

چون به سختی در بمانی تن به عجز اندر مده
دوستان را پوست برکن، دوستان را پوستین

حکایت

پادشاهی پارسایی را دید، گفت: هیچت از ما یاد آید؟ گفت: بله، وقتی که خدا را فراموش می کنم.

هر سو دود آن کس ز بر خویش براند
و آنرا که بخواند به درکس نداواند

حکایت

یکی از جمله‌ی صالحان بخواب دید مر پادشاهی را در بهشت است و پارسایی در دوزخ، پرسید:
موجب این درجات چیست و سبب آن درکات؟ که مردم برخلاف این اعتقاد داشتند؟!

ندایی آمدکه: این پادشاه به خاطر دوستی با پارسایان به بهشت رفت و آن پارسا به خاطر تقرب به شاه،
به دوزخ رفت.

دلقت به چکار آید و مسحی و مرقع
خود را ز عملهای نکوهیده بری دار
حاجت به کلاه برکی داشتن نیست
درویش صفت باش و کلاه تتری دار

حکایت

پیاده ای سرو پا برنه با کارونان حجاز از کوفه بدرآمد و همراه ما شد و معلومی نداشت. خرامان
همی رفت و می گفت:

نه بر اشتی سوارم، نه چو خر به زیر بارم
نه خداوند رعیت، نه غلام شهریارم
غم موجود و پریشانی معدوم ندارم
نفسی می زنم آسوده و عمری به سر آرم

اشتر سواری گفتش: ای درویش کجا می روی؟ برگرد که بسختی بمیری. نشنید و قدم در بیابان نهاد و
اشتر سواری گفتش: ای درویش کجا می روی؟ برگرد که بسختی بمیری. نشنید و قدم در بیابان نهاد و
برفت. چون به نجله محمود در رسیدیم، توانگر را اجل فرار سید. درویش به بالینش فراز آمد و گفت:

شخصی همه شب بر سر بیمارگریست

چون روز آمد بمرد و بیمار بزیست

ای بسا اسب تیزروکه بماند

خرک لنگ، جان به متزل برد

بس که در خاک تندستان را

دفن کردیم و زخم خورده نمرد

حکایت

پادشاهی پارسایی را دید، گفت: هیچت از ما یاد آید؟ گفت: بله > وقتی که خدا فراموش می کنم.
آنکه چون پسته دیدمش همه مغز

پوست بر پوست بود همچو پیاز

پارسایان روی در مخلوق

پشت بر قبله می کنند نماز

چون بنده خدای خویش خواند

بایدکه به جز خدا نداند

حکایت

کاروانی در زمین یونان بزدند و نعمت بی قیاس ببردن. بازرگانان گریه و زاری کردند و خدا و پیمبر

شفیع آوردن و فایده نبود .
چو پیروز شد دزد تیره روان
چه غم دارد از گرگیه کاروان

لقمان حکیم اندر آن کاروان بود. یکی گفتش از کاروانیان: مگر اینان را نصیحتی کنی و موعظه ای گویی تا طرفی از مال ما دست بدارند که دریغ باشد چندین نعمت که ضایع شود. گفت: دریغ کلمه ی حکمت با ایشان گفتن.

آهنی را که موریانه بخورد
نتوان برد از او به صیقل زنگ
به سیه دل چه سود خواندن و عظم
نرود میخ آهنین بر سنگ
همانا که جرم از طرف ماست.
به روزگار سلامت، شکستگان دریاب
که جبر خاطر مسکین، بلا بگرداند
چو سائل از تو به زاری طلب کند چیزی
بده و گرنہ ستمگر به زور بستاند

* * *

حکایت

یکی از صاحبدلان زورآزمایی را دیدم. بهم برآمده و کف بردماغ انداخته. گفت: این را چه حالت است؟ گفتند: فلان دشنام دادش. گفت: این فرومایه هزار من سنگ بر می دارد و طاقت نمی آرد.

لاف سر پنجگی و دعوی مردی بگذار
عاجز نفس، فرومایه چه مردی زنی
گرت از دست برآید دهنی شیرین کن
مردی آن نیست که مشتی بزنی بر دهنی
اگر خود برکند پیشانی پیل
نه مرد است آنکه در او مردمی نیست
بنی آدم سرشت از خاک دارد
اگر خالی نباشد، آدمی نیست

* * *

حکایت

بزرگی را پرسیدم از سیرت اخوان صفا. گفت: کمینه آنکه مراد خاطر یاران بر مصالح خویش مقدم دارد و حکما گفته اند: برادر که در بند خویش است نه برادر و نه خویش است.

همراه اگر شتاب کند در سفر تو بیست!
دل در کسی نبند که دل بسته تو نیست
چو نبود خویش را دیانت و تقوا
قطع رحم بهتر از مودت قربی

یاد دارم که مدعی درین بیت بر قول من اعتراض کرده بود و گفته بود: حق تعالی در کتاب مجید از قطع
رحم نهی کرده است و به مودت ذی القریب فرموده اینچه تو گفتی منافق آن است. گفتم: غلط کردن
که موافق قرآن است،... و ان جاهدات لتشک بی ما لیس لک به علم فلا تطعهما

هزار خویش که بیگانه از خدا باشد

福德ای یکتن بیگانه کاشنا باشد

حکایت

آورده اند که فقیهی دختری داشت بغايت زشت، به جای زنان رسیده و با وجود جهاز و نعمت کسی در
مناکحت او رغبت نمی نمود.

زشت باشد دیپی و دیبا

که بود بر عروس نازیبا

فی الجمله بحکم ضرورت عقد نکاحش با ضریری بستند. آورده اند که حکیمی در آن تاریخ از
سرندیب آمده بود که دیده ای نایينا روشن همی کرد. فقیه را گفتند: داماد را چرا علاج نکنی؟ گفت:
ترسم که بینا شود و دخترم را طلاق دهد، شوی زن زشتروی، نایينا به.

حکایت

پادشاهی به دیده ای استحقار در طایفه درویشان نظر کرد. یکی زان میان بفراست بجای آورد و گفت:
ای ملک ما درین دنیا بجیش از توکمتیم و بعیش از تو خوشت و بمگ برابر و بقیامت بهتر.

اگرکشور گشای کامران است

و گر درویش، حاجتمند نان است

در آن ساعت که خواهند این و آن مرد

نخواهند از جهان بیش از کفن برد

چو رخت از مملکت بربست خواهی

گدایی بهتر است از پادشاهی

ظاهر درویشی جامه ای زنده است و موی سترده و حقیقت آن، دل زنده و نفس مرده.

نه آنکه بر در دعوی نشیند از خلقی

و گر خلاف کنندش به جنگ برخیزد

اگر زکوه غلط آسیا سنگی

نه عارف است که از راه سنگ برخیزد

طريق درویشان ذکر است و شکر و خدمت و طاعت و ایثار و قناعت و توحید و توکل و تسليم و تحمل.

هر که بدین صفتها که گفتم موصوف است بحقیقت درویش است و گر در قباست، اما هر زه گردی بی

نماز، هواپرست، هوسباز که روزها به شب آرد در بند شهوت و شبهها روزگند در خواب غفلت و بخورد

هر چه در میان آید و بگوید هر چه بر زبان آید، رند است و گر در عباست.

ای درونت بر هنر از تقوا

کز برون جامه ریا داری

پرده هفت رنگی در مگزار
توکه در خانه بوریا داری

* * *

حکایت

دیدم گل تازه چند دسته
برگبندی از گیاه رسته
گفتم: چه بود گیاه ناچیز
تا در صف گل نشیند او نیز؟
بگریست گیاه و گفت: خاموش
صحبت نکند کرم فراموش
گر نیست جمال و رنگ و بویم
آخر نه گیاه باع اویم
من بنده حضرت کریم
پروردۀ نعمت قدیم
گر بی هنر و گر هنرمند
لطف است امیدم از خداوند
با آنکه بضاعتی ندارم
سرمایه طاعتی ندارم
او چاره کار بنده داند
چون هیچ وسیلتی نماند
رسم است که مالکان تحریر
آزاد کنند بنده پیر
ای بار خدای عالم آرای
بر بنده پیر خود ببخشای
سعدی ره کعبه رضا گیر
ای مرد خدا! در خدا گیر
بدبخت کسی که سر بتا بد
زین در، که دری دگر بیابد

* * *

حکایت

حکیمی را پرسیدند از سخاوت و شجاعت کدام بهتر است؟ گفت: آنکه را سخاوت است به شجاعت حاجت نیست.

نماند حاتم طائی ولیک تا به ابد
بماند نام بلندش به نیکویی مشهور
زکات مال به در کن که فضلۀ رز را

چو با غبان بزند بیشتر دهد انگور
نبشه است برگور بهرام گور
که دست کرم به ز بازوی زور

باب سوم: در فضیلت قناعت

حکایت

خواهنه مغربی در صف بزاران حلب می گفت: ای خداوندان نعمت، اگر شما را انصاف بودی و ما را
قناعت، رسم سوال از جهان برخاستی.

ای قناعت! توانگرم گردان
که ورای تو هیچ نعمت نیست
گنج صبر، اختیار لقمان است
هر که را صبر نیست، حکمت نیست

حکایت

درویشی را شنیدم که در آتش فاقه می سوخت و رقه بر خرقه همی دوخت و تسکین خاطر مسکین را
همی گفت:

به نان قناعت کنیم و جامه دلق
که بار محنت خود به، که بار منت خلق
کسی گفت: چه نشینی که فلاں درین شهر طبعی کریم دارد و کرمی عمیم، میان به خدمت آزادگان بسته
و بر در دلها نشسته. اگر بر صورت حال تو چنانکه هست وقوف یابد پاس خاطر عزیزان داشتن منت
دارد و غنیمت شمارد. گفت: خاموش که در پسی مردن، به که حاجت پیش کسی بردن.

همه رقه دوختن به و الزام گنج صبر
کز بھر جامه، رقه بر خواجهگان نبشت
حقا که با عقوبت دوزخ برابر است
رفتن به پایمردی همسایه در بهشت

حکایت

یکی از ملوک طبیی حاذق به خدمت مصطفی صلی الله علیه و سلم فرستاد. سالی در دیار عرب بود
و کسی تجربه پیش او نیاورد و معالجه از وی در نخواست. پیش پیغمبر آمد و گله کرد که مرین بنده را
برای معالجه اصحاب فرستاده اند و درین مدت کسی التفاتی نکرد تا خدمتی کله بر بنده معین است
بجای آورد. رسول علیه السلام گفت: این طایفه را طریقتست که تا اشتها غالب نشد نخورد و هنوز
اشتها باقی بود که دست از طعام بدارند. حکیم گفت: این است موجب تدرستی. زمین ببوسید و
برفت.

سخن آنگه کند حکیم آغاز
یا سرانگشت سوی لقمه دراز
که ز ناگفت: خلل زاید
یا ز ناخوردنش به جان آید

لا جرم حکمتش بود گفتار
خوردن تندرنستی آرد بار

حکایت

در سیرت اردشیر بابکان آمده است که حکیم عرب را پرسید که روزی چه مایه طعام باید خوردن؟
گفت: صد درم سنگ کفایت است. گفت: این قدر چه قوت دهد؟ گفت: هذا المقدار يحملک و مازاد
علی ذلک فانت حامله یعنی اینقدر تو را برپای همی دارد و هر چه بین زیادت کنی تو حمال آنی.

خوردن برای زیستن و ذکر کردن است
تو معتقد که زیستن از بهر خوردن است

حکایت

دو درویش خراسانی ملازم صحبت یکدیگر سفر کردند. یکی ضعیف بود که هر به دو شب افطار
کردی و دیگر قوی که روزی سه بار خوردی. اتفاقاً بر در شهری به تهمت جاسوسی گرفتار آمدند. هر
دو را به خانه ای کردند و در به گل برآوردند. بعد از دو هفته معلوم شد که بی گناهند. در را گشادند.
قوی را دیدند مرده و ضعیف جان بسلامت برده. مردم درین عجب ماندند. حکیمی گفت: خلاف این
عجب بودی. آن یکی بسیار خواه بوده است، طاقت بیوایی نیاورد به سختی هلاک شد وین دگر
خویشن دار بوده است لاجرم بر عادت خویش صبر کرد و بسلامت ماند.

چوکم خوردن طبیعت شد کسی را
چو سختی پیشش آید سهل گیرد
و گر تن پرور است اندر فراخی
چو تنگی بیند از سختی بمیرد

حکایت

یکی از حکما پسر را نهی همی کرد از بسیار خوردن که سیری مردم را رنجور کند. گفت: ای پدر،
گرسنگی خلق را بکشد. نشنیده ای که ظریفان گفته اند: بسیری مردن به که گرسنگی بردن. گفت:
اندازه نگهدار، کلو واشربو و لا تسرفو
نه چندان بخور کز دهانت برآید
نه چندان که از ضعف، جانت برآید
با آنکه در وجود، طعام است عیش نفس

رنج آورد طعام که بیش از قدر بود
گرگلشکر خوری به تکلف، زیان کند
ور نان خشک دیر خوری گلشکر بود
رنجوری را گفتند: دلت چه می خواهد؟ گفت: آنکه دلم چیزی نخواهد.
معده چوکچ گشت و شکم درد خاست
سود ندارد همه اسباب راست

* * *

حکایت

بقالی را درمی چند بر صوفیان گرده آمده بود در واسطه. هر روز مطالبت کردی و سخنان با خشونت گفتی. اصحاب از تعتن وی خسته خاطر همی بودند و از تحمل چاره نبود. صاحبدلی در آن میان گفت: نفس را وعده دادن به طعام آسانتر است که بقال را به درم.

ترك احسان خواجه اولیتر
کاحتمال جفای بوابان
به تمای گوشت، مردن به
که تقاضای زشت قصابان

* * *

حکایت

جوانمردی را در جنگ تاتار جراحتی هول رسید. کسی گفت: فلان بازرگان نوشدارو دارد اگر بخواهی باشد که دریغ ندارد. گویند آن بازرگان به بخل معروف بود.
گر بجای نانش اندر سفره بودی آفتاب
تا قیامت روز روشن، کس ندیدی در جهان
جوانمرد گفت: اگر خواهم دارو دهد یا ندهد و گر دهد منفعت کند یا نکند. باری، خواستن ازو زهر کشنده است.

هرچه از دو نان به منت خواستی
در تن افرودی و از جان کاستی
حکیمان گفته اند: آب حیات اگر فروشند به آب روی، دانا نخرد که مردن به علت، به از زندگانی بمذلت.

اگر حنظل خوری از دست خوشخو
به از شیرینی از دست ترش روی

* * *

حکایت

یکی از علماء عیالوار بود و از این رو خرج بسیار داشت، ولی درآمدش اندک بود، ماجرا را به یکی از بزرگان ثروتمند که ارادت بسیار به آن عالم داشت، بیان کرد، آن ثروتمند بزرگ، چهره در هم کشید، و از سؤال آن عالم خوش نیامد.

ز بخت روی ۲۴۸ ترش کرده پیش یار عزیز
مرو که عیش بر او نیز تلخ گردانی
به حاجتی که روی تازه روی و خندان رو
فرو نبندد کارگشاده پیشانی

آن ثروتمند بزرگ، کمی بر جیره ای که به عالم می داد افزود، ولی از اخلاص او به آن عالم بسیار کاسته شد، پس از چند روز، وقتی که عالم آن محبت قبلی را از آن ثروتمند ندید، گفت:
نام افزود آبرویم کاست

حکایت

درویشی را ضرورتی پیش آمد. کسی گفت: فلان نعمتی دارد به قیاس، اگر بر حاجت تو واقعه گردد همانا که در قضای آن توقف روا ندارد. گفت: من او را ندارم. گفت: منت رهبری کنم. دستش گرفت تا به متزل آن شخص درآورد. یکی را دید لب فروهشته و تند نشسته. برگشت و سخن نگفت. کسی گفت: چه کردی؟ گفت: عطای او را به لقایش بخشیدم.

میر حاجت به نزد ترش روی
که از خوی بدش فرسوده گردی
اگرگویی غم دل با کسی گوی
که از رویش به نقد آسوده گردی

حکایت

خشکسالی در اسکندریه عنان طاقت درویش از دست رفته بود. درهای آسمان بر زمین بسته و فریاد اهل زمین به آسمان پیوسته.

نماند جانوری از وحش و طیر و ماهی و مور
که بر فلك نشد از بی مرادی افغانش
عجب که دو دل خلق جمع می نشود
که ابرگردد و سیلا ب دیده بارانش

در چنین سال مختنی دور از دوستان که سخن در وصف او ترک ادب است، خاصه در حضرت بزرگان و بطريق اهمال از آن در گذشتن هم نشاید که طایفه ای بر عجزگوینده حمل کنند. برین دو بیت اقتصار کنیم که اندک، دلیل بسیاری باشد و مشتی نمودار خرواری.

اگر تر بکشد این مهنت را
تتری را دگر نباید کشت
چند باشد چو جسر بغدادش
آب در زیر و آدمی در پشت

چنین شخصی که یک طرف از نعمت او شنیدی درین سال نعمتی بی کران داشت، تنگستان را سیم و زر دادی و مسافران را سفره نهادی. گروهی درویشان از جور فاقه بطاقة رسیده بودند، آهنگ دعوت او کردن و مشاورت به من آوردند. سر از موافقت باز زدم و گفتم.

نخورد شیر نیم خورده سگ
ور بمیر به سختی اندر غار
تن به بیچارگی و گرسنگی
بنه و دست پیش سفله مدار
گر فریدون شود به نعمت و ملک
بی هنر را به هیچ کس مشمار

پرینیان و نسیج، بر نااھل
لاجورد و طلاست بر دیوار
* * *

حکایت

حاتم طایی را گفتند: از تو بزرگ همت تر در جهان دیده ای یا شنیده ای؟ گفت: بلی، روزی چهل
شتر قربان کرده بودم امرای عرب را، پس به گوشه صحرا به حاجتی برون رفته بودم، خارکنی را دیدم
پشته فراهم آورده. گفتمش: به مهمانی حاتم چرا نروی که خلقی بر سماط او گرد آمده اند؟
گفت:

هرکه نان از عمل خویش خورد
منت حاتم طائی نبرد
من او را به همت و جوانمردی از خود برتر دیدم.
* * *

حکایت

موسی علیه السلام، درویشی را دید از برهنگی به ریگ اندر شده. گفت: ای موسی دعا کن تا خدا
عزو جل مرا کافای دهد که از بی طاقتی بجان آمدم. موسی دعا کرد و برفت. پس از چند روز که باز آمد
از مناجات، مرد را دید گرفتار و خلقی انبوه برو گرد آمده. گفت: این چه حالت است؟ گفتند: خمر
خورد و عربده کرده و کسی را کشته، اکنون به قصاص فرموده اند. و لطیفان گفته اند:

گریه مسکین اگر پر داشتی
تخم گنجشک از جهان برداشتی
عاجز باشد که دست قوت یابد
برخیزد و دست عاجزان برتابد
و لو بسط الله الرزق لعباده لبعوا فی الارض:

موسی علیه السلام به حم جهان آفرین اقرار کرد و از تجاسر خویش استغفار.
ماذا اخاضک یا مغورو فی الخط

حتی هلکت فلیت النمل لم یطر
بنده چو جاه آمد و سیم و زرش
سیلی خواهد به ضرورت سرشن
آن نشنیدی که فلاطون چه گفت
مور همان به که نباشد پرش؟

پدر را عسل بسیار است ولی پسرگرمی داردست .
آن کس که توانگرت نمی گرداند
او مصلحت تو از تو بهتر داند

* * *

حکایت

عربی را دیدم در حلقه جوهریان بصره که حکایت همی کرد که وقتی در بیابانی راه گم کرده بودم و از

زاد معنی چیزی با من نمانده بود و دل بر هلاک نهاده که همی ناگاه کیسه ای یافتم پر مروارید. هرگز آن ذوق و شادی فراموش نکنم که پنداشتم گندم بریان است، باز آن تلخی و نومیدی که معلوم کردم که مروارید است.

در بیابان خشک و ریگ روان
تشنه را در دهان، چه در چه صدف
مرد بی توشه کاو فتاد از پای
برکمربند او چه زر، چه خزف

* * *

حکایت

همچنین در قاع بسیط مسافری گم شده بود و قوت و قوتش به آخر آمده و درمی چند بر میان داشت. بسیاری بگردید و ره به جایی نبرد، پس به سختی هلاک شد. طایفه ای بر سیدند و درمها دیدند پیش رویش نهاده و بر خاک نبسته:

گر همه زر جعفری دارد
مرد بی توشه برنگیرد کام
در بیابان فقیر سوخته را
شلغم پخته به که نقره خام

* * *

حکایت

هرگز از دور زمان ننالیده بودم و روی از گردش آسمان درهم نکشیده مگر وقتی که پایم برهنه مانده بود واستطاعت پای پوشی نداشت. به جامع کوفه درآمدم دلتنگ، یکی را دیدم که پای نداشت. سپاس نعمت حق بجای آوردم و بر بی کفسی صبرکردم.

مرغ بریان به چشم مردم سیر
کمتر از برگ تره بر خوان است
و آنکه را دستگاه و قوت نیست
شلغم پخته مرغ بریان است

* * *

حکایت

یکی از ملوک با تنی چند از خاصان در شکارگاهی به زمستان از عمارت دور افتادند تا شب درآمد. خانه دهقانی دیدند. ملک گفت: شب آنجا رویم تا زحمت سرما نباشد. یکی از وزرا گفت: لایق قدر پادشاه نیست به خانه دهقانی التجا کردن، هم اینجا خیمه زنیم و آتش کنیم. دهقان را خبر شد، ماحضری ترتیب کرد و پیش آورد و زمین بیوسید و گفت: قدر بلند سلطان نازل نشده ولیکن نخواستند که قدر دهقان بلندگردد. سلطان را سخن گفتن او مطبوع آمد، شبانگاه به منزل او نقل کردند، با مدادانش خلعت نعمت فرمود. شنیدندش که قدمی چند در رکاب سلطان همی رفت و می گفت:

ز قدر و شوکت سلطان نگشت چیزی کم
از التفات به مهمانسرای دهقانی

کلاه گوشه دهقان به آفتاب رسد
که سایه بر سرش انداخت چون تو سلطانی

حکایت

بازرگانی را شنیدم که صد و پنجاه شتر بار داشت و چهل بنده خدمتکار، شبی در جزیره کیش مرا به حجره خویش آورد. همه شب نیازمند از سخنهای پریشان گفتن که فلان انبازم به ترکستان و فلان بضاعت به هندوستان است و این قباله فلان زمین است و فلان چیز را فلان ضمین. گاه گفتی: خاطر اسکندریه دارم که هوایی خوش است. باز گفتی: نه، که دریایی مغرب مشوش است؛ سعدیا، سفری دیگر در پیش است، اگر آن کرده شود بقیت عمر خویب به گوشه بنشینم. گفتم: آن کدام سفرست؟ گفت: گوگرد پارسی خواهم بردن به چین که شنیدم قیمتی عظیم دارد و از آنجا کاسه چینی به روم ارم و دیباي رومی به هند و فولاد هندی به حلب و آبگینه حلبي به یمن و برد یمانی به پارس و زان پس ترک تجارت کنم و به دکانی بنشینم. انصاف، ازین ماخولیا چندان فرو گفت که بیش طاقت گفتنش نماند. گفت: ای سعدی، تو هم سخنی بگویی از آنها که دیده ای و شنیده. گفتم: آن شنیدستی که در اقصای غور
بار سالاری بیفتاد از سور
گفت: چشم تنگ دنیادوست را
یا قناعت پرکند یا خاک گور

حکایت

مالداری را شنیدم که به بخل معروف بود که حاتم طایی در کرم. ظاهر حالش به نعمت دنیا آراسته و خست نفس جبلی در روی همچنان ممکن، تا بجایی که نانی به جانی از دست ندادی و گربه بوهریره را به لقمه ای نواختی و سگ اصحاب کهف را استخوانی نینداختی. فی الجمله خانه او را کس ندیدی درگشاده و سفره او را سرگشاده.

درویش بجز بوى طعامش نشيندي
مرغ از پس نان خوردن او ريزه نچيدی
شنیدم که به دریایی مغرب اندر، راه مصر را برگرفته بود و خیال فرعونی در سر، حتی اذا ادرکه الغرق،
بادی مخالف کشتی برآمد.

با طبع ملولت چه کند هر که نسازد؟
شرطه همه وقتی نبود لا یق کشتی
دست تضرع چه سود بنده محتاج را؟
وقت دعا بر خدای، وقت کرم در بغل
از زر و سیم، راحتی برسان
خویشتن هم تمتعی برگیر
و آنگه این خانه کز تو خواهد ماند
خشتشی از سیم و خشتشی از زرگیر

آورده اندکه در مصر اقارب درویش داشت، به بقیت مال او توانگر شدند و جامه های کهن به مرگ او بدربند و خز و دمیاطی بریدند. هم در آن هفته یکی را دیدم از ایشان: بر بادپایی روان، غلامی در پی دوان.

وه که گر مرده بازگردید

به میان قبیله و پیوند

رد میراث، سخت تر بودی

وارثان را ز مرگ خویشاوند

به سابقه معرفتی که میان ما بود آستینش گرفتم و گفتم:

بخور، این نیک سیرت سره مرد

کان نگونبخت گرد کرد و نخورد

* * *

حکایت

صیادی ضعیف را ماهی قوی بدام افتاد. طاقت حفظ آن نداشت. ماهی بر او غالب امد و دام از دستش در ریود و برفت.

شد غلامی که آب جوی آرد

جوی آب آمد و غلام ببرد

دام هر بار ماهی آورده

ماهی این بار رفت و دام ببرد

دیگر صیادان دریغ خوردن و ملامتش کردندکه چنین صیدی در دامت افتاد و ندانستی نگاه داشتن.

گفت: ای برادران، چه توان کردن؟ مرا روزی نبود و ماهی را همچنان روزی مانده بود. صیاد بی روزی

در دجله نگیرد و ماهی بی اجل بر خشک نمیرد.

* * *

حکایت

دست و پا بریده ای هزارپایی بکشت. صاحبدلی بر او گذر کرد و گفت: سبحان الله، با هزار پای که داشت چون اجلش فرا رسید از بی دست و پایی گریختن نتوانست.

چون آید ز پی دشمن جان ستان

بیندد اجل پای اسب دوان

در آن دم که دشمن پیاپی رسید

کمان کیانی نشاید کشید

* * *

حکایت

ابلهی دیدم سمین، خلعتی شمین برابر و مرکبی تازی در زیر و قصبی مصری بر سرکسی گفت: سعدی چگونه همی بینی این دیباي معلم بین حیوان لا یعلم؟ گفت:

قد شابه بالوری حمار

عجل جسدا له خوار

یک خلقت زیبا به از هزار خلعت دیبا.

به آدمی نتوان گفت ماند این حیوان

مگر دراعه و دستار و نقش بیرونش

بگرد در همه اسباب و ملک و هستی او

که هیچ چیز نینی حلال جز خونش

حکایت

دزدی گدایی را گفت شرم نداری که دست از برای جوی سیم پیش هر لئیم دراز می کنی؟ گفت:

دست دراز از پی یک حبه سیم

به که ببرند به دانگی و نیم:

حکایت

مشت زنی را حکایت کنندکه از دهر مخالف بفغان آمده و حلق فراخ از دست تنگ بجان رسیده.

شکایت پیش پدر برد و اجازت خواست که عزم سفر دارم مگر به قوت بازو دامن کامی فراچنگ آرم.

فضل و هنر ضایع است تا ننماید

عود بر آتش نهند و مشک بشایند

پدر گفت: ای پسر! خیال محال از سر بدرکن و پای قناعت در دامن سلامت کش که بزرگان گفته اند:

دولت نه کوشیدن است، چاره کم جوشیدن است.

کسی نتواند گرفت دامن دولت به زور

کوشش بی فایده است، وسمه بر ابروی کور

اگر به هر مویت دو صد هنر باشد

هنر به کار نماید چو بخت بد باشد

پسر گفت: ای پدر فوائد سفر بسیار است از نزهت خاطر و جر منافع و دیدن عجائب و شنیدن غرائب و

تفرج بلدان و مجاورت خلان و تحصیل جاه و ادب و مزید مال و مکتب و معرفت یاران و تجربت

روزگاران چنانکه سالکان طریقت گتفه اند:

تا به دکان و خانه در گروی

هرگز ای خام! آدم نشوی

برو اندر جهان تفرج کن

پیش از آن روزکه، کر جهان بروی

پدر گفت: ای پسر، منافع سفر چنین که گفتی بی شمار است ولیکن مسلم پنج طایفه راست: نخست

با زرگانی که با وجود نعمت و مکنت، غلامان و کنیزان دارد دلاویز و شاگردان چاپک. هر روزی به

شهری و هر شب به مقامی و هر دم به تفرجگاهی از نعیم دنیا متمع.

منعم به کوه و دشت و بیابان غریب نیست

هر جا که رفت خیمه زد و خوابگاه ساخت

آن را که بر مراد جهان نیست دسترس

در زاد و بوم خویش غریب است و ناشناخت
دومی عالمی که به منطق شیرین و قوت فصاحت و مایه بلاعث هر جا که رود به خدمت او اقدام
نمایند و اکرام کنند.

وجود مردم دانا مثال زر طلی است
که هر کجا برود قدر و قیمتش دانند
بزرگ زاده نادان به شهر و اماند
که در دیار غریبیش به هیچ نستاند

سیم خوب‌بیویی که درون صاحبدلان به مخالطت او میل کنده بزرگان گفته اند: اندکی جمال به از
بسیاری مال و گویند روی زیبا مرهم دلهای خسته است و کلید درهای بسته لاجرم صحبت او را همه
جای غنیمت شناسند و خدمتش منت دانند.

شاهد آنجا که رود، حرمت و عزت بیند
ور براند به قهرش، پدر و مادر خویش
پر طاووس در اوراق مصاحب دیدم
هر کجا پای نهد دست ندارندش پیش
چو در پسر موافقی و دلبی بود
اندیشه نیست گر پدر از وی بری بود
او گوهر است، گو صدفش در جهان مباش
در یتیم را همه کس مشتری بود

چهارم خوش آوازی که به حنجره داودی آب از جریان و مرغ از طیران باز دارد. پس بوسیلت این
فضیلت دل مشتاقان صیدکند و اربابی معنی به منادمت او رغبت نمایند و به انواع خدمت کنند.

چه خوش باشد آهنگ نرم حزین
به گوش حرفیان مست صبور
به از روی زیباست آواز خوش
که آن حظ نفس است و این قوت روح
یا کمینه پیشه وری که به سعی بازو کفافی حاصل کند تا آبروی از بهر نان ریخته نگردد، چنانکه
خدمدنان گفته اند:

گر به غریبی رود از شهر خویش
سختی و محنت نبرد پنه دوز
ور به خرابی فتد ار مملکت
گرسنه خفتد ملک نیم روز

چنین صفتها که بیان کردم ای فرزند در سفر موجب جمعیت خاطر است و داعیه طیب عیش و آنکه ازین
جمله بی بهره است به خیال باطل در جهان برود و دیگر کشش نام و نشان نشود.

هر آنکه گردش گیتی به کین او برخاست
به غیر مصلحتش رهبری کند ایام
کبوتری که دگر آشیان نخواهد دید

قضايا همی برداش تا به سوی دانه دام
پس رگفت: ای پدر، قول حما را چگونه مخالفت کنیم که گفته اند: رزق ار چه مقسم است، به اسباب
حصول تعلق شرط است و بلا اگر چه مقدور از ابواب دخول آن احتراز واجب.

رزق اگر چند بی گمان برسد
شرط عقل است جستن از درها
ورچه کس بی اجل نخواهد مرد
تو مرو در دهان اژدرها

درین صورت که منم با پیل دمان بزنم و با شیر زیان پنجه درافکنم. پس مصلحت آن است ای پدر که
سفرکنم کزین پیش طاقت بینایی نمی آرم.

چون مرد در فتاد ز جای و مقام خویش
دیگر چه غم خورد، همه آفاق جای او است
شب هر توانگری به سرایی همی روند
درویش هر کجا که شب آمد سرای او است
این بگفت و پدر را وداع کرد و همت خواست و روان شد و با خود همی گفت:
هنرور چو بختش نباشد به کام
به جایی رودکش ندانند نام

همچنین تا برسيد به کنار آبی که سنگ از صلابت او بر سنگ همی آمد و خروش به فرسنگ رفت.
سه‌مگین آبی که مرغابی در او ايمن نبود
کمترین اوج، آسیا سنگ از کنارش در ریود

گروهی مردمان را دید هر یک به قراصه ای د رمعبر نشسته و رخت سفر بسته. جوان را دست عطا بسته
بود، زبان ثنا برگشود. چندانکه زاری کرد یاری نکردند. ملاح بی مروت بخنده برگردید و گفت:
زرنداری نتوان رفت به زور از دریا
زور ده مرده چه باشد، زر یک مرده بیار

جوان را دل از طعنه ملاح بهم آمد. خواست که ازو انتقام کشد، کشته رفته بود. آواز داد و گفت: اگر
بدین جامه که پوشیده دارم قناعت کنی دریغ نیست. ملاح طمع کرد و کشتی بازگردانید.
بدوزد شره دیده هوشمند

در آرد طمع، مرغ و ماهی بیند

چندانکه ریش و گریان به دست جوان افتاد به خود درکشید و بی محابابا کوفتن گرفت. یارش از کشته
بدرآمد تا پشتی کند، همچنین درشتی دید و پشت بداد. جز این چاره نداشتند که با او به مصالحت
گرایند و به اجرت مسامحت نمایند، کل مداره صدقه.

چو پرخاش بینی تحمل بیار
که سهلی بیند در کار زار
به شیرین زبانی و لطف و خوشی
توانی که پیلی به مویی کشی

به عذر ماضی در قدمش افتادند و بوسه‌ی چندی به نفاق بر سو چشمی دادند. پس به کشته

درآوردن و روان شدند. تا برسیدند به ستونی از عمارت یونان در آب ایستاده. ملاح گفت: کشته را خل هست، یکی از شما که دلاور تر است باید که بدین ستون برود و خطام کشته بگیرد تا عمارت کنیم. جوان بغورو دلاوری که در سر داشت از خصم دل آزرده نیندیشد و قول حکما که گفته اند: هر که را رنجی به دل رسانیدی اگر در عقب آن صد راحت برسانی از پاداش آن یک رنجش ایمن باش که پیکان از جراحت بدرآید و آزار در دل بماند.

چو خوش گفت بکتاش با خیل تاش
چو دشمن خراشیدی ایمن باش
مشو ایمن که تنگ دل گردی
چون ز دست دلی به تنگ آید
سنگ بر باره حصار مزن
که بود از حصار سنگ آید

چندانکه مقود کشته به ساعد برپیچید و بالای ستون رفت، ملاح زمام از کفش در گسلانید و کشته براند. بیچاره متیر بماند، روزی دوبلاء و محنت کشید و سختی دید. سیم خوابش گریبان گرفت و به آب انداخت. بعد شبازویی دگر برکنار افتاد از حیاتش رمقی مانده. برگ درختان خوردن گرفت و بیخ گیاهان برآوردن تا اندکی قوت یافت. سر در بیابان نهاد و همی رفت تا تشه و بی طاقت به سر به چاهی رسید، قومی بر او گرد آمده و شربتی آب به پشیزی همی آشامیدند. جوان را پشیزی نبود، طلب کرد و بیچارگی نمود رحمت نیاوردن. دست تعدی دراز کرد میسر نشد. بضرورت تنی چند را فرو کوفت، مردانه غلبه کردند و بی محابا بزدند و مجروح شد.

پشه چو پر شد بزند پیل را
با همه تندی و صلابت که او است ۲۹۷
مورچگان را چو بود اتفاق
شیر ژیان را بدراند پوست

بحکم ضرورت در پی کاروانی افتاد و برفت. شبانگه برسیدند به مقامی که از دزدان پر خطر بود. کاروانیان را دید لرزه بر اندام او فتاده و دل بر هلاک نهاده. گفت: اندیشه مدارید که منم درین میان که بتنها پنجاه مرد را جواب می دهم و دیگران جوانان هم یاری کنند. این بگفت و مردم کاروان را به لاف او دل قوی گشت و به صحبتش شادمانی کردند و به زاد و آبش دستگیری واجب دانستند. جوان را آتش معده بالا گرفته بود و عنان طاقت از دست رفت. لقمه ای چند از سر اشتها تناول کرد و دمی چند از آب در سرش آشامید تا دیو درونش بیارمید و بخفت. پیرمردی جهان دیده در آن میان بود، گفت: ای یاران، من ازین بدرقه شما اندیشنا کم نه چندانکه از دزدان. چنانکه حکایت کنند که عربی را درمی چندگرد آمده بود و بشب از تشویش لوریان در خانه تنها خوابش نمی برد. یکی از دوستان را پیش خود آورد. تا وحشت تنهایی به دیدار او منصرف کند و شبی چند در صحبت او بود چندانکه بر درمهایش اطلاع یافت، ببرد و بخورد و سفرکرد. بامدادان دیدند عرب را گریان و عربان. گفتند: حال چیست مگر آن درمهای تو را دزد برد؟ گفت: لا والله بدرقه برد.

هرگز ایمن ز مار ننشستم
که بدانستم آنچه خصلت او است

زخم دندان دشمنی بتر است
که نماید به چشم مردم دوست

چه می دانید؟ اگر این هم از جمله دزدان باشد که بعیاری در میان ما تعییه شده است. تا به وقت فرصت یارا ن را خبر دهد. مصلحت آن بینم که مر او را خفته بمانیم و برانیم. جوانان را تدبیر پیر استوار آمد و مهابتی از مشت زن در دل گرفتند و رخت برداشتند و جوان را خفته بگذاشتند. آنگه خبر یافت که آفتاب در کف تافت. سر برآورد و کاروان رفته دید. بیچاره بسی بگردید و ره بجایی نبرد. تشه و بینوا روی بر خاک و دل بر هلاک نهاده همی گفت:

درشتی کند با غریبان کسی
که نابود باشد به غربت بسی

مسکین درین سخن بود که پادشه پسری بصید از لشکریان دور افتاده بود، بالای سرش ایستاده همی شنید و در هیاتش نگه می کرد. صورت ظاهرش پاکیزه و صورت حالت پریشان. پرسید: از کجا ی و بدین جایگه چون افتادی؟ برخی از آنچه بر سر او رفته بود اعادت کرد. ملک زاده را بر حال تباہ او رحمت آمده، خلعت و نعمت داد و معتمدی با وی فرستاد تا به شهر خویش آمد. پدر به دیدار او شادمانی کرد و بر سلامت حالت شکر گفت. شبانگه ز آنچه بر سر او گذشته بود از حالت کشته و جور ملاح و روستایان بر سر چاه و غدر کاروانیان با پدر می گفت. پدر گفت: ای پسر، نگفتم هنگام رفتن که تهیدستان را دست دلیری بسته است و پنجه شیری شکسته؟

چو خوش گفت آن تهی دست سلحشور
جوی زر بهتر از پنجاه من زور

پسر گفت: ای پدر هر آینه تا رنج نبری گنج نبری و تا جان در خطر ننهی بر دشمن ظفر نیابی و تا دانه پریشان نکنی خرم بزنگیری. نبینی به اندک مایه رنجی که بردم چه تحصیل راحت کردم و به نیشی که خوردم چه مایه عسل آوردم.

گرچه بیرون ز رزق نتوان خورد
در طلب کاهلی نشاید کرد
غواص اگر اندیشه کند کام نهنگ
هرگز نکند در گرانمایه به چنگ

آسیا سنگ زیرین متحرک نیست لاجرم تحمل بارگران همی کند.

چو خورد شیر شرzes در بن غار؟

باز افتاده را چه قوت بود
تا تو در خانه صید خواهی کرد
دست و پایت چو عنکبوت بود

پدر گفت: ای پسر، تو را درین نوبت فلک یاوری کرد و اقبال رهبری که صاحب دولتی در تو رسید و بر تو ببخشاید و کسر حالت را به تقدی جبرکرد و چنین اتفاق نادر افتاد و بر نادر حکم نتوان کرد. زنهار تا بدین طمع دگر باره گرد ولع نگردی.

صیاد نه هر بار شگالی ببرد
افتد که یکی روز پلنگی بخورد

چنانکه یکی از ملوک پارس نگینی گرانمایه بر انگشتی بود. باری بحکم تفرج با تنی چند از خاصان به مصلای شیراز برون رفت. فرمود تا انگشتی را برگنبد عضد نصب کردند تا هر که تیر از حلقه انگشتی بگذراند خاتم او را باشد. اتفاقاً چهار صد حکم اندازکه در خدمت او بودند جمله خطا کردند مگر کودکی بر بام ریاطی که به بازیچه تیر از هر طرفی می‌انداخت. باد صبا تیر او را به حلقه انگشتی در بگذرانید. و خلعت و نعمت یافت و خاتم به وی ارزانی داشتند. پسر تیر و کمان را بسوخت. گفتند:

چرا کردی؟ گفت: تا رونق نخستین بر جای بماند.

گه بود از حکیم روش رایی

بر نیاید درست تدبیری

گاه باشدکه کودکی نادان

به غلط بر هدف زند تیری

* * *

حکایت

درویشی را شنیدم که به غاری در نشسته بود و در به روی از جهانیان بسته و ملوک و اغنية را در چشم همت او شوکت و هیبت نمانده.

هر که بر خود در سوال گشود

تا بمیرد نیازمند بود

آز بگذار و پادشاهی کن

گردن بی طمع بلند بود

یکی از ملوک آن طرف اشارت کرد که موقع به کرم اخلاق مردان چنین است که به نمک با ما موافقت کنند. شیخ رضا داد. بحکم آنکه اجابت دعوت سنت است. دیگر روز ملک بعدر قدمش رفت. عابد از

جای برجست و در کنارش قرار گرفت و تلطیف کرد و ثنا گفت. چو غایب شد یکی از اصحاب پرسید

شیخ را که چندین ملاطفت امروز با پادشه که توکردی خلاف عادت بود و دیگر ندیدیم. گفت: نشینده ای که گفته اند:

هر که را بر سماط بنشستی

واجب آمد به خدمتش برخاست

گوش تواندکه همه عمر وی

نشنود آواز دف و چنگ و نی

دیده شکید ز تماشای با غ

بی گل و نسرين به سر آرد دماغ

ور نبود بالش آگنده پر

خواب توان کرد خزف زیر سر

ور نبود دلبر همخوابه پیش

دست توان کرد در آغوش خویش

وین شکم بی هنر پیچ پیچ

صبر ندارد که بسازد به هیچ

باب چهارم: در فواید خاموشی

حکایت

یکی را از دوستان گفت: امتناع سخن گفتنم بعلت آن اختیار آمده است در غالب اوقات که در سخن نیک و بد اتفاق افتاد و دیده دشمنان جز بر بدی نمی آید. گفت: دشمن آن به که نیکی نبیند.

هر بر چشم عداوت، بزرگتر عیب است
گل است سعدی و در چشم دشمنان خار است

نورگیتی فروز چشم‌هور
زشت باشد به چشم موشك کور

حکایت

بازرگانی را هزار دینار خسارت افتاد. پسر را گفت: نباید که این سخن با کسی در میان نهی. گفت: ای پدر، فرمان توراست، نگویم ولی مرا بر فایده این مطلع گردانی که مصلحت در نهان داشتن چیست؟ گفت: تا مصیبت دو شود یکی نقصان مایه و دیگر شمات همسایه.

مگوی انده خویش با دشمنان
که لا حول گویند شادی کنان

حکایت

جوانی خردمند از فنون فضایل حظی وافر داشت و طبعی نافر، چندانکه در محافل دانشمندان نشستی زبان سخن ببستی. باری پدرش گفت: ای پسر، تو نیز آنچه دانی بگوی. گفت: ترسم که بپرسند از آنچه ندانم و شرمداری برم.

نشنیدی که صوفی می کوفت
زیر نعلین خویش می خی چند؟
آستینش گرفت سرهنگی
که بیا نعل بر ستورم بند

حکایت

عالی معتبر را مناظره افتاد با یکی از ملاحده لعنهم الله علی حده و به حجت با او بس نیامد، سپر بینداخت و برگشت. کسی گفت: تو را با چندین فضل و ادب که داری با بی دینی حجت نماند؟ گفت: علم من قرآن است و حدیث و گفتار مشایخ و او بدینها معقد نیست و نمی شنود. مرا شنیدن کفر او به چه کار آید.

آن کس که به قرآن و خبر زو نرهی
آنست جوابش که جوابش ندهی

حکایت

یک روز جالینوس ابلهی را دید دست در گریبان دانشمندی زده و بی حرمتی همی کرد. گفت: اگر این نادان نبودی کار وی با نادانان بدینجا نرسیدی.

دو عاقل را نباشدکین و پیکار
نه دانایی ستیزد با سبکسار
اگر نادان به وحشت سخت گوید
خردمندش به نرمی دل بجوید
دو صاحبدل نگهدارند مويی
همیدون سرکشی، آزم جویی
وگر بر هر دو جانب جاهلانند
اگر زنجیر باشد بگسلانند
یکی را زشتخویی داد دشناام
تحمل کرد و گفت ای خوب فرجام
بتر زانم که خواهی گفتن آنی
که دانم عیب من چون من ندانی

حکایت

یکی از حکما را شنیدم که می گفت: هرگزکسی به جهل خویش اقرار نکرده است مگر آنکسی که چون دیگری در سخن باشد همچنان ناتمام گفته سخن آغازکند.
سخن را سراست ای خداوند و بن
میاور سخن در میان سخن
خداوند تدبیر و فرهنگ و هوش
نگوید سخن تا نبیند خموش

حکایت

تنی چند از بندگان محمود گفتند حسن میمندی را که سلطان امروز تو را چه گفت در فلان مصلحت؟
گفت: بر شما هم پوشیده نباشد. گفتند: آنچه با تو گوید به امثال ما گفتن روا ندارد. گتف: به اعتماد
آنکه داندکه نگویم، پس چرا همی پرسید؟
نه سخن که برآید بگوید اهل شناخت
به سر شاه سر خویشن نباید باخت

حکایت

در عقد بیع سرایی متعدد بود م. جهودی گفت: آخر من از کدخدايان این محلتم وصف این خانه
چنانکه هست از من پرس، بخر که هیچ عیی ندارد. گفتم: بجز آنکه تو همسایه منی.
خانه ام را که چون تو همسایه است
ده درم سیم بد عیار ارزد

لکن امیدوارم باید بود
که پس از مرگ تو هزار ارزد

حکایت

شاعری پیش امیر دزدان رفت و ثنایی بر او بگفت. فرمود تا جامه ازو برکنند و از ده بدر کنند. مسکن
برهنه به سرما همی رفت.. سگان در قفای وی افتادند. خواست تا سنگی بردارد و سگان را دفع کند،
در زمین یخ گرفته بود، عاجز شد، گفت: این چه حرامزاده مردمانند، سگ را گشاده اند و سنگ را بسته.
امیر از غرفه بدید و بشنید و بخندید، گفت: ای حکیم، از من چیزی بخواه. گفت: جامه خود را می
خواهم اگر انعام فرمایی. رضینا من نوالک بالرحیل .

امیدوار بود آدمی به خیرکسان

مرا به خیر تو امید نیست، شر مرسان
سالار دزدان را رحمت بروی آمد و جامه باز فرمود و قبا پوستینی برو مزید کرد و درمی چند .

حکایت

منجمی به خانه درآمد، یکی مرد بیگانه را دید با زن او بهم نشسته. دشنام و سقط گفت و فتنه و
آشوب برخاست. صاحبدلی که بربن واقف بود گفت:
تو بر اوج فلك چه دانی چیست؟
که ندانی که در سرایت کیست؟!

حکایت

خطبی کریه الصوت خود را خوش آواز پنداشتی و فریاد بیهده برداشتی. گفتی نعیب غراب البین در
پرده العحان است یا آیت انکر الا صوات لصوت الحمیر در شان او.
مردم قریه بعلت جاهی که داشت بليتش می کشيدند و اذیتش را مصلحت نمی دیدند تا یکی از خطبای
آن اقلیم که با او عداوتی نهانی داشت باری پرسش آمده بودش. گفت: تو را خوابی دیده ام، خیر باد.
گفتا: چه دیدی؟ گفت: چنان دیدم که تو را آواز خوش بودی و مردمان از انفاس تو در راحت. خطیب
اندرین لختی بیندیشید و گفت: این مبارک خواب است که دیدی که مرا بر عیب خود واقف گردانید،
علوم شدکه آواز ناخوش دارم و خلق از بلند خواندن من در رنج، توکردم کزین پس خطبه نگویم مگر
با آهستگی .

از صحبت دوستی برنجم
کاخلاق بدم حسن نماید
عییم هنر و کمال بیند
خارم گل و یاسمن نماید
کو دشمن شوخ چشم ناپاک
تا عیب مرا به من نماید

حکایت

شخصی در مسجد سنجار بتطوع گفتی به ادایی که مستمعان را ازو نفرت بودی و صاحب مسجد امیری بود عادل، نیک سیرت، نمی خواستش که دل آزرده گردد، گفت: ای جوانمرد، این مسجد را موذنانند قدیم هر یکی را پنج دینار مرتب داشته ام تو را ده دینار می دهم تا جایی دیگر بروی. برین قول اتفاق کردند و برفت. پس از مدتی در گذری پیش امیر بازآمد. گفت: ای خداوند، برمن حیف کردی که به ده دینار از آن بقעה بدر کردی که اینجا که رفته بیست دینارم همی دهد تا جای دیگر روم و قبول نمی کنم. امیر از خنده بی خود گشت و گفت: زنها را نستانی که به پنجاه راضی گردند.

به تیشه کس نخراشد ز روی خارا گل
چنانکه بانگ درشت تو می خراشد دل

حکایت

ناخوش آوازی به بانگ بلند قرآن همی خواند. صاحبدلی بر او بگذشت گفت: تو را مشاهره چندست؟ گفت: هیچ. گفت: پس این زحمت خود چندان چرا همی دهی؟ گفت: از بهر خدا می خوانم. گفت: از بهر خدا مخوان. گر تو قرآن بدین نمط خوانی
بری رونق مسلمانی

باب پنجم: در عشق و جوانی

حکایت

حسن میمندی را گفتند سلطان محمود چندین بندۀ صاحب جمال دارد که هر یکی بدیع جهانی اند، چگونه افتدۀ است که با هیچ یک از ایشان میل و محبتی ندارد چنانکه با ایازکه حسنی زیادتی ندارد؟ گفت: هر چه به دل فرو آید در دیده نکو نماید.

هر که سلطان مرید او باشد

گر همه بدکند، نکو باشد

و آنکه را پادشه بیندازد

کشش از خیل خانه نتوازد ۳۲۷

کسی به دیده انکار گر نگاه کند

نشان صورت یوسف دهد به ناخوبی

و گر به چشم ارادت نگه کنی در دیو

فرشته ایت نماید به چشم کروبی

* * *

حکایت

گویند خواجه ای را بندۀ ای نادرالحسن بود و با وی سیل مودت و دیانت نظری داشت. بایکی از دوستان گفت: درین این بندۀ با حسن و شمایلی که دارد اگر زبان درازی و بی ادبی نکردی. گفت: برادر، چو اقرار دوستی کردی توقع خدمت مدارکه چون عاشق و معشوقی در میان آمد مالک و مملوک برخاست.

خواجه با بندۀ پری رخسار

چون درآمد به بازی و خنده

نه عجب کو چو خواجه حکم کند

وین کشد بار ناز چون بندۀ

* * *

حکایت

پارسا یی را دیدم به محبت شخصی گرفتار، نه طاقت صبر و نه یارای گفتار. چندانکه ملامت دیدی و غرامت کشیدی ترک تصابی نگفتی و گفتی:

کوته نکنم ز دامت دست

ور خود بزئی به تیغ تیزم

بعد از تو ملاذ و ملجاء بی نیست

هم در تو گریزم، ارگریزم

باری ملامتش کردم و گفتم: عقل نفیست را چه شد تا نفس خسیس غالب آمد؟ زمانی بفکرت فرو رفت و گفت ک

هر کجا سلطان عشق آمد، نماند

قوت بازوی تقوا را محل
پاکدامن چون زید بیچاره ای
او فناهه تا گریبان در و حل

حکایت

یکی را دل از دست رفته بود و ترک جان کرده و مطعم نظرش جایی خطرناک و مظنه هلاک. نه لقمه ای که مصور شدی که به کام آید یا مرغی که به دام افتاد.

چو در چشم شاهد نیاید زرت
زر و خاک یکسان نماید برت

باری بنصیحتش گفتند: ازین خیال محال تجنب کن که خلقی هم بدین هوس که تو داری اسیرند و پای در زنجیر. بنالید و گفت:

دوستان گو نصیحتم مکنید

که مرا دیده بر ارادت او است

جنگجویان به زور و پنجه و کتف
دشمنان را کشنده و خوبان دوست

شرط مودت نباشد به اندیشه جان، دل از مهر جانان برگرفتن.

توکه در بند خویشن باشی

عشق باز دروغ زن باشی

گر نشاید به دوست ره بردن

شرط یاری است در طلب مردن

گر دست رسکه آستینش گیرم

ورنه بروم بر آستانش میرم

متعلقان را که نظر درکار او بود و شفقت به روزگار او، پندش دادند و بندش نهادند و سودی نکرد.

دردا که طبیب، صبر می فرماید

وی نفس حریص را شکر می باید

آن شنیدی که شاهدی بنهفت

با دل از دست رفته ای می گفت

تا تو را قدر خویشن باشد

پیش چشمت چه قدر من باشد؟

آورده اندکه مر آن پادشه زاده که مملوح نظر او بود خبرکردنکه جوانی بر سر این میدان مداومت می

نماید خوش طبع و شیرین زبان و سخنهای لطیف می گوید و نکته های بدیع ازو می شنوند و چنین

علوم همی شود که دل آشفته است و شوری در سر دارد. پسر دانست که دل آویخته اوست و این گرد

بلا انگیخته او. مرکب به جانب او راند. چون دیدکه نزدیک او عزم دارد. بگریست و گفت:

آن کس که مرا بکشت باز آمد پیش

مانا که دلش بسوخت برکشته خویش

چندان که ملاطفت کرد و پرسیدش ازکجاوی و چه نامی و چه صنعت دانی، در قعر بحر مودت چنان غریق بود که مجال نفس نداشت.

اگر خود هفت سیع از بر بخوانی

چو آشتفتی الف ب ت ندانی

گفتا: سخنی با من چرا نگویی که هم از حلقه درویشانم بل که حلقه به گوش ایشانم. آنگه به قوت استیناس محبوب از میان تلاطم محبت سر برآورد و گفت:

عجب است با وجودت که وجود من بماند

تو به گفتن اندر آیی و مرا سخن بماند!!

این بگفت و نعره ای زد و جان به جان آفرین تسلیم کرد.

عجب ازکشته نباشد به در خیمه دوست

عجب از زنده که چون جان به در آورد سلیم؟

حکایت

یکی از معلمان کمال بهجتی بود و معلم از آنجا که حس بشریت است با حسن بشره او معاملتی داشت و وقتی به خلوتش دریافتی گفتی:

نه آنچنان به تو مشغولم ای بهشتی روی

که یاد خویشتم در ضمیر می آید

ز دیدنت نتوانم که دیده در بندم

و گر مقابله بینم که تیر می آید

باری پسرگفت: آنچنان که در ادب درس من نظری می فرمایی در آداب نفس نیز تامل فرمای تا اگر در اخلاق من ناپسندی بینی که مرا آن پسند همی نماید بر آن م اطلاع فرمایی تا به تبدیل آن سعی کنم.

گفت: ای پسر، این سخن از دیگری پرس که آن نظرکه مرا با تو است جز هر نمی بینم.

چشم بداندیش که برکنده باد

عیب نماید هنرش در نظر

ور هنری داری و هفتاد عیب

دوست نبیند بجز آن یک هنر

حکایت

شبی یاد دارم که یاری عزیز از در درآمد. چنان بی خود از جای برجستم که چرا غم به آستین کشته شد.

سری طیف من یجلو بطلعته الدجی

شگفت آمد از بختم که این دولت ازکجا؟

نشست و عتاب آغاز کرد که مرا در حال بدیدی چرا غم بکشی به چه معنی؟ گفتم: به دو معنی: یکی اینکه گمان بدم که آفتاب برآمد و دیگر آنکه این بیتم به خاطر بود.

چون گرانی به پیش شمع آید

خیزش اندر میان جمع بکش

ور شکر خنده ای است شیرین لب
آستینش بگیر و شمع بکش

حکایت

یکی دوستی را که زمانها ندیده بود گفت: کجایی که مشتاق بوده ام. گفت: مشتاقی به که ملولی.
دیر آمدی ای نگار سرمست
زودت ندهیم دامن از دست
مشوقه که دیر دیر بینند
آخرکم از آنکه سیر بینند؟
به یک نفس که برآمیخت یار با اغیار
بسی نماند که غیرت، وجود من بکشد
به خنده گفت که من شمع جمum ای سعدی
مرا از آن چه که پروانه خویشن بکشد?
بی اعتنایی یار، آسانتر از محرومیت از دیدارش

دانشمندی را دیدم به کسی مبتلا شده و رازش بر ملا افتاده. جور فراوان بردی و تحمل بی کران کردی.
باری بلاطفش گفتم: دامن که تو را در مودت این منظور علتی و بنای محبت بر زلتی نیست. با وجود
چنین معنی، لا یق قدر علما نباشد خود را متهم گردانیدن و جور بی ادبان بردن. گفت: ای یار، دست
عتاب از دامن روزگارم بدار، بارها درین مصلحت که تو بینی اندیشه کردم و صبر بر جفای او سهل تر
آید همی که صبر از دیدن او و حکما گویند: دل بر مجاهده نهادن آسانتر است که چشم از مشاهده
برگرفتن.

هر که بی او به سر نشاید برد
گر جفایی کند بباید برد
روزی، از دست گفتم زنهار
چند از آن روز گفتم استغفار
نکند دوست زنهار از دوست
دل نهادم بر آنچه خاطر اوست
گر بلططم به نزد خود خواند
ور به قهرم براند او داند

حکایت

در عنفوان جوانی چنانکه افتاد و دانی با شاهدی سر و سری داشتم بحکم آنکه حلقی داشت طیب
الادا و حلقی کالبدرا اذا بدا.
آنکه نبات عارضش آب حیات می خورد
در شکرش نگه کند هر که نبات می خورد
اتفاقا بخلاف طبع از وی حرکتی بدیدم که نپسندیدم. دامن ازو درکشیدم و مهره برچیدم و گفت:

برو هر چه می بایدت پیش گیر
سر ما نداری سر خویش گیر
شنیدم می رفت و می گفت:
شب پره گر وصل آفتاب نخواهد
رونق بازار آفتاب نکاهد
این بگفت و سفرکرد و پریشانی او در من اثرکرد.

بازی آی و مرا بکش که پیشت مردن
خوشترکه پس از تو زندگانی کردن

اما به شکر و منت باری، پس از مدتی بازآمد. ان حلق داودی متغیر شده و جمال یوسفی به زیان آمده و بر سیب زنخدانش چون به گردی نشسته و رونق بازارش شکسته. متوقع که در کنارش گیرم، کناره گرفتم و گفتم:

آن روزکه خط شاهدت بود
صاحب نظر از نظر براندی
امروز بیامدی به صلحش
کش ضمه و فتحه بر نشاندی
تازه بهارا! ورقت زرد شد
دیگ منه کاتش ما سرد شد
چند خرامی و تکبرکنی
دولت پارینه ۳۴۹ تصور کنی؟
پیش کسی روکه طلبکار تو است
ناز بر آن کن که خریدار تو است
سیزه در باغ گفته اند خوش است
داند آن کس که این سخن گوید
یعنی از روی نیکوان خط سبز
دل عشق بیشتر جوید
بوستان تو گند نازایست

بس که بر می کنی و می روید
گر صبرکنی ورنکنی موی بناگوش
این دولت ایام نکویی به سر آید
گر دست به جان داشتمی همچو تو بر ریش
نگذاشتمی تا به قیامت که برآید
سئال کردم و گفتم: جمال روی تو را
چه شد که مورچه برگرد ماه جوشیده است؟
جواب داد ندانم چه بود رویم را
مگر به ماتم حسنم سیاه پوشیده است

* * *

حکایت

یکی را پرسیدند از مستعربان بغداد، ما تقول فی المرد؟ گفت: لا خیر فیهم مادام احد هم لطیفا
یتخاشر فاذا خشن یتلاطف، یعنی چندانکه خوب و لطیف و نازک اندام است درشتی کنی و سختی
چون سخت و درشت شد چنانکه بکاری نیاید تلطیف کند و درشتی نماید.
امرد آنگه که خوب و شیرین است

تلخ گفتار و تند خوی بود
چون به ریش آمد و به لعنت شد
مردم آمیر و مهرجوی بود

* * *

حکایت

یکی از علماء را پرسیدند که یکی با ماه روییست در خلوت نشسته و درها بسته و رقیان خفته و نفس
طالب و شهوت غالب، چنانکه عرب گوید: التمر یانع والناطور غیر مانع. هیچ باشد که به قوت
پرهیزگاری ازو بسلامت بماند؟ گفت: اگر از مه رویان بسلامت بماند از بدگویان نماند.
شاید پس کار خویشتن بنشستن
لیکن نتوان زبان مردم بستن

* * *

حکایت

طوطیی با زاغ در قفس کردند و از قبح مشاهده او مجاهده می برد و می گفت: این چه طلعت مکروه
است و هیات ممقوت و منظر ملعون و شمايل ناموزون؟ یا غراب الین، یا لیت بینی، و بینک بعد
المشرقین.

علی الصباح به روی تو هر که برخیزد
صبح روز سلامت بر او مسا باشد
به اختری چو تو در صحبت بایستی
ولی چنین که تویی در جهان کجا باشد؟

عجب آنکه غراب از مجاورت طوی هم بجان آمده بود و ملول شده، لا حول کنان از گردش گیتی همی
نالید و دستهای تغابن بر یکدیگر همی مالید که این چه بخت نگون است و طالع دون و ایام بوقلمون،
لایق قدر من آنستی که بازاغی به دیوار بااغی بر خرامان همی رفتمی.

پارسا را بس این قدر زندان
که بود هم طویله زندان

بلی تا چه کردم که روزگارم بعقوبت آن در سلک صحبت چنین ابلهی خود رای، ناجنس، خیره درای، به
چنین بند بلا مبتلا گردانیده است؟

کس نیاید به پای دیواری
که بر آن صورت نگارکنند
گر تو را در بهشت باشد جای

دیگران دوزخ اختیارکنند

این ضرب المثل بدان آوردم تا بدانی که صد چندان که دانا را از نادان نفرت است نادان را از دانا وحشت است.

Zahedi در سماع رندان بود

زان میان گفت شاهدی بلخی

گر ملوی ز ما ترش مشین

که تو هم در میان ما تلخی

جمعی چوگل و لاله به هم پیوسته

تو هیزم خشک در میانی رسته

چون باد مخالف و چو سرما ناخوش

چون برف نشسته ای و چون یخ بسته

* * *

حکایت

رفیقی داشتم که سالها با هم سفرکرده بودیم و نمک خورده و بی کران حقوق صحبت ثابت شده. آخر بسبب نفعی اندک آزار خاطر من روا داشت و دوستی سپری شد و این همه از هر دو طرف دلبستگی بود که شنیدم روزی دوبیت از سخنان من در مجتمعی همی گفت:

نگار من چو در آید به خنده نمکین

نمک زیاده کند بر جراحت ریشان

چه بودی ار سر زلفش به دستم افتادی

چو آستین کریمان به دست درویشان

طایفه درویشان بر لطف این سخن نه که بر حسن سیرت خویش آفرین بردند و او هم درین جمله مبالغه کرده بود و بر فوت صحبت تاسف خورده و به خطای خویش اعتراف نموده. معلوم کردم که از طرف او هم رغبتی هست. این بیتها فرستادم و صلح کردیم.

نه ما را در میان عهد و وفا بود

جفا کردن و بد عهدی نمودی؟

به یک بار از جهان دل در تو بستم

ندانستم که برگردی به زودی

هنوز گر سر صلح است بازآی

کر آن مقبولتر باشی که بودی

* * *

حکایت

یکی را زنی صاحب جمال جوان در گذشت و مادر زن فرتوت بعلت کابین در خانه ممکن بماند و مرد از محاورت او بجان رنجیدی و از مجاورت او چاره ندیدی تا گروهی آشنا یان به پرسیدن آمدندش.

یکی گفت: چگونه ای در مفارقت یار عزیز؟ گفت: نادیدن زن بر من چنان دشخوار نیست که دیدن مادر زن.

گل به تاراج رفت و خار بماند
گنج برداشتند و مار بماند
دیده بر تارک سنان دیدن
خوشت از روی دشمنان دیدن
واجب است از هزار دوست برید
تا یکی دشمنت نباید دید

حکایت

یاد دارم که در ایام جوانی گذر داشتم. به کویی و نظر با رویی در تموزی که حروش دهان بخوانیدی و سمومش مغز استخوان بجوشانیدی، از ضعف بشریت تاب آفتاب هجیر نیاوردم و التجا به سایه دیواری کردم، متربق که کسی حر تموز از من به برد آبی فرونشاندکه همی ناگاه از ظلمت دهلیز خانه ای روشنی بتافت، یعنی جمالی که زبان فصاحت از بیان صباحت او عاجز آید، چنانکه در شب تاری صبح برآید یا آب حیات از ظلمات بدرآید، قدحی بر فاب بر دست و شکر د رآن ریخته و به عرق برآمیخته. ندانم به گلا بش مطیب کرده بود یا قطره ای چند ازگل رویش در آن چکیده. فی الجمله، شراب از دست نگارینش برگرفتم و بخوردم و عمر از سرگرفتم.
خرم آن فرخنده طالع را که چشم

بر چنین روی او فتد هر بامداد
مست بیدارگردد نیم شب
مست ساقی روز محشر بامداد

حکایت

در سالی محمد خوارزمشاه، رحمه الله عليه با ختا برای مصلحتی صلح اختیارکرد. به جامع کاشغر درآمدم، پسری دیدم نحوی بغايت اعتدال و نهايit جمال چنانکه در امثال اوگويند.
معلمت همه شوخی و دلبری آموخت
جفا و عتاب و ستمگری آموخت
من آدمی به چنین شکل و خوی و قد و روش
ندیده ام مگر این شیوه از پری آموخت

مقدمه نحو زمخشri در دست داشت و همی خواند: ضرب زید عمروا و کان المتعدى عمروا. گفتم: ای پسر، خوارزم و ختا صلح کردند و زید و عمر را همچنان خصوصت باقیست؟ بخندید و مولدم پرسید.
گفتم: خاک شیراز. گفت: از سخنان سعدی چه داری؟ گفتم:

بلیت بنحوی یصول مغاضبا
علی کزید فی مقابله العمرو
علی جر ذیل یرفع راسه
و هل یستقیم الرفع من عامل الجر

لختی به اندیشه فرو رفت و گفت: غالب اشعار او درین زمین به زبان پارسیست، اگر بگویی بفهم

نزدیکتر باشد. کلم الناس علی قدر عقولهم. گفتم:
 طبع تو را تا هوس نحوکرد
 صورت صیر از دل ما محوکرد
 ای دل عشاق به دام تو صید
 ما به تو مشغول تو با عمر و زید
 بامدادان که عزم سفر مصمم شد، گفته بودندش که فلاں سعدیست. دوان آمد و تلطف کرد و تاسف
 خوردکه چندین مدت چرا نگفتی که منم تا شکر قدوم بزرگان را میان بخدمت ببستمی. گفتم: چرا گفتم: نتوانم بحکم این حکایت:
 بزرگی دیدم اندر کوهساری
 قناعت کرده از دنیا به غاری
 چرا گفتم: به شهر اندر نیایی
 که باری، بندی از دل برگشایی
 بگفت: آنجا پریرویان نفرزند
 چوگل بسیار شد پیلان بلغزند
 این را بگفتم و بوشه بر سر و روی یکدیگر دادیم و وداع کردیم.
 بوشه دادن به روی دوست چه سود؟
 هم در این لحظه کردنش به درود
 سبب گویی وداع بستان کرد
 روی از این نیمه سرخ، و زان سو زرد
 * * *

حکایت

خرقه پوشی در کاروان حجاز همراه ما بود. یکی از امرای عرب مرا او را صد دینار بخشیده تا قربان
 کند. دزدان خفا جه ناگاه بر کاروان زدند و پاک ببردن. باز رگانان گریه و زاری کردن گرفتند. و فریاد
 بی فایده خواندن.
 گر تضرع کنی و گرفriad
 دزد، زر باز پس نخواهد داد
 مگر آن درویش صالح که بر قرار خویش مانده بود و تغیر در او نیامده. گفتم: مگر معلوم تو را دزد
 نبرد؟ گفت: بله برند ولیکن مرا با آن الفتی چنان نبود که به وقت مفارقت خسته دلی باشد.
 نباید بستان اندر چیز و کس دل
 که دل برداشتن کاری است مشکل
 گفتم: مناسب حال من است اینچه گفتی که مرا در عهد جوانی با جوانی اتفاق مخالفت بود و صدق
 مودت تا بجایی که قبله چشم جمال او بودی و سود سرمایه عمر وصال او.
 مگر ملائکه بر آسمان، و گرنه بشر
 به حسن صورت او در زمین نخواهد بود

ناگهی پای وجودش به گل اجل فرو رفت و دود فراق از دودماش برا آمد. روزها بر سر خاکش
 مجاورت کردم وز جمله که بر فراق او گفت: کاش کان روزکه در پای تو شد خار اجل
 دست گیتی بزدی تیغ هلاکم بر سر
 تا در این روز، جهان بی تو ندیدی چشم
 این منم بر سر خاک توکه خاکم بر سر
 آنکه قرارش نگرفتی و خواب
 تا گل و نسرین نفساندی نخست
 گردش گیتی گل رویش بريخت
 خار بنان بر سر خاکش بrest
 بعد از مفارقتش عزم کردم و نیت جزم که بقیت زندگانی فرش هوس درنوردم و گرد مجالست نگردم.

* * *

حکایت

یکی را از ملوک عرب حدیث مجnoon و لیلی و شورش حال او بگفتند که با کمال فضل و بلاعث سر
 در بیابان نهاده است و زمام عقل از دست داده. بفرمودش تا حاضر آوردن و ملامت کردن گرفت که در
 شرف نفس انسان چه خلل دیدی که خوی بهایم گرفتی و ترک عشرت مردم گفت؟ گفت:
 کاش آنانکه عیب من جستند

رویت ای دلستان، بدیدنی
 تا به جای ترنج در نظرت
 بی خبر دستها بريیدندی

تا حقیقت معنی بر صورت دعوی گواه آمدی. فذلکن الذى لمتنی فيه. ملک را در دل آمد جمال لیلی
 مطالعه کردن تا چه صورت است موجب چندین فته، بفرمودش طلب کردن. در احیاء عرب بگردیدند و
 بدست آوردن و پیش ملک در صحن سراچه بداشتند. ملک در هیات او نظرکرد، شخصی دید سیه
 فام، باریک اندام. در نظرش حقیر آمد، بحکم آنکه کمترین خدام حرم او بجمال ازو در پیش بودند و
 بزینت بیش. مجnoon بفراست دریافت، گفت: از دریچه چشم مجnoon باید در جمال لیلی نظرکردن تا سر
 مشاهده او بر تو تجلی کند.

تندر ستانرا نباشد درد ریش
 جز به هم دردی نگویم درد خویش
 گفتن از زنبور بی حاصل بود
 با یکی در عمر خود ناخورده نیش
 تا تو را حالی نباشد همچو ما
 حال ما باشد تو را افسانه پیش
 سوز من با دیگری نسبت نکن
 او نمک بر دست و من بر عضو ریش

* * *

حکایت

جوانی پاکباز پاکرو بود
که با پاکیزه رویی در گرو بود
چنین خواندم که در دریای اعظم
به گردابی درافتادند با هم
چو ملاح آمدش تا دست گیرید
مبادا کاندر آن حالت بمیرد
همی گفت از میان موج و تشویر
مرا بگذار و دست یار من گیر
در این گفتن جهان بر وی برآشت
شنیدندش که جان می داد و می گفت:
حدیث عشق از آن بطال منیوش
که در سختی کند یاری فراموش
چنین کردند یاران، زندگانی
زکار افتاده بشنو تا بدانی
که سعدی راه و رسم عشقباری
چنان داندکه در بغداد تازی
اگر مجنون لیلی زنده گشته
حدیث عشق از این دفتر نبشتی

باب ششم: در ناتوانی و پیری

حکایت

با طایفه داشمندان در جامع دمشق بحثی همی کردم که جوانی درآمد و گفت: درین میان کسی هست که زبان پارسی بداند؟ غالب اشارت به من کردند. گفتم: خیر است. گفت: پیری صد و پنجاه ساله در حالت نزع است و به زبان عجم چیزی همی گوید و مفهوم ما نمی گردد، گر بکرم رنجه شوی مزد یایی، باشد که وصیتی همی کند. چون به بالینش فراز شدم این می گفت:

دمی چند گفتم بر آرم به کام
دریغا که بگرفت راه نفس
دریغا که بر خوان الوان عمر
دمی خورده بودیم و گفتند: بس

معانی این سخن را به عربی با شامیان همی فتم و تعجب همی کردند از عمر دراز و تاسف او همچنان بر حیات دنیا. گفتم: چگونه ای درین حالت؟ گفت: چه گوییم؟
نديده ای که چه سختی همی رسد به کسی
که از دهانش به در می کنند دندانی؟

اینک مقایسه کن که در این حال، بر من چه می گذرد؟
قياس کن که چه حالت بود در آن ساعت
که از وجود عزیزش بدر رود جانی

گفتم: تصور مرگ از خیال خود بدرکن و وهم را بر طبیعت مستولی مگردان که فیلسوفان یونان گفته اند: مزاج ار چه مستقیم بود، اعتماد بقا را نشاید و مرض گرچه هایل، دلالت کلی بر هلاک نکند، اگر فرمایی طبیی را بخوانم تا معالجه کند. دیده برکرد و بخندید و گفت:

دست بر هم زند طیب ظریف
چون حرف بیند او فتاده حریف
خواجه در بند نقش ایوان است
خانه از پای بند ویران است
پیرمردی ز نزع می نالید
پیززن صندلش همی مالید
چون مخطب شد اعتدال مزاج
نه عزیمت اثر کند نه علاج

حکایت

پیرمردی حکایت کند که دختری خواسته بود و حجره به گل آراسته و به خلوت با او نشسته و دیده وو دل در او بسته و شباهی دراز نخفتی و بذله ها ولطیفه ها گفتی، باشد که موانت پذیرد و وحشت نگیرد. از جمله می گفتم: بخت بلندت یار بود و چشم بخت بیدارکه به صحبت پیری افتادی پخته، پروردۀ، جهاندیده، آرمیده، گرم و سرد چشیده، نیک و بد آزموده که حق صحبت می داند و شرط

مودت بجای آورد، مشق و مهربان، خوش طبع و شیرین زبان.

تا توانم دلت به دست آرم

ور بیازاریم نیازارم

ور چو طوطی، شکر بود خورشت

جان شیرین فدای پرورشت

نه گرفتار آمدی به دست جوانی معجب، خیره رای سرتیز، سبک پای که هر دم هوشی پزد و هر لحظه رایی زند و هر شب جایی خسبد و هر روز یاری گیرد.

وفادری مدار از بلبلان، چشم

که هر دم برگلی دیگر سرایند

خلاف پیران که به عقل و ادب زندگانی کنند نه بمقتضای جهل جوانی .

ز خود بهتری جوی و فرصت شمار

که با چون خودی گم کنی روزگار

گفت: چندین بین نمط بگفتم که گمان بدم که دلش بر قید من آمد و صید من شد. ناگه نفسی سرد از سر درد برآورد و گفت: چندین سخن که بگفتی در ترازوی عقل من وزن آن سخن ندارد که وقتی شنیدم

از قابله خویش که گفت: زن جوان را اگر تیری در پهلو نشیند، به که پیری.

زن کز بر مرد، بی رضا برخیزد

بس فته و جنگ از آن سرا برخیزد

فی الجمله امکان موفق نبود و به مفارقت انجامید. چون مدت عدت برآمد نکا حش بستند با جوانی

تند و ترشوی، تهیدست، بدخوی، جور و جفا می دید و رنج و عنا می کشید و شکر نعمت حق

همچنان می گفت که الحمد لله که ازان عذاب برھیدم و بدین نعیم مقیم برسیدم.

با این همه جور و تندخویی

بارت بکشم که خوبروی

با تو مرا سوختن اندر عذاب

به که شدن با دگری در بهشت

بوی پیاز از دهن خوبروی

نگز برآید که گل از دست زشت

حکایت

مهمان پیری شدم در دیار بکر که مال فراوان داشت و فرزندی خوب روی. شبی حکایت کرد مرا به عمر

خویش بجز این فرزند نبوده است. درختی درین وادی زیارتگاه است که مردمان به حاجت خواستن

آنجا روند. شبهاً دراز در آن پای درخت بر حق نالیده ام تا مرا این فرزند بخشیده است. شنیدم که

پسر با رفیقان آهسته همی گفت: چه بودی گر من آن درخت بدانستمی کجاست تا دعا کردمی و پدر

بمردی. خواجه شادی کنان که پسرم عاقل است و پسر طعنه زنان که پدرم فرتوت است.

سالها بر تو بگذرد که گذار

نکنی سوی تربت پدرت

تو به جای پدر چه کردی، خیر؟
تا همان چشم داری از پسرت
* * *

حکایت

روزی بغرور جوانی سخت رانده بودم و شبانگاه به پای گریوه ای سست مانده. پیرمردی ضعیف از پس کاروان همی آمد و گفت: چه نشینی که نه جای خفتن است. گفتم: چون روم که نه پای رفتن است؟ گفت: این نشینیدی که صاحبدلان گفته اند: رفتن و نشستن به که دویدن و گستتن.

ای که مشتاق متزلی، مشتاب
پند من کار بند و صبر آموز
اسب تازی دوتگ رود به شتاب
اشتر آهسته می رود شب و روز
* * *

حکایت

جوانی چست، لطیف، خندان، شیرین زبان در حلقه عشت ما بود که در دلش از هیچ نوع غم نیامدی و لب از خنده فراهم. روزگاری برآمدکه اتفاق ملاقات نیوفتاد. بعد از آن دیدمش زن خواسته و فرزندان خاسته و بیخ نشاطش بریده و هوس پژمرده. پرسیدمش چگونه ای و چه حالت است؟ گفت: تا کودکان بیاوردم دگر کودکی نکردم.

چون پیر شدی زکودکی دست بدار
بازی و ظرافت به جوانان بگذار
طرب نوجوان ز پیر مجوى
که دگر ناید آب رفته به جوى
زرع را چون رسید وقت درو
نخرامید چنانکه سبزه نو
دور جوانی بشد از دست من
آه و دریغ آن ز من دلفروز
قوت سر چشمہ شیری گذشت
راضیم اکنون چو پنیری به یوز
پیرزنی موی شیری سیه کرده بود
گفتم: ای مامک دیرینه روز
موی به تلبیس سیه کرده، گیر
راست نخواهد شد این پشت کوز
* * *

حکایت

وقتی به جهل جوانی بانگ بر مادر زدم، دل آزرده به کنجی نشست و گریان همی گفت: مگر خردی فراموش کردی که درشتی می کنی.

چه خوش گفت: زالی به فرزند خویش
چو دیدش پلنگ افکن و پیل تن
گر از خردیت یاد آمدی
که بیچاره بودی در آغوش من
نکردی در این روز بر من جفا
که تو شیر مردی و من پیرزن

* * *

حکایت

توانگری بخیل را پسری رنجور بود. نیکخواهان گفتندش: مصلحت آن است که ختم قرآنی کنی از بهر
وی یا بذل قربانی. لختی به اندیشه فرو رفت و گفت: مصحف مهجور اولیتر است که گله‌ی دور.
دریغاً گردن طاعت نهادن
گرش همه نبودی دست دادن
به دیناری چو خر درگل بمانند
ورالحمدی بخوانی، صد بخوانند

* * *

حکایت

پیرمردی را گفتند: چرا زن نکنی؟ گفت: با پیرزنام عیشی نباشد. گفتند: جوانی بخواه، چون مکنت
داری. گفت: مرا که پیرم با پیرزنان الفت نیست پس او را که جوان باشد با من که پیرم چه دوستی
صورت بندد؟

پرهفطاله جونی می کند
غشغ مقری ثخی و بونی چش روشت
زور باید نه زر که بانو را
گری دوست ترکه ده من گوشت

* * *

حکایت

شنیده ام که درین روزها کهن پیری
خيال بست به پیرانه سرگیرد جفت
بخواست دخترکی خبروی، گوهر نام
چو درج گوهرش از چشم مردمان بنهفت
چنانکه رسم عروسی بود تماشا بود
ولی به حمله اول عصای شیخ بخفت
کمان کشید و نزد بر هدف که نتوان دوخت
مگر به خامه فولاد، جامه هنگفت
به دوستان گله آغاز کرد و حجت ساخت
که خان و مان من، این شوخ دیده پاک برفت

میان شوهر و زن جنگ و فتنه خاست چنان
که سر به شحنه و قاضی کشید و سعدی گفت:
پس از خلافت و شنعت گناه دختر نیست
تو را که دست بزرد، گهر چه دانی سفت
سود دریا نیک بودی گر نبودی بیم موج
صحبت گل خوش بدی گر نیستی تشویش خار
دوش چون طاووس می نازیدم اندر باع وصل
دیگر امروز از فراق یار می پیچم چو مار

باب هفتم: در تأثیر تربیت

حکایت

یکی را از وزرا پسری کودن بود، پیش یکی از دانشمندان فرستاد که مرين را تربیتی می کن، مگر که عاقل شود. روزگاری تعلیم کردش و موثر نبود. پیش پدرش کس فرستاد که این عاقل نمی باشد و مرا دیوانه کرد.

چون بود اصل گوهری قابل
تربیت را در او اثر باشد
هیچ صیقل نکو نداند کرد
آهنی را که بدگهر باشد
سگ به دریای هفتگانه بشوی
که چو تر شد پلیدتر باشد
خر عیسی گرش به مکه برند
چو بیايد هنوز خر باشد

حکایت

حکیمی پسران را پند همی داد که جانان پدر هنر آموزید که ملک و دولت دنیا اعتماد را نشاید و سیم و زر در سفر بر محل خطرست، یا دzd بیکار ببرد یا خواجه به تفرقی بخورد. اما هنر چشمہ زاینده است و دولت پاینده. و گر هنرمند از دولت بیفتدم غم نباشد که هنر در نفس خود دولت است، هر جا که رود قدر بیند و در صدر نشیند و بی هنر لقمه چیند و سختی بیند.

سخت است پس از جاه تحکم بردن
خوکرده به ناز، جور مردم بردن
وقتی افتاد فته ای در شام
هر کس از گوشه ای فرا رفتند ۳۹۵
روستا زادگان دانشمند
به وزیری پادشاه رفتند
پسران وزیر ناقص عقل
به گدایی به روستا رفتند

حکایت

یکی از فضلا تعلیم ملک زاده ای همی داد و ضرب بی محابا زدی و زجر قیاس کردی. باری پسر از بی طاقتی شکایت پیش پدر برد و جامه از تن دردمد برداشت. پدر را دل بهم آمد، استاد را گفت که پسران آحاد رعیت را چندین جفا و توبیخ روا نمی داری که فرزند مرا، سبب چیست؟ گفت: سبب آنکه سخن اندیشیده باید گفت و حرکت پسندیده کردن همه خلق را علی العموم و پادشاهان را علی الخصوص، بموجب آنکه بر دست و زبان ایشان هر چه رفته شود هر آینه به افواه بگویند و قول و فعل

عوام الناس را چندان اعتباری نباشد.
اگر صد ناپسند آمد ز دوریش
رفیقانش یکی از صد ندانند
اگر یک بذله گوید پادشاهی
از اقلیمی به اقلیمی رسانند

پس واجب آمد معلم پادشه زاده را در تهذیب اخلاق خداوند زادگان، انبتھم الله نباتا حسنا، اجتهاد از آن بیش کردن که در حق عوام.
هر که در خردیش ادب نکنند
در بزرگی فلاح از او برخاست
چوب تر را چنانکه خواهی پیچ
نشود خشک جز به آتش راست

ملک را حسن تدبیر فقیه و تقریر جواب او موافق رای آمد، خلعت و نعمت بخشید و پایه منصب بلند گردانید.

* * *

حکایت

معلم کتابی دیدم در دیار مغرب ترشوی، تلخ گفتار، بدخوی، مردم آزار، گدا طبع، ناپرهیزگار که عیش مسلمانان به دیدن او تبه گشتی و خواندن قرآن ش دل مردم سیه کردی. جمعی پسران پاکیزه و دختران دوشیزه به دست جفای او گرفتار، نه زهره خنده و نه یارای گفتار، گه عارض سیمین یکی را طپنچه زدی و گه ساق بلوغین دیگری شکنجه کردی. القصه شنیدم که طرفی از خبائث نفس او معلوم کردند و بزندن و براندند و مکتب او را به مصلحی دادند، پارسای سلیم، نیکمرد ف حلیم که سخن جز بحکم ضرورت نگفتی و موجب آزارکس بر زبانش نرفتی. کودکان را هیبت استاد نخستین از سر برفت و معلم دومین را اخلاق ملکی دیدند و یک یک دیو شدند. به اعتماد حلم او ترک علم دادند. اغلب اوقات به بازیچه فراهم نشستندی و لوح درست ناکرده در سر هم شکستندی.

استاد معلم چو بود بی آزار
خرسک بازنده کودکان در بازار

بعد از دو هفته بر آن مسجد گذر کردم، معلم اولین را دیدم که دل خوش کرده بودند و به جای خویش آورده. انصاف برنجیدم و لا حول گفتم که ابليس را معلم ملائکه دیگر چرا کردند. پیرمردی طریف جهاندیده گفت:

پادشاهی پسر به مکتب داد
لوح سیمینش برکنار نهاد
بر سر لوح او نبشه به زر
جور استاد به ز مهر پدر ۴۰۱

* * *

حکایت

پارسازاده ای را نعمت بی کران از ترکه عمان بدست افتاد. فسق و فجور آغاز کرد و مبدزی پیشه

گرفت. فی الجمله نماند از سایر معاصی منکری که نکرد و مسکری که نخورد. باری بنصیحتش گفتم: ای فرزند، دخل آب روان است و عیش آسیا گردان یعنی خرج فراوان کردن مسلم کسی را باشد که دخل معین دارد.

چو دخلت نیست، خرج آهسته ترکن
که می گویند ملاحان ۴۰۲ سروودی
اگر باران به کوهستان نبارد
به سالی دجله گردد، خشک رودی

عقل و ادب پیش گیر و لهو و لعب بگذار که چون نعمت سپری شود سختی بری و پشمیانی خوری. پسر از لذت نای و نوش، این سخن در گوش نیاورد و بر قول من اعتراض کرد و گفت: راحت عاجل به تشویش محنت آجل منغض کردن خلاف رای خردمندان است.

خداؤندان کام و نیکبختی ۴۰۳

چرا سختی خورند از بیم سختی؟
برو شادی کن ای یار دل افروز
غم فردا نشاید خورد امروز

فکیف مرا که در صدر مروت نشسته باشم و عقد فتوت بسته و ذکر انعام در افواه عوام افتاده.
هر که علم شد به سخا و کرم

بند نشاید که نهد بر درم
نام نکویی چو برون شد بکوی
در نتوانی بیندی بروی

دیدم نصیحت مرا نمی پذیرد، و دم گرم در آهن سرد او بی اثر است، ترک مناصحت او گرفتم و روی از مصاحبته بگردانید و قول حکما به کار بستم که گفته اند: بلغ ما علیک، فان لم یقبلوا ما علیک.

گر چه دانی که نشنوند بگوی
هر چه دانی ز نیک و پند
زود باشد که خیره سر بینی
به دو پای او فتاده اندر بند
دست بر دست می زند که دریغ
نشنیدم حدیث دانشمند

تا پس از مدتی آنچه اندیشه من بود از نکبت حالت بصورت بدیدم که پاره پاره بهم بر می دوخت و لقمه لقمه همی اندوخت. دلم از ضعف حالت بهم آمد و مروت ندیدم در چنان حالی ریش درویش به ملامت خراشیدن و نمک پاشیدن، پس با دل خود گفتم:

حریف سفله اندر پای مستی
نیندیشد ز روز تنگدستی
درخت اندر بهاران بر فشاند
زمستان لاجرم، بی برگ ماند

* * *

حکایت

پادشاهی پسری را به ادبی داد و گفت: این فرزند توست، تربیتش همچنان کن که یکی از فرزندان خویش، ادیب خدمت کرد و مقبول شد و سالی چند بر او اثر کرد و به جایی نرسید و پسران ادیب در فضل و بلاغت منتهی شدند. ملک دانشمند را موأخذت کرد و معاتبت فرمود که وعده خلاف کردنی و وفا بجا نیاوردی. گفت: بر رای خداوند روی زمین پوشیده نماند که تربیت یکسان است و طباع مختلف.

گرچه سیم و زر سنگ آید همی
در همه سنگی نباشد رز و سیم
بر همه علم همی تابد سهیل
جایی اینان می کند جایی ادیم

* * *

حکایت

یکی را شنیدم از پیران مربی که مریدی را همی گفت: ای پسر، چندانکه تعلق خاطر آدمیزاد به روزیست اگر به روزی ده بودی بمقام از ملائکه درگذشتی.

فراموشت نکرد ایزد در آن حال
که بودی نطفه مدفوق و مدهوش
روانت داد و طبع و عقل و ادرارک
جمال و نطق و راءی و فکرت و هوش
ده انگشت مرتب کرد برکف
دو بازویت مرکب ساخت بر دوش
کنون پنداری از ناچیز همت
که خواهد کردنت روزی فراموش؟

* * *

حکایت

اعرابی را دیدم که پسر را همی گفت: یا بنی انک مسؤول یوم القيامت ماذا اکتسبت و لا یقال بمن انتسبت، یعنی تو را خواهند پرسید که عملت چیست، نگویند پدرت کیست.

جامه کعبه را که می بوسند
او نه از کرم پیله نامی شد
با عزیزی نشست روزی چند
لا جرم همچو اوگرامی شد

* * *

حکایت

در تصانیف حکما آورده اند که کژدم را ولادت معهود نیست چنانکه دیگر حیوانات را، بل احشای مادر را بخورند و شکمش را بدرند و راه صحرای گریزند و آن پوستها که در خانه کژدم بینند اثر آن است. باری این نکته پیش بزرگی همی گفت: گفت: دل من بر صدق این سخن گواهی همی دهد و جز چنین

نتوان بودن، در حالت خردی با مادر و پدر چنین معاملت کرده اند لاجرم در بزرگی چنین مقبلند و محبوب.

پسری را پدر وصیت کرد
کای جوان بخت، یادگیر این پند
هر که با اهل خود وفا نکند
نشود دوست روی و دولتمند

حکایت

فقیره درویشی حامله بود، مدت حمل بسر آورده و مرین درویش را همه عمر فرزند نیامده بود، گفت:
اگر خدای عزوجل مرا پسری دهد جزین خرقه که پوشیده دارم هر چه ملک من است ایثار درویشان
کنم. اتفاقاً پسر آورد و سفره درویشان بموجب شرط بنهاشد. پس از چند سالی که از سفر شام بازآمد به
 محلت آن دوست برگذشت و از چگونگی حالت خبر پرسیدم، گفتند، به زندان شحنه درست. سبب
 پرسیدم، کسی گفت: پسرش خمر خورده است و عربده کرده است و خون کسی ریخته و خود از میان
 گریخته. پدر را بعلت او سلسله در نای است و بندگران بر پای. گفتم: این بلا را بحاجت از خدای
 عزوجل خواسته است.

زنان باردار، ای مرد هشیار
اگر وقت ولادت مار زایند
از آن بهتر به نزدیک خردمند
که فرزندان ناهموار زایند

حکایت

طفل بودم که بزرگی را پرسیدم از بلوغ. گفت: در مسطور آمده است که سه نشان دارد: یکی پانزده
 سالگی و دیگر احتلام و سیم برآمدن موی پیش، اما در حقیقت یک نشان دارد و بس: آنکه در بند
 رضای حق جل و علاجیش از آن باشی که در بند حظ نفس خویش و هرآنکه در او این صفت موجود
 نیست به نزد محققان بالغ نشمارندش.

به صورت آدمی شد قطره آب
 که چل روزش قرار اندر رحم ماند
 وگر چل ساله را عقل و ادب نیست
 به تحقیقش نشاید آدمی خواند
 جوانمردی و لطفست آدمیت
 همین نقش هیولا یی میندار
 هنر باید، به صورت می توان کرد
 به ایوانها در، از شنگرف و زنگار
 چو انسان را نباشد فضل و احسان
 چه فرق از آدمی با نقش دیوار

بدست آوردن دنیا هنر نیست
یکی را گرتوانی دل به دست آر
* * *

حکایت

سالی نزاعی در پیادگان حجیچ افتاده بود و داعی در آن سفر هم پیاده. انصاف در سر و روی هم فتادیم و داد فسوق و جدال بدادیم. کجاوه نشینی را شنیدم که باعدهی خود می گفت: یا للعجب! پیاده عاج چو عرصه شترنج بسر می برد فرزین می شود یعنی به از آن می گردد که بود و پیادگان حاج بادیه بسر بردنند و بتراشند.

از من بگوی حاجی مردم گزاری را
کو پوستین خلق به آزار می درد.
حاجی تو نیستی، شتر است از برای آنک
بیچاره خار می خورد و راه می برد
* * *

حکایت

هندوی نفط اندازی همی آموخت. حکیمی گفت: تو را که خانه نیین است، بازی نه این است.
تا ندانی که سخن عین صوابست مگوی
و آنچه دانی که نه نیکوش جوابست مگوی
* * *

حکایت

مردکی را چشم درد خاست. پیش بیطار رفت که دوا کن. بیطار از آنچه در چشم چارپایان کند در دیده او کشید و کور شد. حکومت به داورد بردن، گفت: بر او هیچ توان نیست، اگر این خربودی پیش بیطار نرفتی. مقصود ازین سخن آنست تا بدانی که هر آنکه نآزموده را کار بزرگ فرماید با آنکه ندامت برد به نزدیک خردمندان به خفت رای منسوب گردد.

ندهد هوشمند روش راءی
به فرومایه کارهای خطیر
بوریا باف اگر چه بافنده است
نبرندش به کارگاه حریر
* * *

حکایت

یکی را از بزرگان ائمه پسری وفات یافت. پرسیدند که بر صندوق گورش چه نویسیم؟ گفت: آیات کتاب قرآن مجید را عزت و شرف از آن است که روا باشد بر چنین جایها نوشتن که به روزگار سوده گردد و خلائق بر او گذرند و سگان بر او شاشند، اگر بضرورت چیزی همی نویسند این بیت کفايت است:

وه ! که هرگه که سبزه در بستان
بدمیدی چو خوش شدی دل من

بگذار ای دوست تا به وقت بهار
سبزه بینی دمیده از گل من
* * *

حکایت

پارسایی بر یکی از خداوند ان نعمت گذر کرد که بنده ای را دست و پای استوار بسته عقوبت همی کرد. گفت: ای پسر، همچو تو مخلوقی را خدای عزوجل اسیر حکم تو گردانیده است و تو را بر روی فضیلت داده، شکر نعمت باری تعالی بجای آر و چندین جفا بر روی می‌سند، نباید که فردای قیامت به از تو باشد و شرمداری ببری.

بر بنده مگیر خشم بسیار
جورش مکن و دلش میازار
او را توبه ده درم خریدی
آخر نه به قدرت آفریدی
این حکم و غرور و خشم تا چند؟
هست از تو بزرگتر خداوند
ای خواجه ارسلان و آغوش
فرمانده خود مکن فراموش

در خبرست از خواجه عالم صلی الله علیه و سلم که گفت: بزرگترین حسرتی روز قیامت آن بود که یکی بنده صالح را به بهشت بزند و خواجه فاسق را به دوزخ.

بر غلامی که طوع خدمت تو است
خشم بی حد مران و طیره مگیر
که فضیحت بود که به شمار
بنده آزاد و خواجه در زنجیر

* * *

حکایت

سالی از بلخ بامیانم سفر بود و راه از حرامیان پر خطر. جوانی بدرقه همراه من شد سپر باز، چرخ انداز، سلحشور، بیش زور که به ده مرد توانا کمان او زه کردندی و زورآوران روی زمین پشت او بر زمین نیاوردنی ولیکن چنانکه دانی متنعم بود و سایه پروردده نه جهان دیده و سفر کرده، رعدکوس دلاوران به گوشش نرسیده و برق شمشیر سواران ندیده.

نیفتاده بر دست دشمن اسیر
به گردش نباریده باران تیر

اتفاقا من و این جوان هر دو در پی هم دوان. هران دیار قدیمیش که پیش آمدی به قوت بازو بیفکنندی و هر درخت عظیم که دیدی به زور سرپنجه برکنندی و تفاخر کنان گفتی:

پیل کو؟ تا کتف و بازوی گردان بیند
شیرکو؟ تا کف و سر پنجه مردان بیند

ما درین حالت که دو هندو از پس سنگی سر برآوردند و قصد قتال ما کردند به دست یکی چوبی و در

بغل آن دیگر کلوخ کوبی. جوان را گفتم: چه پایی؟
 بیار آنچه داری ز مردی و زور
 که دشمن به پای خود آمد به گور
 ولی دیدم تیر و کمان از دست جوان افتاده و لرزه بر اندام شده و خود را باخته است.
 نه هر که موی شکافد به تیر جوشن خای
 بروز حمله جنگ آوران بدارد پای
 چاره جز آن ندیدم که رخت و سلاح و جامه ها رها کردیم و جان به سلامت بیاوردیم.
 به کارهای گران مرد کاردیده فرست
 که شیر شرزه در آرد به زیر خم کمند
 جوان اگر چه قوی یال و پیلتون باشد
 بجنگ دشمنش از هول بگسلد پیوند
 نبرد پیش مصاف آزموده معلوم است
 چنانکه مساهله شرع پیش دانشمند

* * *

حکایت

بزرگی را پرسیدم در معنی این حدیث که اعدی عدوک نفسک التی بین جنیک. گفت: بحکم آنکه
 هر آن دشمنی را که با وی احسان کنی دوست گردد مگر نفس را که چندانکه مدارا بیش کنی مخالفت
 زیادت کند.

فرشته خوی شود آدمی به کم خوردن
 و گر خورد چو بهائم بیوفتد چو جماد
 مراد هر که برآری مرید امر تو گشت
 خلاف نفس که فرمان دهد چو یافت مراد

* * *

حکایت

توانگرزاده ای را دیدم بر سرگور پدر نشسته و با درویش بچه ای مناظره در پیوسته که صندوق تربت ما
 سنگین است و کتابه رنگین و فرش رخام انداخته و خشت پیروزه در او بکار برد، به گور پدرت چه
 ماند: خشتی دو فراهم آورده و مشتی دو خاک بر آن پاشیده؟
 درویش پسر این بشنید و گفت: تا پدرت زیر آن سنگها ی گران بر خود بجنیده باشد پدر من به بهشت
 رسیده بود!

خر که کمتر نهند بروی بار
 بی شک آسوده ترکند رفtar
 مرد درویش که بار ستم فاقه کشید
 به در مرگ همانا که سبکبار آید
 و آنکه در نعمت و آسایش و آسانی زیست
 مردنش زین همه، شک نیست که دشوار آید

به همه حال اسیری که ز بندی برهد
بهتر از حال امیری که گرفتار آید
* * *

جدال سعدی با مدعی در بیان توانگری و درویشی
یکی در صورت درویشان نه بر صفت ایشان در محفلی نشسته و شنعتی در پیوسته دفتر شکایتی
بازکرده و ذم توانگران آغاز کرده، سخن بدینجا رسانیده که درویش را دست قدرت بسته است و توانگر
را پای ارادت شکسته.

کریمان را به دست اندر درم نیست
خداؤندان نعمت ۴۲۹ را کرم نیست
سعدی گفت:

توانگران را وقف است و نذر و مهمانی
زکات و فطره و اعتاق و هدی و قربانی
خداؤند مکنت به حق مشتغل
پراکنده روزی، پراکنده دل

پس عبادت ایشان به فقر اولیتکه جمعند و حاضر نه پریشان و پراکنده خاطر، اسباب معیشت ساخته و
به اوراد عبادت پرداخته: عرب گوید: اعوذ بالله من الفقر المکب و جوار من لا يحب. و در خبر است:
الفقر سواد الوجه فی الدارین. گفتا: نشیدی که پیغمبر صلی الله علیه گفت: الفقر فخری. گفتم:
خاموش که اشارت خواجه علیه السلام به فقر طایفه ایست که مرد میدان رضاند و تسليم تیر قضا، نه
اینان که خرقه ابرار پوشند و لقمه ادرار فروشنند.

درویش بی معرفت نیارامد تا فقرش به کفر انجامد: کاد الفقر ان یکون کفرا.

ای طبل بلند بانگ در باطن هیچ
بی توشه چه تدبیرکنی دقت بسیج
روی طمع از خلق بیچ از مردی
تسیح هزار دانه، بر دست میچ

حالی که من این سخن بگفتم عثان طاقت درویش از دست تحمل برفت، تیغ زبان برکشید و اسب
فصاحت در میدان وفاحت جهانید و بر من دوانید و گفت: چندان مبالغه در وصف ایشان بکردی و
سخنهای پریشان بگفتی که وهم تصور کنده تریاق اند یا کلید خزانه ارزاق، مشتی تکبر، مغورو،
معجب، نفور، مشتغل مال و نعمت، مفتتن جاه و ثروت که سخن نگویند الا بسفاهت و نظر نکنند الا
بکراحت، علما را به گدایی منسوب کنند و فقرا را به بی سر و پای معیوب گردانند و به عزت مالی که
دارند و عزت جاهی که پندارند بر تراز همه نشینند و خود را به از همه بینند و نه آن در سر دارند که سر
به کسی بردارند، بی خبر از قول حکما که گفته اند: هر که به طاقت از دیگران کم است و به نعمت
بیش، بصورت توانگرست و معنی درویش.

گر بی هنر به مال کند کبر بر حکیم
کون خرش شمار، و گرگا و عنبرست

تا عاقبت الامر دلیلش نماند، ذلیلش کردم. دست تعدی دراز کرد و بیهده گفتن آغاز و سنت جاهلان

است که چون به دلیل از خصم فرومانند سلسله خصوصت بجنبانند. چون آزر بت توراش که به حجت با پسر برنيامد به جنگش خاست که: لثن لم تنته لارجمنک. دشنام دادم. سقطش گفتم، گریبانم درید، زنخدانش گرفتم.

او در من و من در او فتاده
خلق از پی ما دوان و خندان
انگشت تعجب جهانی
ازگفت و شنید ما به دندان

القصه مرافعه اين سخن پيش قاضى بردیم و به حکومت عدل راضی شدیم تا حاکم مسلمانان مصلحتی جوید. قاضی چو حیلت ما بدید و منطق مابشید گفت: ای آنکه توانگران را ثنا گفتی و بر درویشان جفا روا داشتی بدان که هر جا که گل است خارست و با خمر خمارست و بر سرگنج مارست و آنجا که در شاهوار است نهنگ مردم خوار است. لذت دنيا را لدغه اجل در پس است و نعيم بهشت را دیوار مکاره در پيش.

اگر ژاله هر قطره ای در شدی
چو خر مهره بازار از او پر شدی

مقربان حق جل و علا توانگرانند درویش سیرت و درویشانند توانگر همت و مهین توانگران آن است که غم درویشان خورد و بهین آن است که کم توانگرگيرد. و من یتوکل علی الله فهو حسبة. پس روی عتاب از من به جانب درویش آورد و گفت: ای که گفتی توانگران مشتغلند و ساهی و مست ملاھی، نعم، طایفه ای هستند بین صفت که بیان کردی: قاصر همت، کافر نعمت که ببرند و بنهند و نخورند و ندهند و گر بمثل باران نبارد یا طوفان بردارد به اعتماد مکنت خویش از محنت درویش نپرسند و از خدای عزوجل نترسند و گویند:

گر از نیستی دیگری شد هلاک
مرا هست، بط را ز طوفان چه باك؟
دو نان چو گلیم خویش بیرون بردن
گویند: غم گر همه عالم مردن

قومی بین نمط که شنیدی و طایفه ای خوان نعمت نهاده و دست کرم گشاده، طالب نامند و معرفت و صاحب دنيا و آخرت، چون بندگان حضرت پادشاه عالم عادل، موید، مظفر، منصور مالک ازمه انام، حامی ثغور اسلام، وارث ملک سليمان، اعدل ملوک زمان، مظفر الدنيا و الدين اتابک ابي بكر سعد ادام الله ايامه و نصر اعلامه.

قاضی چون سخن بدین غایت رسید وز حد قیاس ما اسب مبالغه گذرانید بمقتضای حکم قضاوت رضا دادیم و از ماضی درگذشتم و سر و روی یکدیگر بوسه دادیم و ختم سخن بین بود.

مکن زگرداش گیتی شکایت، ای درویش
که تیره بختی ! اگر هم بین نسق مردی
توانگرا! چو دل و دست کامرانت هست
بخور بیخش که دنيا و آخرت بردى

باب هشتم: در آداب صحبت و همنشی

حکایت

مال از بهر آسایش عمرست نه عمر از بهرگرد کردن مال. عاقلی را پرسیدند نیکبخت کیست و بدبوختی چیست؟ گفت: نیکبخت آن که خورد و کشت و بدبوخت آنکه مرد و هشت.

مکن نماز بر آن هیچ کس که هیچ نکرد
که عمر در سر تحصیل مال کرد و نخورد

حضرت موسی علیه السلام قارون را نصیحت کرد که احسن کما احسن الله الیک، نشنید و عاقبتی شنیدی.

آنکس که دینار و درم خیر نیندوخت
سر عاقبت اnder سر دینار و درم کرد
خواهی که ممتع شوی از دین و عقبی
با خلق، کرم کن چو خدا با تو کرم کرد
عرب می گوید:

جد ولا تمن فان الفائدة الیک عائدة
بخشن و منت نگذارکه نفع آن به تو باز می گردد.

درخت کرم هر کجا بیخ کرد
گذشت از فلك شاخ و بالای او
گرامیدواری کز او برخوری
به منت منه اره بر پای او
شکر خدای کن که موفق شدی به خیر
زانعام و فضل او نه معطل گذاشت
کنت منه که خدمت سلطان کنی همی
منت شناس از او که به خدمت بداشت

دو کس رنج بیهوده بردنده و سعی بی فایده کردند: یکی انکه اندوخت و نخورد و دیگر آنکه آموخت و نکرد.

علم چندان که بیشتر خوانی
چون عمل در تو نیست نادانی
نه محق بود نه دانشمند
چارپایی بر او کتابی چند
آن تهی مغز را چه علم و خبر
که بر او هیزم است یا دفتر

* * *

علم از بهر دین پروردن است نه از بهر دنیا خوردن.
هر که پرهیز و علم و زهد فروخت
خرمنی گرد کرد و پاک بسوخت

* * *

سه چیز پایدار نماند: مال بی تجارت و علم بی بحث و ملک بی سیاست.

* * *

رحم آوردن بر بردان ستم است بر نیکان. عفو کردن از ظالمان جورست بر درویشان.
خبت را چو تعهد کنی و بنوازی
به تولت توگه می کند به انبازی

* * *

به دوستی پادشاهان اعتماد نتوان کرد و بر آواز خوش کودکان که آن به خیالی مبدل شود و ای « به
خوابی متغیر گردد . »

معشوق هزار دوست را دل ندهی
ور می دهی آن به دل جدایی بدھی

* * *

هر آن سری که داری با دوست در میان منه چه دانی که وقتی دشمن گردد؛ و هر گزندی که توانی به
دشمن مرسان که باشد که وقتی دوست شود.
رازی که نهان خواهی باکس در میان منه و گرچه دوست مخلص باشد که مران دوست را نیز دوستان
مخلص باشد، همچنین مسلسل.

خامشی به که ضمیر دل خویش
با کسی گفتن و گفتن که مگوی
ای سلیم آب زسرچشمہ بیند
که چو پر شد نتوان بست به جوی

* * *

سخن میان دو دشمن چنان گوی که گر دوست گردند شرم زده نشوی.
میان دوکس جنگ چون آتش است
سخن چین بدیخت هیزم کش است
کنند این و آن خوش دگرباره دل
وی اندر میان کوربخت و خجل
میان دو تن آتش افروختن
نه عقل است و خود در میان سوختن
در سخن با دوستان آهسته باش
تا ندارد دشمن خونخوار گوش
پیش دیوار آنچه گویی هوش دار

تا نباشد در پس دیوار موش

چون در امضا کاری متعدد باشی آن طرف اختیار کن که بی آزارتر برآید.

با مردم سهل خوی دشخوار مگوی

با آنکه در صلح زند جنگ مجوى

بر عجز دشمن رحمت مکن که اگر قادر شود بر تو نبخشاید.

دشمن چو بینی ناتوان لاف از بروت خود مزن

مغزیست در هر استخوان مردیست در هر پیرهن

نصیحت از دشمن پذیرفتن خطاست. ولیکن شنیدن رواست تا بخلاف آن کارکنی که آن عین صواب است.

حضر کن زانچه دشمن گوید آن کن

که بر زانوو زنی دست تغابن

گرت راهی ماید راست چون تیر

ازو برگرد و راه دست چپ گیر

دو کس دشمن ملک و دینند: پادشاه بی حلم و دانشمند بی علم.

بر سر ملک مباد آن ملک فرمانده

که خدا را نبود بنده فرمانبردار

پادشه باید که تا بحدی خشم بر دشمنان نراند که دوستان را اعتماد نماند. آتش خشم اول در خداوند

خشم او فتد پس آنگه که زبان به خصم رسد یا نرسد.

نشاید بنی آدم خاکزاد

که در سرکندکبر و تندي و باد

تو را با چنین گرمی و سرکشی

نپندارم از حاکی، از آتشی

بدخوی در دست دشمن گرفتار است که هر کجا رود از چنگ عقوبت او خلاص نیابد.

اگر زدست بلا بر فلک رود بدخوی

زدست خوی بد خویش در بلا باشد

چو بینی که در سپاه دشمن تفرقه افتاده است تو جمع باش و گر جمع شوند از پریشانی اندیشه کن.

برو با دوستان آسوده بنشین

چو بینی در میان دشمنان جنگ

و گر بینی که با هم یک زبان اند
کمان را زه کن و بر باره بر سنگ

سر مار به دست دشمن کوب که از احدی الحسینین خالی نباشد، اگر این غالب آمد مارکشتی و گر آن،
از دشمن رستی.

به روز معركه ايمن مشو ز خصم ضعيف
كه مغز شير برآرد چو دل زجان برداشت

خبری که دانی که دلی بیازارد تو خاموش تا دیگری بیارد .
بلbla مژده بهار بیار
خبر بد به بوم بازگذار

پادشه را خیانت کسی واقف مگردان، مگر آنکه بر قبول کلی واشق باشی و گرنه در هلاک خویش سعی
می کنی .

بسیج سخن گفتن آنگاه کن
که دانی که در کارگیرد سخن

فریب دشمن مخور و غرور مداعح محركه این دام رزق نهاده است و آن دامن طمع گشاده. احمق را
ستایش خوش آید چون لاشه که در کعبش دمی فربه نماید.

الا تانشنوی کمدح سخنگوی
که اندکگ مایه نفعی از تو دارد
که گر روزی مرادش برنیاری
دوصد چندان عیوبت برشمارد

متکلم را تا کسی عیب نگیرد، سخنمش صلاح نپذیرد.
مشو غره بر حسن گفتار خویش
به تحسین نادان و پندار خویش

همه کس را عقل خود به کمال نماید و فرزند خود بجمال .
یکی یهود و مسلمان نزاع می کردند
چنانکه خنده گرفت از حدیث ایشانم
به طیره گفت مسلمان: گرین قباله من
درست نیست خدایا یهود میرانم
یهود گفت: به تورات می خورم سوگند
و گر خلاف کنم، همچو تو مسلمانم

* * *

ده آدمی بر سفره ای بخورند و دو سگ بر مرداری با هم بسر نبرند. حریص با جهانی گرسنه است و قانع به نانی سیر. حکما گفته اند: توانگری به قناعت به از توانگری به بضاعت.

روده تنگ به یک نان تهی پرگرد
نعمت روی زمین پر نکند دیده تنگ
پدر چون دور عمرش منقضی گشت
مرا این یک نصیحت کرد و بگذشت
که شهوت آتش است از وی بپرهیز
به خود بر، آتش دوزخ مکن تیز
در آن آتش نداری طاقت سوز
به صبر آبی بربین آتش زن امروز

* * *

هر که در حال توانایی نکویی نکند در وقت ناتوانی سختی بیند.
بد اختر تراز مردم آزار نیست
که روز مصیبت کشش یار نیست

* *

هر آنچه زود برآید، دیر نپاید.
خاک مشرق شنیده ام که کنند
به چهل سال کاسه ای چینی
صد به روزی کنند در مردشت
لاجرم قیمتش همی بینی
مرغک از بیشه برون آید و روزی طلبید
و آدمی بچه ندارد خبر و عقل و تمیز
آنکه ناگاه کسی گشت به چیزی نرسید
وین به تمکین و فضیلت بگذشت از همه چیز
آبگینه همه جا یابی، از آن قدرش نیست
لعل دشخوار بدست آید، از آن است عزیز

* * *

کارها به صبر برآید و مستعجل بسر درآید.
به چشم خویش دیدم در بیابان
که آهسته سبق برد از شتابان
سمند بادپای از تک فرو ماند
شتریان همچنان آهسته می راند

* * *

نادان را به از خاموشی نیست و گر این مصلحت بدانستی نادان نبودی.

چون نداری کمال فضل آن به
که زبان در دهان نگه داری
خری را ابلهی تعلیم می داد
بر او بر صرف کرده سعی دائم
حکیمی گفتش ای نادان چه کوشی
درین سودا بتر از لوم لايم
نیاموزد بهایم از تو گفتار
تو خاموشی بیاموز از بهایم
هر که تامل نکند در جواب
بیشتر آید سخن‌ش ناصواب
یا سخن آرای چو مردم بهوش
یا بنشین چون حیوانان خموش

* * *

هر که با داناتر از خود بحث کند تا بدانند که داناست، بدانند که نادان است.
چون درآید مه از تویی به سخن
گرچه به دانی اعتراض مکن

* * *

هر که با بدان نشیند نیکی نبیند.
گر نشیند فرشته ای با دیو
وحشت آموزد و خیانت و ریو
از بدان نیکوی نیاموزی
نکند گرگ پوستین دوزی

* * *

مردمان را عیب نهانی پیدا مکن که مرایشان را رسوا کنی و خود را بی اعتماد. هر که علم خواند و عمل
نکرد بدان ماند که گاو راند و تخم نیفشاورد.

* * *

از تن بی دل طاعت نیاید و پوست بی مغز بضاعت را نشاید.

* * *

نه هر که در مجادله چست در معامله درست.
بس قامت خوش که زیر چادر باشد
چون بازکنی مادر مادر باشد

* * *

اگر شبها همه قدر بودی، شب قدر بی قدر بودی .
گر سنگ همه لعل بدخشنان بودی
پس قیمت لعل و سنگ یکسان بودی

* * *

نه هر که بصیرت نکوست سیرت زیبا دروست، کار اندرون دارد نه پوست.
توان شناخت به یک روز در شمایل مرد
که تا کجاش رسیده است پایگاه علوم
ولی ز باطنش ایمن مباش و غره مشو
که خبث نفس ننگردد به سالها معلوم

* * *

هر که با بزرگان ستیزد خون خود ریزد .
خویشن را بزرگ پنداری
راست گفتند یک دوبیند لوح
زود بینی شکسته پیشانی
تو که بازی کنی بسر با غوچ

* * *

پنجه بر شیر زدن و مشت بر شمشیر کار خردمندان نیست.
جنگ و زورآوری مکن با مست
پیش سرپنجه در بغل نه دست

* * *

ضعیفی که با قوی دلاوری کند یار دشمن است در هلاک خویش .
سایه پروردہ را چه طاقت آن
که رود با مبارزان به قتال
سست بازو بجهل می فکند
پنجه با مرد آهینن چنگال

* * *

گر جور شکم نیستی هیچ مرغ در دام صیاد نیوفتادی بلکه صیاد خود دام ننهادی. حکیمان دیر دیر
خورند و عابدان نیم سیر و زاهدان سد رقم و جوانان تا طبق برگیرند و پیران تا عرق بکنند. اما قلندران
چندانکه در معده جای نفس نمایند و بر سفره روزی کس .

اسیر بند شکم را دو شب نگیرد خواب:
شبی زمعده سنگی، شبی زدلتنگی

* * *

مشورت با زنان تباه است و سخاوت با مفسدان گناه.
خبیث را چو تعهدکنی و بنوازی
به دولت توگنه می کند به انبازی

* * *

هر که دشمن پیش است اگر نکشد، دشمن خویش است.
سنگ بر دست و مار سر بر سنگ

خیره رایی بود قیاس و درنگ

کشتن بنديان تامل اولي ترست بحکم آنکه اختیار باقیست توان کشت و توان بخشید و گر بی تامل کشته شود محتمل است که مصلحتی فوت شود که تدارک مثل آن ممتنع باشد.

نیک سهل است زنده بی جان کرد
کشته را باز زنده نتوان کرد
شرط عقل است صبر تیرانداز
که چو رفت از کمان نیابد باز

جوهر اگر در خلاب افتاد همچنان نفیس است و غبار اگر به فکل رسد همان خسیس. استعداد بی تربیت دریغ است و تربیت نامستعد، ضایع. خاکستر نسبی عالی دارد که آتش جوهر علویست ولیکن چون بنفس خود هنری ندارد با خاک برابر است و قیمت شکر نه از نی است که آن خود خاصیت وی است.

چوکعنان را طبیعت بی هنر بود
پیمبرزادگی قدرش نیفزوود
هنر بنمای اگر داری نه گوهر
گل از خارست و ابرهیم از آزر

مشک آن است که ببیند نه آنکه عطار بگوید. دانا چو طبله عطار است خاموش و هترنمای و نادان خود طبل غازی بلند آواز و میان تهی.

عالم اندر میان جا هل را
مثلی گفته اند صدیقان
شاهدی در میان کوران است
مصحفی در سرای زندیقان

دوستی را که به عمری فراچنگ آرند نشاید که به یک دم بیازارند.
سنگی به چند سال شود لعل پاره ای
زنها را به یک نفسش نشکنی به سنگ
عقل در دست نفس چنان گرفتار است که مرد عاجز با زن گریز رای. رای بی قوت مکر و فسون است و
قوت بی رای، جهل و جنون.

تمیز باید و تدبیر و عقل وانگه ملک
که ملک و دولت نادان سلاح جنگ خدادست

جوانمرد که بخورد و بدهد به از عابد که روزه دارد و بنهد. هر که ترک شهوت از بهر خلق داده است از شهوتی حلال در شهوتی حرام افتاده است.

عابدکه نه از بهر خدا گوشه نشیند
بیچاره در آیینه تاریک چه بینند؟

اندک اندک خیلی شود و قطره قطره سیلی گردد یعنی آنان که دست قوت ندارند سنگ خورده نگه
دارند تا به وقت فرصت دمار از دماغ ظالم برآرن.

و قطر علی قطر اذا اتفقت نهر
ونهر علی نهر اذا اجتمعت بحر

عالم را نشاید که سفاهت از عامی به حلم در گذراند که هر دو طرف را زیان دارد: هیبت این کم شود و
جهل آن مستحکم.

چو با سفله گویی بلطف و خوشی
فزون گرددش کبر و گردنشی

معصیت از هر که صادر شود ناپسندیده است و از علما ناخوب تر که علم سلاح جنگ شیطان است و
خداوند سلاح را چون به اسیری برنده شرمزاری بیش برد.

عام نادان پریشان روزگار
به ز دانشمند ناپرهزیرگار
کان به نابینایی از راه او فتاد
وین دوچشمیش بود و در چاه او فتاد

جان در حمایت یک دم است و دنیا وجودی میان دو عدم. دین به دنیافروشان خرند، یوسف بفروشنده
تا چه خرند؟ الم اعهد الیکم یا بنی آدم ان لاتعبدوا الشیطان.
به قول دشمن، پیمان دوستی بشکستی
بین که از که بریدی و با که پیوستی؟

شیطان با مخلصان بر نمی آید و سلطان با مفسدان.

وامش مده آنکه بی نمازست
گر چه دهنش زفاقه بازست
کو فرض خدا نمی گزارد
از قرض تو نیز غم ندارد

هر که در زندگانی نانش نخورند چون بمیرد نامش نبرند. لذت انگور بیوه داند نه خداوند میوه. یوسف
صدیق علیه السلام در خشک سال مصر سیر نخوردی تا گرسنگان فراموش نکند.
آنکه در راحت و تنعم زیست
او چه داند که حال گرسنه چیست

حال درماندگان کسی داند
که به احوال خویش درماند
ای که بر مرکب تازنده سواری، هشدار
که خر خارکش مسکین در آب و گل است
آتش از خانه همسایه درویش مخواه
کانچه بر روزن او می گذرد دود دل است

* * *

درویش ضعیف حال را در خشکی تنگ سال مپرس که چونی الا بشرط آنکه مرهم ریشش بنهی و
معلومی پیشش.

خری که بینی و باری به گل درافتاده
به دل بر او شفقت کن ولی مرو به سرش
کنون که رفتی و پرسیدیش که چون افتاد
میان بیند و چو مردان بگیر دمب خرس

* * *

دو چیز محال عقل است: خوردن بیش از رزق مقسوم و مردن پیش از وقت معلوم.
قضا دگر نشود ور هزار ناله و آه
بکفر یا بشکایت برآید از دهنی
فرشته ای که وکیل است برخزاین باد
چه غم خوردکه بمیرد چرا غ پیزرنی؟

* * *

ای طالب روزی بنشین که بخوری و ای مطلوب اجل مرو که جان نبری.
جهد رزق ارکنی و گر نکنی
برساند خدای عزوجل
ور روی در دهان شیر و پلنگ
نخوردت مگر به زور اجل
به نانهاده دست نرسد و نهاده هر کجا هست برسد.
شنیده ای که سکندر برفت تا ظلمات
به چند محنت و خورد آنکه خورد آب حیات

* * *

صیاد بی روزی ماهی در دجله نگیرد و ماهی بی اجل در خشک نمیرد.
مسکین حریص در همه عالم همی رود
او در قفای رزق و اجل در قفای او

* * *

حسود از نعمت حق بخیل است و بنده بی گناه را دشمن می دارد.
مرد کی خشک مغز را دیدم

رفته در پوستین صاحب جاه
گفتم ای خواجه گر تو بد بختی
مردم نیکبخت را چه گناه؟
الا تا نخواهی بلا بر حسود
که آن بخت برگشته خود در بلاست
چه حاجت که با او کنی دشمنی
که او را چنین دشمنی در قفاست

* * *

تلمیذ بی ارادت، عاشق بی زد است و رنده بی معرفت، مرغ بی پر و عالم بی عمل، درخت بی بر
است و زاهد بی علم، خانه بی در.
مراد از نزول قرآن، تحصیل سیرت خوب است نه ترتیل سورت مكتوب. عامی متبعد پیاده رفته است و
عالی متهاون سوار خفتة. عاصی که دست بردارد به از عابد که در سر دارد.
سرهنگ لطیف خوی دلدار
بهتر زفقیه مردم آزار

* * *

یکی را گفتند: عالم بی عمل به چه ماند؟ گفت به زنبور بی عسل.
زنبور درشت بی مروت را گوی
باری چو عسل نمی دهی نیش مزن

* * *

مرد بی مروت زن است و عابد با طمع رهزن.
ای بناموس کرده جامه سپید
بهر پندار خلق و نامه سیاه
دست کوتاه باید از دنیا
آستین خود دراز و خود کوتاه

* * *

دو کس را حسرت از دل نرود و پای تغابن از گل برنیاید: تاجر کشته شکسته و وارث با قلندران نشسته.
پیش درویشان بود خونت مباح
گر نباشد در میان مالت سبیل
یا مرو با یار ازرق پیرهن
یا بکش بر خان و مان انگشت نیل
دوستی با پیلبانان یا مکن
یا طلب کن خانه ای درخورد پیل

* * *

خلعت سلطان اگر چه عزیز است جامه خلقان خود بعزت تر و خوان بزرگان اگر چه لذیذست خرد
انبان خود بلذت تر.

سرکه از دسترنج خویش و تره
بهتر از نان دهخدا و بره
* * *

خلاف راه صواب است و عکس رای اولوالالباب، دارو بگمان خوردن و راه نادیده بی کاروان رفتن.
امام مرشد محمد غزالی را رحمه الله علیه پرسیدند: چگونه رسیدی رسیدی بدین منزلت در علوم؟ گفت:
بدانکه هرچه ندانستم از پرسیدن آن ننگ نداشتمن.
امید عافیت آنگه بود موافق عقل
که نبض را به طبیعت شناس بنمایی

پرس از هر چه ندانی که ذل پرسیدن
دلیل راه تو باشد به عز دانایی
* * *

هر آنچه دانی که هر آینه معلوم توگردد. به پرسیدن آن تعجیل مکن که هیبت سلطنت را زیان دارد.
چو لقمان دیدکاندر دست داوود
همی آهن به معجز موم گردد
نپرسیدش چه می سازی که دانست
که بی پرسیدنش معلوم گردد
* * *

هرکه با بدان نشیند اگر نیز طبیعت ایشان در او اثر نکند به طریقت ایشان متهم گردد و گر به خراباتی
رود به نماز کردن، منسوب شود به خمر خوردن .
رقم بر خود به ندانی کشیدی
که ندان را به صحبت برگزیدی
طلب کردم ز دانایی یکی پند
مرا فرمود با ندان میپوند
که گر دانای دهری خرباشی
و گر ندانی ابله تر بباشی
* * *

ریشی درون جامه داشتم و شیخ از آن هر روز بپرسیدی که چون است و نپرسیدی کجاست. داشتم از آن
احتراز می کندکه ذکر همه عضوی روا نباشد و خردمندان گفته اند: هرکه سخن نستجد از جوابش
برنجد.

تا نیک ندانی که سخن عین صواب است
بایدکه به گفتن دهن از هم نگشایی
گر راست سخن گویی و در بند بمانی
به زانکه دروغت دهد از بند رهایی
* * *

در انجیل آمده است که ای فرزند آدم گر توانگری دهمت مشتغل شوی به مال از من و گر درویش کنمت
تنگدل نشینی، پس حلاوت ذکر من کجا دریابی و به عبادت من کی شتابی؟

گه اندر نعمتی، مغور و غافل
گه اندر تنگدستی، خسته و ریش
چو در سرا و ضرا حالت این است
ندانم کی به حق پردازی از خویش

ارادت بی چون یکی را از تخت شاهی فرو آرد و دیگری را در شکم ماهی نکو دارد.
وقتیست خوش آن را که بود ذکر تو مونس
ور خود بود اندر شکم حوت چو یویس

زمین را ز آسمان نثار است و آسمان را از زمین غبار، کل اناه یترشح بما فیه.
گرت خوی من آمد ناسزاوار
تو خوی نیک خویش از دست مگذار

حق جل و علا می بیند و می پوشد و همسایه نمی بیند و می خروشد.
نعموز بالله اگر خلق غیب دان بودی
کسی به حال خود از دست کس نیاسودی

هر که بر زیر دستان نبخاید به جور زیر دستان گرفتار آید.
نه هر بازو که در وی قوتی هست
به مردی عاجزان را بشکند دست
ضعیفان را مکن بر دل گزنندی
که درمانی به جور زورمندی

نصیحت پادشاهان کردن کسی را مسلم بود که بیم سر ندارد یا امید زر.
موحد چه در پای ریزد زرش
چه شمشیر هندی نهی بر سرش
امید و هراسش نباشد زکس
بر این است بنیاد توحید و بس

حکایت

شبانی را پدری خردمند بود. روزی بدوجفت: ای پدر دانا و خردمند! مرا آنگونه که از پیروان خردمند
می رود پندی بیاموز!
پدر گفت: به مردم نیکی کن، ولی به اندازه، نه به حدی که او را مغور و خیره سر نماید.

شبانی با پدر گفت ای خردمند
مرا تعلیم ده پیرانه یک چند
بگفتا: نیک مردی کن نه چندان
که گردد خیره، گرگ تیزدندان
* * *

جاهلی خواست که الاغی را سخن گفتن بیاموزد، گفتار را به الاغ تلقین می کرد و به خیال خود می خواست سخن گفتن را به الاغ یاد بدهد.
حکیمی او را گفت: ای احمق! بیهوده کوشش نکن و تا سرزنشگران تو را مورد سرزنش قرار نداده اند
این خیال باطل را از سرت بیرون کن، زیرا الاغ از تو سخن نمی آموزد، ولی تو می توانی خاموشی را
از الاغ و سایر چارپایان بیاموزی.

حکیمی گفتش ای نادان چه کوشی

در این سودا بترس از لولانم
نیاموزد بهایم ۴۴۵ از تو گفتار
تو خاموشی بیاموز از بهائیم
هر که تاعمل نکند در جواب
بیشتر آید سخشن ناصواب
یا سخن آرای چو مردم بهوش
یا بنشین همچو بائم خموش

* * *

لقمان آهنی به دست حضرت داوود علیه السلام دید که همچون موم نزد او نرم می شود و هر آن گونه
بخواهد آن را می سازد، چون می دانست که بدون پرسیدن، معلوم می شود که داوود علیه السلام چه
می خواهد بسازد. از او سؤال نکرد، بلکه صبرکرد تا اینکه فهمید داوود علیه السلام به وسیله آن آهن،
زره ساخت.

چو لقمان دید کاندر دست داوود
همی آهن به معجز موم گردد
نپرسیدش چه می سازی که دانست
که بی پرسیدنش معلوم گردد
* * *

حکایت

پارسایی در مناجات می گفت: خدایا! بر بدان رحمت بفرست، اما نیکان خود رحمتند و آنها را نیک
آفریده ای.

گویند: فریدون که بر ضحاک ستمگر پیروز شد و خود به جای او نشست فرمود خیمه شاهی او را در
زمینی وسیع سازند. پس به نقاشان چنین دستور داد تا این را در اطراف آن خیمه با خط زیبا و درشت
بنویسند و رنگ آمیزی کنند:
ای خردمند! با بدکاران به نیکی رفتارکن، تا به پیروزی از تو راه نیکان را برگزینند.

فريدون گفت: نقاشان چين را
كه پيرامون خرگاهش بدوزنند
بدان را نيك دار، اي مرد هشيار!
كه نيكان خود بزرگ و نيك روزند

حکایت

از يكى از بزرگان پرسيدند: با اينكه دست راست داراي چندين فضيلت وكمال است، چرا بعضى
انگشت را در دست چپ مى كنند؟
او در پاسخ گفت: ندانى كه پيوسنه اهل فضلا، از نعمتهای دنيا محروم شوند؟!
آنکه حظ آفريد و روزى داد
يا فضيلت همى دهد يا بخت

حکایت

حکيم فرزانه اي را پرسيدند: چندين درخت نامور كه خدای عزوجل آفریده است و برومند، هیچ يك
را آزاد نخوانده اند مگر سرو را كه ثمره اي ندارد. درين چه حکمت است؟ گفت: هر درختي ثمره معين
است كه به وقتی معلوم به وجود آن تازه آيد و گاهی به عدم آن پژمرده شود و سرو را هیچ ازین نیست و
همه وقتی خوش است و اين صفت آزادگان است.
به آنچه مى گذرد دل منه كه دجله بسى
پس از خليفه بخواهد گذشت در بغداد
گرت ز دست برآيد، چو نخل باش کريم
ورت ز دست نيايد، چو سرو باش آزاد
تمام شدكتاب گلستان والله المستعان، به توفيق باري عز اسمه، درين جمله چنان كه رسم مولفان است
از شعر متقدمان بطريق استعارت تلفيقی نرفت.

کهن خرقه خويش پيراستن

به از جامه عاريت خواستن

غالب گفتار سعدی طرب انگيزست و طبيت آميز و كوتاه نظران را بدین علت زبان طعنه درازگردد كه
مغز دماغ، ييهوده بردن و دود چراغ بي فايده خوردن كار خردمندان نیست، ولیکن بر رای روشن
صاحبلان که روی سخن در ايشان است پوشیده نماند که در موضعه های شافی را در سلک عبارت
کشیده است و داروی تلخ نصیحت به شهد ظرافت بر آمیخته تا طبع ملول ايشان از دولت قبول محروم
نماند، الحمد لله رب العالمين.

ما نصیحت به جای خود کردیم

روزگاری در این به سر بردیم

گر نیاید به گوش رغبت کس

بر رسولان پیام باشد و بس

يا ناظرا فيه سل بالله مرحمة

على المصنف واستغفر لصاحب
واطلب لنفسك من خير تريده بها
من بعد ذلك غفرانا لكاتبه
والسلام.